Begravningsritualet och Begravningsseder

i den svensk-lutherska kyrkan

AKADEMISK AVHANDLING,

SOM MED TILLSTÅND AV
HÖGVÖRDIGA OCH VITTBERÖMDA
TEOLOGISKA FAKULTETEN I UPPSALA
FÖR VINNANDE AV LEKTORSKOMPETENS
TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

AV

DAVID F. NYLUND,

FIL. LIC., S. M. KAND.

Å LÄROSALEN IV LÖRDAGEN D. 26 MAJ 1917
KL. 10 FM.

ESKILSTUNA 1917 JOHN FORSMANS BOKTRYCKERI

Begravningsritualet och Begravningsseder

i den svensk-lutherska kyrkan

AKADEMISK AVHANDLING,

SOM MED TILLSTÅND AV
HÖGVÖRDIGA OCH VITTBERÖMDA
TEOLOGISKA FAKULTETEN I UPPSALA
FÖR VINNANDE AV LEKTORSKOMPETENS
TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

av

DAVID F. NYLUND,
fil. lic., s. m. kand.

Å LÄROSALEN IV LÖRDAGEN DEN 26 MAJ 1917
KL. 10 FM.

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

ESKILSTUNA
John Forsmans Boktryckeri
1917

INNEHÅLL.

Sid.

Huru man skal wiya lijck ... 1

Huru man skal iorda lijck ... 31

Begravningens betydelse ... 83

Begravningsseder: ... 91
- Begravningsordningar (t. o. m. 1571) ... 91
- 1571 års begravningsordning ... 95
- Begravningsstrider ... 97
- Kyrkoordningar efter 1571 ... 110
- Övriga förordningar och traditioner ... 121
- Likpredikan ... 129
- Klockor och ringning ... 132
- Hjälpmedel vid begravning ... 139
- Sång till och vid graven ... 143
- Begravningsståt ... 146
- Graven och kyrkogården ... 160
- Likstol ... 178
- Andra avgifter och gåvor ... 184
- Förvägrad begravning ... 187
- (Odöpta) barns begravning ... 198
- Främmande religionsbekännares begravning ... 202
- Begravning i stillhet ... 203
- Likbränning ... 205

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41523713_0053

Orsaken till författandet.

DEN SVENSKA KYRKANS FÖRSTA PROTESTANTISKA manuale är Olaus Petri's år 1529 utgivna Handbok.[1] Själv angiver han orsaken till dess författande vara[2] »besynnerligha och for then skul at j thet Concilio som nw j åår[3] stood i Örebro wardt noghot handlat[4] ther om at döpelsen wel motte skee på Swensko / och at noghon vndervisning skulle vthgå för thet siuka folk skul som begiära theras redho til theras dödh / ath thet enfoldigha clerekrij motte haffua noghon rettilse huru the them som liggia på theras sotaseng lära skole». Något uppdrag att komma thet enfoldigha clerekrij till hjälp har icke lämnats Olaus Petri, men han har utan tvivel känt sig som rätte mannen att vid ett så gynnsamt tillfälle få ingripa för att genomföra ett nytt kyrkoskick. Då han nu så griper tillfället i flykten, vet han också att på bästa sätt utnyttja detsamma. Det giva följande hans ord[5] tillkänna: »Aff thesse tw stycke som j Concilio forhandlat woro / haffver iach taghit tilfelle och vthsatt flere stycke». Man kan icke vara conciliet i Örebro annat än tacksamt för att det icke på något sätt band hans händer. Ett i laga ordning fattat beslut hade efter all sannolikhet uppdragit gränser, som det måhända icke hade varit rådligt att överskrida. Nu fanns det ingenting, som kunde hindra Olaus Petri från att uppgöra en så vidlyftig plan, han önskade, och realisera den »epter som gudh haffver giffvit rådhena».[6] Frukten härav blev också en handbok, varigenom det latinska manualet gjordes överflödigt.

---

[1] Den fullständiga titeln lyder: »Een Handbock på Swensko, Ther Doopet och annat mera vthi ståår. O. P. Stocholm MDXXIX. — [2]) I företalet till o. a. a. — [3] 1529, då Handboken utgavs. — [4] Enligt ordalagen har icke något beslut fattats. Se härom Quensel, Bidrag till svenska liturgiens historia I, s. 11 o. 1. — [5] I företalet till o. a. a. — [6] Ur företalet till Handboken.

Modersmålets användning.

När Olaus Petri griper sig verket an, är det tydligt, att han har praktiskt reformatoriska krav för ögonen. Så vill han först och främst, att modersmålet skall komma till användning vid gudstjänsten och icke »itt fremmande tungomååI emoot gudz sinne och mening.»[1] Han förmenar nämligen med rätta, att *det* måste vara »förstondelighit», som skall kunna lända till »forbätring». Och detta är, säger han, gudstjänstens mening. Men betydelsen av bönerna »wiste presten näpligha sielffuer. Hwad haffuer thetta warit vtan en galenskap bådhe för gudh och menniskior?» Upprepade gånger drager Olaus Petri i härnad för att försvara modersmålets plats i gudstjänstfirandet.[2]

Latinet orsak till missbruk.

Men latinets användning i liturgien har dessutom givit upphov till »mongotaligh misbruck» och bruk, »som til intit tiäna», och »mong stycke äre twerdt emoot gudz ordh». Att missbruk och bristfälligheter opåtalt fått smyga sig in i det romerska ritualet och bibehålla sig där, det ger Olaus Petri bruket av latinet skulden för. Det är också denna latinkult, som vållat, att mycket innästlat sig, som är emot Guds ord. Härvidlag synes Olaus Petri underförstå, att även Guds eget ord borde ha varit tillgängligt på menige mans mål och icke instängt med dubbla lås av bibelläsningsförbud och tolkningssvårigheter. Han uttrycker den förhoppningen, »at thenne Swenska handbooch skall better komma öffwer eens medh gudz ordh än then andra».

Överensstämmelse med Guds ord.

Det stora reformkravet, handbokens överensstämmelse med Guds ord, inneslöt i tillämpningen flera viktiga följdsatser. Olaus Petri finner det nödvändigt att utesluta en stor del af den latinska handbokens böner, »för thy gudh seer icke epter mong ordh j woro böner». De böra läsas på modersmålet, icke innehålla något, som strider mot Guds ord, och prästen bör före bönen rikta en förmaning till församlingen att av allt hjärta deltaga i bedjandet.

---

[1] Ur företalet till Handboken. — [2] v. Troil, Skrifter och Handlingar Til Uplysning i Svenska Kyrko och Reformations Historien. II, s. 201: Ath meszan bör segas påå hwart landzens tungomååI, och all ordh oppenbarliga talas; s. 205: Ath döpilsen bör skee påå hwart landzens eghet tungomååI. III. s. 123: Orsack, hwarföre Meszan böör wara på thet tungomååI, som then menighe man forstondelighit är.

Gamla bruk bibehållas och förklaras.

Vad ceremonier och bruk beträffar, så har han enligt egna ord »lätit bestå j thet nesta the Ceremonier och bruknigar som her til warit holdna / the j sich sielfue icke haffua warit emoot gudz ordh». [1] Dopritualet t. ex. har härigenom undergått en omskapelse. [2] Smörjelsen med olja, som ingick såsom ett led i de sjukes beredelse till döden, har icke av Olaus Petri avskaffats. Men han fäster uppmärksamheten vid att »man haffuer smordt the siwka til dödz och icke til lijffz, emoot then brukning som apostlane hadhe medh sådana smörielse. För thy the brukade kosteligit watn eller smörielse them siwka til läkiedom, och hadhe sidhen theres böner til gudh at han wille giffua them siwka sina helso igen. Icke smorde the noghn j then acht at sådana smörielse skule wara honom för itt weghabreff eller beskerm emellen dieffuullen och hans siel och borttagha hans synder». [3] Hans mening är för övrigt den, att »then ytterste olningen» borde ha fått utgå ur handboken. Men han anser dock, att den bör bibehållas för »the swagha» under villkor, att den sker i enlighet med skriftens ord.[4]

Bruket att »wiga lijck» har icke Olaus Petri ansett sig böra avskaffa. Han har därför bifogat ett nytt formulär för denna akt. Han har ock »vthsatt jtt sätt, huru man skal iorda lijck». Härom uttalar han den förhoppningen, att »thet better skal komma öffuer eens medh scrifftenne, än thet som ståår j then latiniske handbokeene».[5]

Frihet i användningen.

Om alla av Olaus Petri åvägabragta förändringar gäller, att han icke infört dem till ovillkorlig efterlevnad. »Och ther medh setter iach nw tesse Svenske handbock j hwar och eens Christen menniskies wilkor ath hon måå tagha här aff hwad henne tyckes, ingen nödther iach här til.»[1] Friheten att använda olika formuleringar var i praktiken utövad, om också knappt tolererad,[2] men fortfor i Sverige ända in på 1700-talet. Att inskränka denna frihet i ett slag och binda prästen ovillkorligt vid *ett* formulär, hade säkerligen varit oklokt och skulle ej litet ha bidragit till att låta kärleken till de gamla handböckerna fortleva.

---

[1] Ur företalet till 1529 års handbok. — [2] Jfr Rodhe, Dopritualet s. 26. — [3] Ur företalet till 1529 års handbok. — [4] O. Petri' uppfattning av den sista smörjelsen har verkat bestämmande på mig att icke upptaga behandlingen av detta bruk inom ramen av denna avhandling. Först när döden *inträtt* (icke när den *synes* vara nära förestående), böra begravningsberedelserna börja. Den sista smörjelsen må sålunda anses tillhöra den enskilda själavården och icke begravningsritualet eller dess gränstrakter. — [5] Ur företalet till 1529 års handbok.

Är O. P:i's handbok självständig?

Innan jag nu övergår till att skärskåda de förändringar, som Olaus Petri vidtagit i begravningsritualet, synes det mig nödvändigt att söka komma till klarhet om, huruvida handboken av år 1529 har några särskilda förebilder eller kan sägas vara ett fullt självständigt arbete. Vilja vi först taga hänsyn till vad Olaus Petri har för mening i frågan, så kunna vi genom att citera hans egna ord få en inblick häri. »Och haffuer iach icke j all stycke folgdt til pricka then latiniske handboken», heter det på ett ställe.[3] »Ey haffuer iach heller satt så monga böner som then latiniske inneholler», lyder ett annat. Ett tredje anförande låter arbetsmetoden bättre framlysa: »Men thet törz iach wel seya ath thetta iach här föregiffuit haffuer skal better bliffua beståndandes mz scrifftenne än then Latiniske handbooch, än thå iach moong stycke haffuer her tillätit för theres skul som swage äre, them man elles wel motte haffua lätit bliffua tilbaka». Av detta synes framgå, at Olaus Petri liksom lagt den latinska handboken framför sig, översatt till svenska vad han funnit användbart för sin handbok, strukit böner och bruk, som varit stridande mot Guds ord, samt bibehållit en del för »de svagas» skull, vilka ceremonier då renats från den papistiska surdegen. Korteligen sagt, Olaus Petri skulle ha underkastat den latinska handboken en grundlig omarbetning. Detta är också vad J. P(ersonne) uppgiver,[4] vilken även kan nämna den närmaste förebilden: det skulle ha varit det av Hans Brask år 1525 utgivna Manuale lincopense. För att kunna påstå detta måste det

Är Man. linc. förebild?

---

[1] Ur företalet till 1529 års handbok. — [2] Quensel a. a. I. s. 3 f. — [3] De tre citaten äro hämtade ur företalet till 1529 års handbok. — [4] Nordisk Familjebok 1885, Bd 9 sp. 338, 2:dra uppl. Bd 15 sp. 488 art. Kyrkohandbok. Denna uppgift finnes också i Jac. Ax. Lindbloms företal till 1811 års kyrkohandbok, s. 9.

ha varit nödvändigt att »j all stycke til pricka» ha undersökt förhållandet mellan nämnda manual och 1529 års handbok.

Quensels uppfattning.

Quensel har i sin noggranna och detaljerade undersökning icke kommit till detta resultat. Något särskilt latinskt manual har han visserligen ej sökt framvisa, men det är av honom ådagalagt, att Olaus Petri självständigt utarbetat 1529 års handbok utan ledning av något utländskt ritual med undantag av Luthers Das Taufbüchlein.[1] I denna uppfattning instämma Rodhe[2] och Ahnfelt,[3] vilken senare för sin del tillägger: »Hans handbok (Olaus Petri) är därför en i det stora hela självständig omgestaltning av medeltidsmanualen[4] i evangelisk anda.»

Rodhes o. Ahnfelts uppfattning.

Detta yttrande synes utgöra ett synnerligen lyckligt formulerat svar på vår fråga.

Innehållet av Man. linc.

Låtom oss nu se till, vad särskilt begravningsformuläret innehåller i Manuale lincopense.[5] Vid begravningen ställes liket på bår i kyrkan. Först hållas trenne böner för den gödes salighet, varpå följer en begravningsmessa. Denna avslutas med en oratio. »Därpå bäres liket ur kyrkan till graven under följande psalm.» Härefter läsas tvenne »Oracio». Nu vidtager en »Benedictio sepulchri», som beledsagas av en psalm och en bön. Ett märkligt moment inträder nu: prästen meddelar den döde å Kristi vägnar absolution från alla synder i tankar, ord och gärningar. Den följande akten må anföras ordagrannt: »Hic iaceat terram desuper, dum dicat. De terra plasmasti me et carne induisti me, redemptor meus domine resuscita me in nouissimo die.» Därefter komma en »Psalmus», sex »Oracio», en messa, ytterligare tvenne »Oracio», en »Canticum super sepulchrum» och till sist en »Oracio».

Vi övergå nu till att följa gången av begravningsritualet i Olaus Petri's handbok. Såsom en inledning till detsamma, vil-

---

[1] Quensel a. a. s. 4 f. — [2] Rodhe, Doprituualet i svenska kyrkan, Lund 1910, s. 20. — [3] Ahnfelt, Utvecklingen av svenska kyrkans ordning under Gustaf den förstes regering (i Tidskrift för teologi 1893) s. 174. — [4] Märk pluralis! — [5] Hans Brask, Manuale secundum titulum ecclesiæ Lincopensis etc., Söderköping 1525. Manuale lincopense etc., hrggb. von Freisen, Paderborn 1904.

Innehållet i 1529 års begr.-formulär.

ken försiggick i den avlidnes hem, uppställer Olaus Petri — i eftergivenhet för ett gammalt bruk — »Huru man skal wiga lijck». Formuläret började med en förmaning till de närvarande; därpå uppläste prästen Joh. 11: 21—27, varpå följde ett »Gudhi wari loff» samt ännu en förmaning med anledning av den upplästa texten. Akten avslutades med en bön (densamma som begynnelsebönen i vårt nuvarande formulär).

Kapitlet om jordfästning heter hos Olaus Petri »Huru man skal iorda lijck». Liket lägges i graven strax vid dess framkomst, prästen kastar tre skovlar mull därpå och säger: »Aff ioord äst tu kommen, och ioordh skal tu bliffua jgen, Jesus Christus thin frelsare skal tich vpweckia påå then ytterste daghen». Därefter läser prästen en bön. Graven igenfylles nu, och härunder sjunges en i handboken avtryckt psalm »eller och noghon annan». Efter sångens slut vidtager en lektion av 1 Tess. 4: 13—18. Begravningsakten kan härmed vara avslutad, men om prästen »såå synes och folk är nogh til städhes», kan han ytterligare giva folket en förmaning efter meddelat formulär.[1]

Jfrelse mellan handboken o. Man. linc.

Försöka vi nu en jämförelse mellan de bägge ritualen, finna vi, att de erbjuda alltigenom så stora olikheter som det gärna är möjligt. Blott ett enda moment visar en likhet: själva jordfästningen. Men olikheter finnas även här. Hos Olaus Petri sker jordkastningen »tree resor», och det är prästen, som talar till den döde: »Aff iord äst tu kommen» etc. med den förra delen av orden ordagrant från 1 Mos. 3: 19. I Manuale lincopense talas blott om att »han kastar jord uppå», men ej hur många gånger. Vidare är det den döde, som talar genom prästens mun med följande ord, som ej alls följa bibelordet:[2] »Av jorden (terra) har du bildat mig och fört mig in i ett kött, min frälsare och herre, uppväck mig på den yttersta dagen.»

Att för övrigt ett eller annat uttryck eller en tanke i en bön kan vara gemensamt, är självfallet, men aldrig så stor del, att man kan tala om förebild och efterliknande.

---

[1] Närmast härefter har Olaus Petri även meddelat »jtt sett huru man skal handla mz them som rättas eller afflijffuas skole». Då det icke behandlar begravningsformuläret och ej har någon motsvarighet i Manuale lincopense, gå vi det förbi. — [2] Versio vulgata 1 Mos. 3: 19, »Quia pulvis es, et in pulverem reverteris».

Begr.-formulär oberoende av Man. linc.

Det torde sålunda vara alldeles klart redan av denna undersökning, som vi ej ansett nödigt att genomföra i detalj, att Olaus Petris begravningsritual i sin helhet är oberoende av Manuale lincopense. Det förefaller väl ej heller mycket troligt, att Olaus Petri skulle låna förebilden till sin handbok från sin argaste motståndare, Hans Brask.[1]

De äldsta tyska begravningsformulären.

Finnes det då möjligen något protestantiskt begravningsformulär, som kunnat ligga till grund för Olaus Petris? Såsom Quensel[2] visar, är det äldsta, av Daniel[3] anförda, lutherska begravningsformuläret av år 1540. Men agendariska förordningar angående begravning äro till finnandes så tidigt som 1523 och 1524 i Tyskland. Då det kan vara av intresse att trots knapphändigheten få en föreställning om protestanternas första tillvägagångssätt vid begravning, må jag åtminstone anföra en agendas föreskrifter härutinnan.[4] Den gäller för Alstadt, bär årtalet 1523 och tryckår 1524. ›Die toten zu begraben. Die toten holen wir mit dem benediktus zu deutsch one vigilien. Alles volk volget nach der leiche und singet mit das benedictus. Darnach nach dem begrebniss[5] singet das volk: Mitten in dem leben etc. Hiernacht geht man in die kirchen. Do singt der priester die epistel Nolumus vos ignorare etc. und das evangelion Johannis 5 von der erstehung der toten und schleusset zu mit dem gesang: Mitten in dem leben etc.» En möjligen ännu äldre agendarisk föreskrift är författad av Anton Lauerbach[6] för staden Pirna. Den bär icke något årtal. Vad som skulle tala för dess högre ålder är, att den är skriven på latin och anbefaller, att ante domum sångerna utföras på latin, in coemeterio på tyska. De protestantiska agendorna äro så gott som undantagslöst skrivna på modersmålet och rekommendera inga latinska sånger, då tillgång på sådana finnes på landets språk.[1]

---

[1] Breviarium Scarense 1498 (Freisen o. a. a. s. 152 f) har icke så många avvikelser från Manuale Lincopense i sitt begravningsritual. Däremot företer Manuale Aboense 1522 (Freisen o. a. a. s. 224 f.) en helt annan uppställning. Intet av dem kan sägas ligga omedelbart till grund för 1529 års handbok. — [2] Quensel a. a. s. 5 med not 2. — [3] Daniel, Codex liturgicus ecclesiæ universæ Lipsiæ 1847—55 II. s. 484. — [4] Sehling, Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrh's I. s. 507. — [5] Här avses väl jordpåkastelsen och gravens igenfyllande. — [6] Sehling, Die evangelischen Kirchenordnungen etc. a. a. s. 644. —

Är det nu antagligt att Olaus Petri har haft en eller flera av dessa agendor framför sig vid utarbetandet av sitt ritual? Det är väl knappast troligt. Svårigheten att komma över några exemplar var väl icke oövervinnerlig. Men frågan är, om det verkligen har varit nödvändigt. De enkla lutherska begravningsceremonier, Olaus Petri fått vara vittne[2] till under sin vistelse i Tyskland, ha säkerligen väl bevarats i hans minne och kunde mycket väl efter några år framletas för att då komma till användning. För övrigt veta vi, att vid ett tillfälle, sannolikt första gången,[3] Olaus Petri begagnat ett »evangeliskt sätt» att begrava: det var vid hans faders begravning år 1521.[4] Därom berättas[5] (och berättelsen, om ock uppdiktad såsom Schück antager, lämnar oss en så god inblick i tidsstämningen och de övliga begravningsbruken, att den må in extenso anföras): »Då de (Olof och Laurentius Petri) en kort tid sig uppehållit i Strengnäs, fingo de ifrån Örebro tidning om Fadrens död. Sönerna beslöto, at ehwad det gälde låta begrafwa honom efter Evangeliskt sätt. Enkan hade, då mannen afsomnade, låtit kalla ett antal af Munkar ur Carmeliter klostret, de der med Mässa och sång skulle förtjena honom en snar förlossning ur Skärselden. Desse intalade honom uti hans yttersta, at skänka en åker til deras kloster. De blefwo äfwen anlitade, at

Evangeliskt sätt att begrava.

---

[1] Ytterligare må anföras från Richter, Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrh:s I. s. 18. Renovatio ecclesiæ Nordlingiacencis etc. från 1525. I senast anförda arbete och del förekommer också s. 28 en »Landesordnung des Herzogthums Preussen». En passus s. 32 må här anföras: »Item So yemant der Capellanen oder diener hier zu begeren ward, Sollen sie mit gehen wie ander freund one gesenge, vund bey dem grabe soll der diener eyn kurtze vormanung zu trost und unterricht der lebendigen thun, und darauff das volck eyn deutsch Media vita singen lassen.» Se vidare s. 47 och 61 a. a.

[2] Jfr Quensel a. a. 80. — [3] Bælter, Historiska anmärkningar om Kyrcko-Ceremonierna etc. Sthlm 1762, s. 800. — [4] Bælter säger 1520, Celsius: »Då en kort tid» o. s. v. Se vidare ovanst. citat. Schück uppgiver 1521 i sin Ol. Petri s. 18. — [5] Celsius, Konung Gustaf den Förstes Historia, 2 uppl. I. s. 205 f.

wid begrafningen wara tilstädes. Men då Sönerna anlände och åtogo sig omsorgen för sin Faders Jordafärd, började emellan dem och Munkarne en skarp träta. Munkarne wille allena äga den döda, och efter sedwanan med Latinsk Mässa, wigwattn, korsande samt andre brukelige åthbörder förrätta Jordfästningen: Sönerna nekade härtil; Enkan jämrade sig, utbrast i tårar och bad 'sina barn, för den kärlek de woro sin afledne Far skyldige, 'det de med sin ogudaktighet afstå måtte. Hon fördömde den 'stund de til bokwett ämnades, at de så skulle wanslägtas och öka 'sin Mors sorg. Hon hade med grämelse hört omtalas (sade 'hon), det de utomlands hade låtit sig förleda: förwillade för'samlingen och wille öfwerända kasta den gamla tro.' Sönerna tröstade henne; och försäkrade det de med ingen falsk lära omgingo. De frågade om hon förstode Munkarnes Latinska tal: 'Nej' (swarade hon), 'Men då jag hör dem tala, ber jag Gud 'det de motte warda bönhörda.' Efter långa och alfwarsamma föreställningar lät hon änteligen beweka sig, at tola det Munkarne afwistes. Då de drogo sin kos, mumlade de förbannelser öfwer den döde, hwilken som de hoppades, skulle uti Skärselden umgälla deras nesa.»[1]

Även om denna berättelse kan anses vara utbroderad[2] så torde väl ändock huvudsaken kvarstå, att Olaus Petri's fader begrovs efter evangeliskt sätt. När det gäller en faders begravning, måste det bli den religiösa känslan och fädernepieteten, som fäller utslaget i fråga om bruk och ceremonier. Var Olaus Petri verkligen vunnen för den evangeliska läran, så kunde han icke anse det såsom betydelselöst, om hans fader begrovs på katolskt eller evangeliskt sätt. Vi skola längre fram bli i tillfälle att uppvisa, att begravningsritualets rätta iakttagande spelar en väl så viktig roll som t. ex. doppritualets.[1]

---

[1] Celsius stöder sig antagligen — utan att uppgiva honom bland sina källor — på Hallman The Tvenne Bröder — Oluff Petri Phase — Lars Petri Til Lefwerne och Wandel, Sthlm 1726. — [2] Schück, Olavus Petri s. 18 menar, att det brev, på vilket Hallman i sin biografi över bröderna Petri stöder sig, skulle vara ett falsarium fran senare tid. Må så vara. Men man kan ej med Schück här säga, att O. P. »uppträdt i strängt reformatorisk riktning». Ty att O. P. i sitt eget hem ej tål något för sin religiösa känsla stötande, det kan ej kallas att reformera.

Hur vi ha att tänka oss detta »Evangeliska sätt», torde icke vara så svårt att avgöra. Det innebär naturligen ett avlägsnande av de mest stötande katolska bruken, såsom läsande av själamessa, begagnande av vigvatten och korsande. Dessutom får man antaga, att bönerna och psalmerna föredrogos på modersmålet.

O. P:i's begr.-form. i Sthlm.

Detta måste väl också gälla om Olaus Petris sätt att förrätta begravningar i Stockholm. I »Beslwtningen» av sin första handbok, menar Quensel, har O. P. antytt detta.[2] Man kan vara med om såsom sagt att antaga detta,[3] men icke på grund av Quensels motivering.

Vi ha nu visserligen av Olaus Petris företal till 1529 års handbok fått kunskap om de ledande principerna vid dennas utarbetning. Vi ha också genom en jämförelse mellan nyssnämnda handbok och Manuale Lincopense fått någon kännedom om den yttre olikheten mellan ett protestantiskt och ett katolskt begravningsritual. Men vi måste komma än längre, till grundolikheterna nämligen mellan den katolska och lutherska kyrkans uppfattning av vad som bör förekomma vid ett tillfälle, då en människa viges åt den eviga vilan. Härigenom skall det komma att bli fullständigt klart, att ett katolskt manuale icke kan stå såsom förebild för O. Petri's protestantiska begravningsformulär.

Gången i O. P:s begr.-formulär.

Vi må då helst följa gången i Olaus Petri's första handbok. Det första kapitlet, som hör till gravritualet, bär överskriften: »Huru man skal wija lijck». Det synes egentligen ha varit den svenske reformatorns tanke att utesluta detta kapitel, då han strax

---

[1] Jfr begravningsstriderna under Sigismunds regering! Jfr Kliefoth, Liturgische Abhandlungen I. 159. — [2] Quensel, a. a. s. 96. Förf. stöder sig här på uttrycken »wij her i Stocholm warde annerledhes berychtade» och »när wij sacrament och annor stycke driffue widh thz sett som her är vthsatt». »Warde» betyder ju »må bliva» och »driffue» »må driva». Betydelsen blir sålunda närmast futural. Uttrycket *kan* ju avse närvarande tid men alls icke förfluten. Jfr 1529 års handbok bl. Fij eller Quensel a. a. s. 72, »han skal liffua, än thå at han dödh bliffue». — [3] Anjou, Svenska kyrkoreformationens historia II. s. 86.

Likvigning.

i början säger: ›Epter thet nw så vpkommet är at lijket skal wiyas förrn än thet bääres aff huset, må thet thå skee widh thetta settet eller annat sådana». Olaus Petri böjer sig för en gammal sed, som det väl hade varit vanskligt att rubba, då det i överflöd fanns långt viktigare reformer att genomföra. Det blev redaktörn av handboksupplagan 1557 förbehållet att utesluta kapitlet helt och hållet. Handboken av år 1541 kallar det »en gammal osedh» att viga lik.

Begr.-bruk i kat. kyrkan.

Vad själva bruket beträffar, så veta vi, att det har sin rot i den katolska kyrkan och hennes förkärlek för det mystiska. Det har sin grund i önskan att i sista stund befria den döda människan från allt demoniskt och orent och begåva henne med en ny Guds kraft och nåd, som kan sätta henne i stånd att värdigt börja ett nytt liv. Så brukade man vigvatten, varmed graven bestänktes, för att skydda liket för demoner. Träkol skulle värna graven för profanering. Rökelsen kunde ha en trefaldig uppgift: att borttaga liklukten, framställa den döde som ett välbehagligt offer eller vara en sinnebild av förbönen för honom. Murgröna och lager betecknade, att de som i Herranom dogo, hade ett oförgängligt liv.[1]

Vigning ej en magisk kraft.

Dessa symboler bortrensades av den svenske reformatorn, då man ej kunde åberopa något stöd därför i den heliga skrift. Vid conciliet i Örebro 1529 hade framhållits,[2] att man tillade de kyrkliga vigningarna en magisk kraft, varigenom tingen skulle å ena sidan befrias från en förment inneboende makt, å andra sidan fyllas med en gudomlig kraft. Häremot framhölls, dels att det icke är tingen utan vårt bruk av tingen, som behöver helgas, dels att de ting, som brukas till gudstjänst, hava sitt värde just genom detta bruk.[3] I detta sammanhang må vi ock låta Laurentius Petri få ett ord med i laget. Han vänder sig i en skrift[4] just mot det magiska i den romerska kulten. Det går ej ens att bibehålla ett bruk i symbolisk form, man måste utrensa det helt och hållet. Den antimagiska uppfattningen av kyrkokulten är ett av de mest karaktäristiska dragen i 1571 års kyrkoordning. Ja, han kallar till och med prästernas »wiyelse» för »leffierij», som de giva den »ähran och falska loffordet, at thet är en helig och guddomlig ting».[1]

---

[1] Caspari i Realencyklopädie für protestantliche Theologie und Kirche art. Begräbnis. — [2] Ahnfelt, Teologisk tidskrift, Upsala 1893, s. 67. — [3] a. a. s. 66 punkt 8 från Conciliet i Örebro 1529. — [4] Laur. Petri, Een forclaring om Wiigdawatn, 1538; se Ahnfelt a. a. 217!

O. Petri utgick från den tanken, att en benediktion vore att tolerera, endast för så vitt »at thet kan Christeliga tilgåå». Det enda som fortlever på våra griftegårdar av de katolska sinnebilderna är murgrönan, vilken nu endast tjänar det praktiska eller estetiska ändamålet att vara en prydnad. I överensstämmelse med Olaus Petris uppfattning av det egentliga begravningsformulärets ändamål ägnar han huvudparten av vigningsceremonien åt åhörarna, ej åt den döde. Hela hänvändelsen till de närvarande utmynnar i en uppmaning att vara vid god tröst och ej sörja över den hädanfarne, låta hugsvala sig av skriftens ord och med vetskapen om det eviga sambandet mellan de troende i himmelen och på jorden låta sig angeläget vara att — efter »en lijten tijdh» — få återförenas i himmelen.

De efterlevande böra uppbyggas.

Vigningen ändrar karaktär.

Man måste således säga, att överskriften över kapitlet ifråga är alldeles vilseledande. Namnet bibehålles, men hela förrättningen ändrar alldeles karaktär.[2] Det är sålunda blott en skenbar eftergift för det gamla bruket. De gamla bönerna, som ju lästes på latin, förstodos ej av allmogen. Innehållet var i själva verket betydelselöst, ty bönerna måste ha fått den mening, som åhörarnas fantasi och känsla behagade inlägga i dem vid det mer eller mindre utomordentliga tillfället.

Förbön för den döde.

Dock, det finnes en hänvändelse till den döde. Men den utgör blott en sjättedel av hela ceremoniellet eller rättast sagt blott 8 rader. De äro dock märkliga och må här ordagrant anföras: »Wendt nw thit fadherliga ansicht til oss thin fatiga barn och höör wora böön, at om thenne wår framledne brodher, som tu genom dödhen kallat haffuer aff thetta älende leffuerne, är stadder j sådana skickelse[1] at våra böner kunna komma honom til godho, så werdas til (o himmelske fadher) at wara honom mil och barmhertig, bewara honom j Abrahams sköôt, och på then ytersta domen upweckia honom j the retferdighes upstondelse, genom samma thin son Jesum Christum wor herra, Amen.»

---

[1] Laurentius Petri, Om Kyrkio Stadgar och Ceremonier, Wittenberg 1587, blad 71. — [2] Se härom Bælter a. a. 796.

Ensamt de anförda orden syfta på den döde. De innebära ju icke, såsom synes, någon invigning. Men de utgöra en i försiktiga ordalag avfattad förbön för den döde. Orden »om thenne wår framledne brodher ... är stadder j sådana skickelse at våra böner kunna komma honom til godho» tillkännagiva, att Olaus Petri står mycket tveksam inför denna fråga. Det är, som om han icke ville lämna någonting oförsökt, då det gäller ett medgivande för pietetsfull behandling av de hänsovne. Men nyttan av en sådan förbön synes honom problematisk, då han icke kan stödja sig på Guds ord för brukets bibehållande.[2]

Luthers förbön.

Dock förefaller det, som om han härvidlag kunde åberopa Luthers auktoritet. Ja, äro icke t. o. m. ovan anförda ord en så gott som ordagrann översättning av Luthers ord: »Lieber Gott, hat's mit der Seele solche Gestalt, dass ihr zu helfen sei, so sei ihr gnädig».[3] Dessa ord äro att läsa i Luthers »Grosses Bekenntniss vom Abendmahl», utgiven år 1528. Möjligt är sålunda, att Olaus Petri läst denna skrift och låtit de citerade orden — med eller utan minne av Luthers utsago — ingå i formuläret. I sin mån skulle de kunna vara ett vittnesbörd om att Olaus Petri icke haft ett visst agendaformulär att följa utan öst ur sitt medvetandes djup, sedan allt av honom läst och erfaret här blivit smält och omsatt.

L:s mening om förbönen.

Men Luther har också uttalat sig om själva bruket.[4] »Emedan skriften ingenting säger därom, så håller jag före, att det icke är synd att av frivillig andakt bedja på detta eller liknande sätt.» Och så följa ovan angivna ord. Därpå tillägges: »När detta

---

[1] Märk Luthers Grosses Bekenntniss vom Abendmahl 1528. Walch XX. 1383 ang. förbön för de döda. — [2]) Angående bruket m. m. av förbönen gives en framställning längre fram. — [3] Luther, Grosses Bekenntniss vom Abendmahl 1528. Walch XX. 1383. Citatet efter Jacoby, Liturgik der Reformatoren Gotha 1871, 2. del. s. 282. — [4] Ibidem.

Melanktons uppfattning.

har skett en eller två gånger, så må det vara nog.» Melankton uttalar sig dock mera reserverat i Apologien: scimus veteres loqui de oratione pro mortuis, quam nos non prohibemus.[1] Å ett annat ställe[2] heter det ännu mera förbehållsamt: »Att några hava bedit för de döda, kommer icke messan vid.»

O. Petris förbön ensam i sitt slag.

Quensel påpekar det i flera hänseenden märkliga med denna bön.[3] Den är utan tvivel författad av Olaus Petri och har till förebilder — huvudsakligast i tankegången — bönen omedelbart före unctionen (i 1529 års handbok) till sin förra del och till sin senare en begravningsbön ur Manuale lincopense. I sitt slag, en agendarisk förbön för den döde, torde den vara ensam i hela den lutherska kyrkan. Märklig är den också på så sätt, att den, numera nära 400 år gammal, ännu ingår i vårt begravningsformulär. Men ännu mera av kulthistoriskt intresse är det, att denna bön överflyttats från 1811 års svenska handbok till Preuss. Hofagenda 1822.

Varför Man. linc. ej är förebild för O. Petri.

Vi hava nu fört undersökningen till en punkt, där det måste bli fullkomligt klart, att Manuale linconpense icke kan ligga till grund för O. Petris begravningsformulär.[4] Ur det förras omkring 10 trycksidor kan man icke uppleta mer än några få rader, som förete en viss likhet med jordfästningsritus av år 1529. En blott flyktig blick på gången och uppställningen av de bägge formulären ger vid handen, att de därutinnan icke ha något gemensamt. Och är den liturgiska ordningen och motiveringen hos O. Petri en helt annan än i Manuale lincopense, så är också den dogmatiska åskådningen en fullt motsatt. Han utrensar messa och vigvatten, strävar att få bort likvigning, förbön för den döde och likvakor, ställer ceremonier och formulär i överensstämmelse med Guds ord, ja, inför evangeliitexter i läsningen och håller hela akten på modersmålet. Och till sist: han ställer hela det gamla föreställningssättet på ända. Katoliken handlar med den döde vid begravningen, O. Petri gör gravakten till en religiös handling med de efterlevande. Den katolska kyrkans magiska handlande med den döde har fått ge vika för den protestantiska kyrkans strävan att uppbygga de efterlevande, vilka skola draga nytta av begravningsakten genom att besinna sin egen förestående död. Det katolskt mystiska och magiska har efterträtts av det protestantiskt förståndsmässiga och praktiska.

---

[1] Corp. Ref. XXVII. 626 (cit. efter Jacoby a. a.). — [2] Judic. IV. de libro Interim (cit. efter Jacoby a. a.). — [3] Quensel a. a. s. 74 not 1. — [4] Denna uppfattning göres ock gällande av Freisen a. a. 108 anm.

Likvigningens historia.

Det torde nu vara lämpligt att taga en överblick över det öde, som bruket att viga lik haft i den svenska kyrkans liturgi. Redan från den gamla östgötalagen[1] kunna vi hämta kännedom om detta bruk. Där heter det: »Nu dör bonde. tha skal præstær til hans koma. lik hans wighia. vm nat iui (like) uaka. ænkte firi taka. uakær egh præstær iui liki um nat. ok hauær egh forfall. ælla lof af bondanum. tha böte præstrin threa markær arua bondans. uil han flere nætær inne holda. tha skal han örtugh præste giua. firi nat huaria han sithan uakær. §. 1. Nu liggær lik um nat ouight inne. böte præstær threa markær.»

Likvaka.

Det hörde sålunda till prästens allra angelägnaste skyldigheter att i tid viga liket. Men, som vi sett, skulle han också vaka över detsamma. Och detta kunde förekomma en eller flera nätter. Att prästen härvidlag sällan satt ensam, faller av sig självt. Det uppgives[2] till och med, att både grannar och någrannar[3] plägade celebrera »vigilien i waakstugu, der uthinnan wankade ätande, drickande, leker och sådant». Detta föga uppbyggliga bruk hade väl sin grund i den tanken, att vore liket väl vigt, funnes ingenting som »bete på» det. Att mottaga en hel mängd gäster, som ville visa sitt deltagande, utan att undfägna dem med något, var ju något främmande eller stötande för den nordiska gästfriheten. Det är ju heller icke obekant, att det för icke länge sedan kunnat hända i avlägsna trakter av vårt land, att begravningar kunnat firas med 2- och 3-dagars kalas, vilkas avslutning icke alltid varit av uppbygglig, ja, icke ens av fredlig art.

---

[1] Kristnu, B. VII. »Östgötalagen kan, i sin nuvarande form, icke hava uppstått före år 1285 ... Men den är sannolikt icke heller mycket senare». I. L(andtmanson) i Nordisk Famb. Landskapslagar. — [2] Dijkman a. a. 330. — [3] = »grannars grannar».

Katolska vigilier.

Vi skola ej ingå på uppkomsten av dessa vigilier. I de katolska länderna hade vigilier av ålder anordnats under den årligen firade tiden mellan frälsarens död och uppståndelse och även vid pingst,[1] men detta i samband med förberedelser till dopet. Om detta har kunnat inverka på uppkomsten att vaka över alla döda, må lämnas oavgjort. Så mycket är emellertid säkert, att skillnaden mellan dessa slag av vigilier var högst betydlig i ett fall. Vigilierna till förberedelse av dopet synas i de flesta fall ha varit förbundna med fasta,[2] men de nordiska dödsvigilierna med gästabud. Att märka är, att åtminstone svenska rättroende judar vaka över sina döda, och denna vaka är förbunden med fasta.[3]

Vigilierna hos de tyska protestanterna.

Om Tysklands reformatorer ägnat någon uppmärksamhet åt dessa vigilier vid tiden för den svenska handbokens författande, veta vi icke. Luther har så sent som 1538 blott med några ord förordnat, att man skall förfara på ett skickligt sätt med liken.[4] Men Melanchton tar till orda först 1548 mot vigiliernas upprätthållande enligt katolsk sed.[5] I stället böra de efterlevande bemöda sig om en kristlig vandel, välgörenhet, hågkomst av de döda, trogen förvaltning av deras milda stiftelser, som alltjämt skulle uppväcka ny tacksamhet.

Likvigningen i handböckerna.

Vi må nu fortsätta med likvigningens historia. Enligt »Westerås' stadga»[6] bestämmes, att »Owikth liik afföres saklösth, e hwad kyrkia balchen ther om segher». Denna bestämmelse gjordes år 1528, men redan följande år upptog handboken »Huru man skal wiya lijck», såsom Bælter[7] förklarar det, »något som skulle likna den vanliga vigningen . . . till förargelses undvikande».[8]

---

[1] Augusti, Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archäologi, Leipzig 1825, VII. s. 171. — [2] Binterim a. a. V: 2 s. 156. — [3] Förf. har själv iakttagit detta i Borås och Göteborg. — [4] Jacoby a. a II. 326. — [5] Judicium V. de libro Interim, Jacoby a. a. II. 278 f. — [6] Betitlas så av Bælter o. a. a. 795. Finnes i »Handlingar rörande Sveriges historia», ser. I., del. 5, s. 25, och heter där »Förklaring och tillägg till Westerås' mötes beslut i avseende på kyrkolagen». 1528. — [7] a. a. 795 f. — [8] Se min förklaring s. 12.

Förändringar i ordalagen.

Gå vi till de senare upplagorna av 1533 och 1537, märkes där icke spåret av en förändring. Först med 1541 års handbok inträder något nytt. Man har nu kommit så långt, att man vågat bryta med själva ordalagen »wiya lijk» och såsom överskrift infört »För än lijk vthbärs aff huset». Ja, det göres till och med en direkt opposition mot själva seden, som man i följande ordalag förklarar vara en »osedh»: »Ther Presten är, eller (som en gammal osedh haffuer warit) moste wara til städhes, tå lijk vthbärs, må han tå först haffua någhor trösteligh ord för thens dödhes wener, widh thetta settet.» Dessa ord kommo ju icke under gemene mans ögon, och meningen kan väl endast ha varit att med dem påverka prästerna.

I de stora huvuddragen följes det gamla formuläret ord för ord. Några smärre avvikelser förekomma dock. Så står i handboken av 1529: »Och är thenne lekamlighe dödhen som en Christen menniskia her lijdher icke annat än», i 1541 års: »Och är thenne lekamlighe dödhen retzligha icke annat än». »Och en ingong til ewinnerligha saligheet» och »j herranom» äro uteslutna i den nya. »Til then ytersta vpstondelsen på domedagh» är ersatt med »til then ytersta Domen». Utesluten är också denna längre del: »thå skole wij som och Christne äre, komma til samman medh them igen och bliffua så til hopa j ewinnerliga glädhi medh gudhi, ther wij aldrig få then sorg at wij noghon tidh skole mera skilias ifrå hvar annan.» Slutet av den första förmaningen lyder i 1529 års upplaga: »liffua medh honom til ewig tijdh, och ther aff wilie wij nw höra thet helga evangelium som S. Johannes oss bescriffuar så lydhandes». Detta är ersatt med: »och leffua tilhopa föruthan enda. Ther til ytermera wisso, wilie wij höra thet helgha Euangelium.»

Evangelietexten är oförändrad. »Gudhi wari loff» är uteslutet. Den förmaning och tröst, som följer därpå, är förkortad med ungefär hälften. I förbönen för den döde har man utbytt orden »är stadder i sådana skickelse at wora böner kunna komma honom til godho» emot »är stadder j sådana skickelse, at mögelighit är för honom bidhia».

Anledningar till ändringar.

Om anledningen till förbytningarna finnes intet någonstädes angivet. Vi skola ej för mycket skatta åt konjekturer utan söka att finna de rimligaste skälen. När man uteslutit »som en Christen menniskia her lijdher» såsom epitet till »dödhen», så kan väl anledningen icke ha varit någon annan än den, att redaktorn funnit det för sig misshagligt, att döden skulle betraktas såsom ett lidande för en kristen människa.[1] Egentligen passar det bättre i styck med det följande i förmaningen att helt enkelt kalla döden för »een ändalycht på the synder» etc., ty den kallas »j scrifftenne en sömpn». Om synden såsom här betraktas såsom ett lidande, så blir ju tankegången klarare, om döden får anses såsom en avslutning på, en befrielse från det onda, en rogivande sömn.

Att inom samma mening kalla döden för »een ändalycht på synden» och »en ingong till ewinnerligha saligheet» samt »en sömpn», kan ej heller anses lyckligt formulerat. Det är ju trenne bilder, som visserligen var för sig äro antagna i det religiösa språkbruket, men som icke äga någon inre förbindande länk utan tvärtom stå såsom disparata, om också ej motsatta bilder. Det kan därför ej annat än anses såsom ett lyckligt grepp att genom en utgallring söka åstadkomma ett för tanken mera tillfredsställande sammanhang.

»Til then yttersta vpstondelsen på domedagh» är naturligtvis endast en lapsus, som ändrats till »then ytersta Domen». Ty en »ytersta vpstondelse» gives det ju icke.

En del är utesluten, där den förhoppningen uttryckes, att vi alla skola återförenas hos »gudhi, ther wij aldrig få then sorg at wij noghon tidh skole meera skilias ifrå huar annan». Detta smakar väl mycket av jordiskt mitt i himmelens sällhet »j ewinnerligha glädhi med gudhi», och det hela har väl just därför måst strykas.

Anledningen till att »Gudhi wari loff» blivit uteslutet, är ej svår att bestämma. Om man känner sig böjd för att instämma i denna doxologi, då man hör slutorden av evangeliet »Jach troor at tu äst Christus gudz son som komma skulle j werldenna», så finner man den dock omotiverad, ifall man tar hänsyn till hela det föregående evangeliet. Icke ens slutorden ha ju den form, att de spontant inbjuda till en doxologi. Och då den följande förmaningen omedelbart ansluter sig till det nyss lästa evangeliet, så uppstår genom — låt vara den korta — doxologiens inskjutande ett avbrott i den kultiska utvecklingen, som nog verkar störande. Vi behövde blott t. ex. tänka oss, att detta »Gudhi wari loff» det minsta förlängdes antingen genom blott några ords tilläggande eller genom att sjungas, så skulle säkerligen det olämpliga i anordningen strax springa i ögonen.

---

[1] Längre fram redogöres för protestantismens hållning i denna fråga.

Förkortningen i den senare förmaningen är ju rätt stor. Den torde ytterst bero på nödvändigheten att undvika en del upprepningar och tautologier både från föregående delar och denna.

Ändring i förbönen.

I förbönen för den döde har inträtt, såsom vi sett, blott en enda förändring. »Wora böner kunna komma honom til godho» äro ord, som knappast kunnat förväntas från munnen av en protestantismens förkämpe. I själva bönen kan ju icke efter protestantisk åskådning ligga något förtjänstfullt. Men ännu mindre skulle man tycka det vara tänkbart, att andras goda gärningar skulle kunna tillskynda en utomstående någon fördel, allra helst som den bedjande parten befinner sig på jorden och föremålet för bönen i ett annat liv. Ytterligare kan man mot denna förbön invända, att den borde bedjas för den, som ännu är bemängd med synd, och icke av syndiga människor för den, som genom tillträdet till himmelen måste vara renad och obesmittad. Det nya uttrycket »at mögelighit är för honom bidhia», som införts i 1541 års upplaga, är visserligen försiktigare i formen. Men då likafullt samma bön här upprepas som förut, är ju föga vunnet med den nya ordvändningen.

Förändringarna i sättet att viga lik äro, såsom vi sett, i det hela små. De äro av övervägande dogmatisk art. Blott uteslutandet av »Gudhi wari loff» kan sägas vara liturgiskt motiverat.

I den följande upplagan av 1548 har blott den förändringen vidtagits, att några ord ur evangeliitexten har uteslutits.

Det ser ut, som om härmed detta kapitel om likvigningen skulle vara slutbehandlat, ty i 1557 års handbok är det utan ett motiverande ord uteslutet. Men så är ingalunda fallet. En kyrklig sed, som har så gamla anor, kan icke försvinna därmed, att den radikalt strykes bort ur en kyrkans bok. Seder och riter äro som bekant seglivade och kvarstå ofta så länge, att man har svårt att finna källan till deras uppkomst och skälet till deras användning. De fortleva icke alltid på samma sätt, men man kan säga, att de ofta föra ett eget liv. Liturgisk iver beskär dem, och en våldsamt reformerande hand kan till synes döda dem. Men de leva upp i en annan form, som dock ofta har ett så starkt släktdrag med den forna, att övergången till den gamla sker omärkligt.

Seden att viga lik kvarstår.

Det märkliga med denna likvigning är ju det, att den genom Olaus Petris ingripande till sitt egentliga väsen avskaffades år 1529. Till hela sin natur förändrad kvarstod den till år 1557 på papperet. Genom uteslutningen i detta års handbok blev den även i sin omändrade form officiellt avskaffad. Men seden sitter kvar i folkets hjärtan. Man kan ej tänka sig, att en kär anförvant skall för alltid lämna ens hus, utan att detta blir högtidligen celebrerat. På prästen, som vid så många betydelsefulla tillfällen gått ut och in i familjens hus, ställes det anspråket, att han skall göra den döde den sista tjänsten i dennes hem och bjuda religionens tröst åt de efterlevande. Därför får man bevittna den märkliga företeelsen, att bruket fortlever ända så långt fram som till 1696, således till och med 10 år efter kyrkolagens promulgerande.

Officiellt avskaffad 1557.

Ifråga om likvigning och andra begravningsceremonier må nu erinras om föreskrifterna i 1571 års kyrkolag,[1] vilka här ordagrannt må anföras:

»Om Presten är tilstädes ther lijk skal vthbäras, hwilket dock icke så enkannerliga är aff nödenne, skal han icke wiya lijket, såsom een wantroo warit haffuer / vthan han må trösta thens dödhas wener och effterleffuander, genom Gudz ord. Item

Vigning förbjuden 1571.

---

[1] Fol. XL. f.

hwar så behöffues, förhindra och förtaga all wantroo, som monge haffua, och ther lijk är på ferde, plägha förstå lata.

När tå lijket vthbärs, må man wel lata ringia, siunga, och annor stycker, som icke äro ochristeligh, effter sedwenior bruka, först at folket är vnderwijst om slijk tingest / så at the skee meer för theras skul som leffua, effter som ock S. Augustinus bekänner, än för theras skul som dödhe äro, hwilke slijkt nu intet haffua behoff.» . . .

»Messor, Vigilies eller annat slijkt, som man haffuer plägat säya lata för the dödha, skal intet ytterligare brukat warda, hwarken för eller effter begraffningen. Ty (såsom sagdt är) the döde j Christo behöffua inga sådana tienzt aff oss. Icke haffuer heller then meningen warit hoos the gambla först j Christenhetenne, vthan hon är kommen samt mz sådana Ceremonier ifrå Hedningarna.»

Det är ganska genomskinligt, hur man systematiskt arbetat på att blott så småningom söka taga bort denna »wantroo». Man vaktar sig sålunda till en början att direkt förbjuda prästen att närvara i sorgehuset. Man blott upplyser om att det icke är så »enkannerligen aff nödenne». Däremot har man kommit så vida 1571, att man uttryckligen förbjuder prästen att viga lik. Det stämplas såsom en »wantroo» blott något mer än fyratio år, sedan en enda man börjat ivra för denna vantros utrotande. Ett ganska hastigt vunnet resultat bland många andra av så få års ansträngningar!

Ännu medgives att vid likens utbärande »siunga och annor stycker». Men prästen måste låta sig angeläget vara att klargöra för folket, det sådana ceremonier icke äro till »för theras skul som döde äro» utan »för theras skul som leffua».

Vigilier utdömas.

»Messor, Vigilies eller annat slijkt» utdömas och betecknas såsom härstammande från hedningarna. Det ligger politik under detta beteckningssätt. Det har icke funnits »hoos the gambla först j Christenhetenne». Katolikerna kunna då endast ha fått det från hedningarna, resonnerar man, och är det hedniskt så är det avskyvärt. Syftet är gott, men det använda medlet är ju icke alldeles tillfredsställande.

Vigning å Ups. möte 1593. Vid det stora mötet i Uppsala 1593 var även denna fråga föremål för behandling.[1] Härom heter det: »Papizantes rejiciuntur: 4:o wija lik hemma i huset, i kiörkan eller wapenhuset, 5:o wija grafwen». Det är uppenbart, att mötet icke skulle ha gjort ett uttalande mot en sak, som ej i praktiken övats och det därtill i ganska stor utsträckning. Från en äldre källa,[2] på vilken måhända föregående dissertatio stöder sig, äro vi i tillfälle att fullständiga föregående uppgift. Till punkten n:o 4 fogas nämligen: »i det ställe utfärds Predikningar sedermera äro upkomne». Angående punkterna 4 och 5 ansåg sig Præses böra tillägga: »Ty sådant härflyter utaf Presternas egennyttighet, och skiedde allenast för deras fördels skuld, ehuruväl inga Predikoembetets syslor borde för nytta och winst skuld förrättas.» Det ser härvidlag ut, som om Præses icke hade velat låtsas om att bruket att viga lik var folket kärt. Han stämplade det i stället såsom ägande sin grund i prästernas förvärvsbegär. Härigenom skulle de ställas ovilliga att efterkomma folkets önskan, och oseden skulle därigenom snart försvinna. Om nu även utfärdspredikningarna inbegripas i Præses' utdömande,[3] låter sig icke bestämt avgöras. Men vi få här den viktiga upplysningen till skänks, att sådana predikningar uppkommit i stället för seden att viga lik.

Det finnes ett förslag till kyrkoordning från konung Gustaf II Adolfs regeringstid.[4] Även här är frågan berörd. Men vid undersökning visar det sig, att den innehåller detsamma som eller åtminstone ej något nytt över 1571 års kyrkoordning. I

Likvaka förbjudes i Laurelii K.-O. Biskop Olof Laurelii kyrkoordningsförslag[5] ingår däremot ett förbud mot likvakor och gästabud i förening därmed. Det lyder sålunda: »Thet otijdiga wakande öfwer the döde, af myckit och allehanda folcks sammankomst, onödigh bekostnadt och margehanda oskick, skal här effter aldeles afskaffat och förbudit wara widh straf tilgörande. Thet är nogh at nogra fåå wisse personer betingas, som til skiftes taga wara på lijket, at icke nogot ondt eller otienligit må thy wederfahras.» De ordalag, i vilka förbudet är skrivet, är belysande för tidens sedvänjor. Man kan förstå, att det skall ha gått ganska långt, när offentliga myndigheter ingripa så kraftigt i enskilda människors privata liv. Dock får man ju betänka, att styrelsesättet den tiden var i mångt och mycket patriarkaliskt. Då Sverige var invecklat i långa och kostsamma krig och folket sålunda hade att dragas med tunga skatter och hårt arbete, var det ju ej underligt, om en god husbonde fann det med sin egen och sitt folks fördel förenligt att försäkra de underlydande mot förlust av arbetskraft under ändamålslösa vakor och mot lyx och överflöd, som utan nytta bortsög ett knappt livsuppehälle för kanske veckor eller månader.

---

[1] Stålhös, Dissertatio acad. de Conc, Ups. Anni 1593. Ups. MDCCLVIII. Finnes i Dissert. acad. sub præs. S. Lagerbring VIII. Då v. Stiernman i »Samling av Stadgar ang. Religion» anför Upsala mötes beslut, nämnes intet om ovanstående. — [2] Werving, Konung Sigismundi och Kon. Karl IX:s historier I. s. 150. — [3] »Predikembetets syslor» tyder ju därpå. Men de avskaffades ju ej förrän 1686. (Se Bælter a. a. 800). — [4] Handlingar rörande Sveriges historia, ser. II: 2, Kyrkoordningar före 1686 I. s. 498. — [5] Ibid., ser. II: 3, K.-O. före 1686 II: 1 s. 264. Ol. Laurelii K.-O. fol.

Emporagrii K. O.

Vi låta sedan Biskop Erik Emporagrii kyrkoordningsförslag[1] följa. Det är det nyss citerade förslaget i här behandlade fråga alldeles lika med undantag därav, att orden »widh straf tilgörande» äro utelämnade. Antingen har väl förslagets upphovsman ansett det självfallet, att straff bör följa på ett förbuds överträdande, eller ock har han ansett det vara nog att låta ett förbud utgå.

Från mötet i Uppsala 1593 må vi särskilt uppmärksamma en passus, där det heter: »i det ställe (att viga lik) utfärds Predikningar sedermera äro upkomne».[2] Som härav synes, kunde seden icke fullkomligt utrotas ehuru den förändrat karaktär.[3]

Utfärds-predikan.

Inför de uttryckliga förbuden vågade man ej bibehålla likvigningen. Men religionens tröst kunde man ej undvara. Man ändrade namnet »viga lik» till »utfärdspredikan», uteslöt av likvigningen de mera säregna elementen, insatte en fri predikan i stället för ett fast formulerat tal, sjöng en eller annan psalm, och så hade man en ersättning, med vilken man var nöjd. Huvudsaken var ju, att själasörjaren kom till den dödes hem och genom sin närvaro gav händelsen en högtidlig och religiös prägel. Annars fick man den föreställningen, att begravningen ej gått »riktigt» till.

---

[1] Handl. rör. Sv:s hist. ser. II: 3. K. K. O. O. före 1686 II: 2 s. 170. — [2] Citerat å s. 22. — [3] Se s. 20.

Synodalakternas vittnesbörd.

Enastående kraftiga vittnesbörd om folkets kärlek till seden få vi från våra synodalakter.[1] Vi skola följa dem år från år för att se, vad de hava att säga. Från stiftssynoden i Uppsala 1648 — något mer än ett halvt sekel efter Uppsala möte — höres följande uttalande:[2] »Emedan en åthskilnadht bör wara emellan herrer och bönder, så wäl medh theras jordefärd som medhan the äre i lijfwet; ty skall ingen predikan skee hoos bönder och gemeent folk hemma i husett, när deras lijk uthbäras til grafwa. Men om pastor medh caplanen och klockaren will gå till dett husett och allenast siunga, thett ståår honom fritt.» . . .

Först konstatera vi, att man ej har kunnat släppa det gamla bruket: prästen må komma hem till sorgehuset, annars, menar folket, är det knappast en riktig begravning. Det vill man ej heller förvägra det. Men vidare kunna vi iakttaga, att karaktären av bruket har undergått en stor förändring i den allmänna uppfattningen. Åsikten om att likvigningen besutte en magisk kraft hade sålunda så gott som försvunnit. Men i stället aktade man såsom någonting högtidligt och uppbyggligt, att prästen — såsom tillförene — kom hem till sorgehuset och höll en god predikan till uppväckande av sant religiösa känslor hos de efterlevande. Om man hade föreställt sig, att likvigning och utfärdspredikan skulle vara detsamma, vore det då rimligt, att man ville ge det åt »herrer» och icke åt »bönder»? Vigningens ändamål var ju att tillförsäkra den döde Guds nåd och kraft. Var en »herre» mera i behov därav än en »bonde»? Nej, snarare tvärtom, tyckte man väl efter det allmänna tänkesättet att döma.

---

[1] Utg. av H. Lundström, Skrifter utgivna av Kyrkohistoriska föreningen, Ups. 1903—1910. (Uppsala stifts och de första av Strengnäs').

[2] o. a. a. ser. I. 81.

Utfärdspredikan en högtidlig akt.

Vi få sålunda anse såsom avgjort, att man ansåg utfärdspredikans hallande såsom en högre grad av högtidlighet vid begravningar, som ensamt borde tillkomma herrarne. Detta bär ju vittne om på ett särskilt sätt, hur de stora och små herrarne under krigstiden visste att på alla områden tillskansa sig fördelar. Icke ens inför döden fick likställighet råda. Det skulle till och med i lag bestämmas, att ända intill yttersta gränsen för människohands påverkan en »åthskilnadt bör wara emellan herrer och bönder». Ack, att man icke hade förmåga att utsträcka sin välvilliga hand även bortom graven! Men om prästen så ville, stode det honom fritt att med caplanens och klockarens tillhjälp sjunga ut liket.

Utfärdspredikan hos bönder förbjudes.

Ungefär i samma anda går Uppsala stiftssynods uttalande från år 1653, där tonen dock till och med är bestämdare.[1] »Huspredikningar hoos bönder effter lijk afleggjas heelt. Men om pastor will allenast tacka dem som nerwarande äre för deres omak på deres wägna, som wederbör och siunga, kan wäl tillatas.» Prästen tillåtes sålunda att hos bönderna infinna sig och tacka dem som äro närvarande för deras omak. I en »Ansats till sacellansynod 1653» har man uppsatt denna punkt: »Huspredikningar öfwer lijk skole aldeles afläggjas hoos gemeent folk.»[2]

Dessa uppmaningar att göra skillnad på »gement» folk och herrar tyckas icke hava tagits alldeles ad notam av prästerskapet. Ty ej längre fram än 1662 fann sig »Reverendissimus D:nus Archiepiscopus» föranlåten att vid en synod förmana prästerskapet i en punkt n:o 14:[3] »Lijkpredikningar hemma i huset måtte intet tillåtas, uthan ellies siunga lijket uth. Och om lijken äro uthi en sockn flere än itt, så siunge och klockaren uth det. Capellanerna få intet föreskrifwa bonden, hwad han derföre skal giffva.» 1665 tyckes predikandet ha varit i avtagande, men prästerskapet får sig alltjämt en förmaning,[4] ehuru helt kort, »At de intet hålla huuspredikningar öfwer ringa folkz lijk».

---

[1] a. a. ser. I. 98 f. — [2] a. a. ser. I. 99. — [3] a. a. ser. I. 116. — [4] a. a. ser. I. 127.

Lika kort ges en admonition år 1673:[1] »Förmantes prästerna, att de här efter afstå medh huuspredikningar för bondefolck».

1686 års K.-L. om vigning.

Vi ha nu hunnit så långt fram i tiden, att vi närmast måste se efter vad den år 1686 sanktionerade kyrkolagen har att säga i vår fråga. Om »vigilierna» heter det,[2] att »Wakestufwor skola alldeles afläggas, och allenast någre få tilskiptes waka, och taga wahra på Lijket, at intet otienligit ty wederfares». Intet ha vi hört om »wakestufwor» från Uppsala stifts synoder. Antagligen hava väl sådana där upphört. Men då kyrkolagen uttryckligen förbjuder dem, är det ju påtagligt, att de någonstädes i närmaste tiden intill 1686 förekommit i en omfattning, som i någon mån tilldragit sig uppmärksamheten. Att stifta lag mot ett redan utdött bruk vore ju onödigt. Möjligen skulle farhågan för ett förnyande av dem ha dikterat beslutet om deras förbjudande. Eller också har önskan att i lag stadfästa vad redan i praxis har utövats varit medverkande till lagens avfattande.

Förbud att utsjunga lik.

I en annan paragraf[3] av kyrkolagen stadgas följande: »Prästerna skal och här med alfwarligen och wid straff[4] tilgiörandes wara förbudit, at resa hem til Gårdarna, hwadan Lijken utbäras, them at utsiunga, eller och någorstädes någon utfärdz Predikning at giöra.» Att prästerna ofta gingo folkets önskningar till mötes med utfärdspredikningar och utsjungande av lik, är ju bevisat av synodalakterna.[5] Men det är också här att märka, att lagen uttryckligen bestämmer straff för förbudets överträdande. Redan därav kunna vi förstå, att bruket var i fullt flor trots de oupphörligen gjorda påminnelserna och varningarna ända sedan 1593. Dock går lagen ett stycke längre än föregående bestämmelser, ty här förbjudes ej blott att hålla utfärdspredikningar utan även att utsjunga liken. Detta senare hade dock ansetts stå i prästens fria skön ända till denna tid. Men

---

[1] a. a. ser. I. 143. — [2] Kyrkolagen 1686 Cap. XVIII. § III. — [3] Ibid. § V. — [4] Straffet är icke bestämt. Antagligen blev det en ganska sträng bötessumma. Exempelvis kan nämnas, att om man brot mot förbudet att »utan all Process» bisätta ett lik, bötades »til Kyrckian 500:de Daler Silfwer M:t och till the Fattige äfwen så mycket». — [5] Se föreg. ss. 24–26.

Prästen får ej resa till sorgegården.

ett uttryck i lagen är ännu märkligare: det förbjuder prästerna till och med att resa hem till gårdarna. Det är tydligt, att man härvidlag tänkt sig att kunna upprycka det onda med rötterna. Så länge det tilläts prästen att resa hem till den dödes gård, var det knappast att vänta, det åtminstone en beskedlig man skulle kunna hålla stånd mot påtryckningarna från sörjande, som naturligen icke underläto att låta ömmande och bevekande skäl tala. Med den nya lagen skulle det vara slut med påtryckningarna och därmed med oseden.

Prostsynoden i Ups. 1688.

Nu kunde man väl ha väntat, att den nya lagen under Carl XI:s kraftfulla spira skulle ha kommit till skyndsam och noggrann efterlevnad. Vi kunna nu åter emellertid taga fram våra synodalakter och låta dem vittna. Vid en prostsynod i Uppsala 1688[1] enas man om följande uttalande i punkt XII: »Att någon af pastoribus i anledning af thet postscripto, som för någon tid sedan utgångit är angående likens utsjungande om söknedagarne, skal willja twinga sina åhörare at ändteligen begrafwa sina lik om söknedagarne, thet är aldeles oförswarligit och emot dess mening. Utan meningen är then, att the som skulle åstunda låta sina döda wid theras begrafningar utsiungas, kunde the få betiena sig där aff om söknedagarne, men ingalunda thär til twingas.»

Vad nu än detta »postscriptum» må ha varit, så må man väl förvånas däröver, om det förhåller sig så, att ett prostmöte i Uppsala 1688 med Domkapitlets ledamöter[2] såsom närvarande ej skulle ha varit bekant med vad den nya kyrkolagen av 1686 hade att säga i vår fråga, låt vara att lagen publicerades först år 1687.[3] Att negligera lagens tydliga föreskrifter kunde väl knappast komma ifråga. Ett särskilt medgivande hade nämligen gjorts.[4] Av ordalagen från prostsynoden att döma hade dispens beviljats att få utsjunga liken, ifall detta skedde på söckendagarna. Förbudet mot utsjungning var ju alldeles nytt, och en i särskilda fall medgiven dispens eller ett postscriptum till lagen kunde under sådana omständigheter anses väl motiverat.

---

[1] a. a. ser. I. 164. — [2] Ibid. 159. — [3] 1686 års kyrkolag, Stockholm 1687. — [4] Se s. 28 detta arbete.

Vi fortgå emellertid i vår undersökning av synodalakterna. På stiftsynoden 1689[1] »förbödz aldeles, att intet hålla några uthfärdzpredikningar». Från påföljande synod[2] i Uppsala 1691 ha vi ett uttalande, som ställer frågan om likens utsjungande i en säkrare belysning. »Frågades af venerando clero i gemen, om de icke kunde fåå bruka likens uthsiungande om apostledagar, effter som förhöret på de tider opphörer i kyrkiorna. Så klagar och allmogen och qwider der öfwer, att dhe icke få begrafva sina döda med wanliga ceremonier. Reverendissimus Archiepiscopus förehölt dem, att de måste rätta sigh effter lagen. Clerus ingaf och påstod, att böndren icke kunde öfvertalas der ifrån, uthan de taga och anlita klockaren eller någon annan socknemann, som sången begynner. Rev. Archiep. Dr P. Rudbeckius och Prof. Micrander läto förstå, att uthsiungningen kunde tillåtas om söknedagarne.» De sista orden ge ju ett visst stöd åt vår ovan uttalade uppfattning om ett medgivande under vissa omständigheter för likens utsjungande. Skälet är, såsom synes, allmogens kvidan över att ej få gå efter gamla sedvänjor vid högtidliga och för deras hjärtan dyrbara tillfällen. Även vid äventyr att förbryta sig mot lagen sökte de ett sätt att kringgå densamma och på så sätt få behålla sina dyrt aktade begravningsbruk.

Stiftssynoden i Ups. 1691.

Slutligen tyckes saken ha fått en sådan omfattning, att det blev nödvändigt att giva säkra uttalanden och bestämmelser. Man får nu vid stiftssynoden 1693[3] veta, att det ovan omtalade postscriptum, som ärkebiskopen »gifwit dominis propositis wijd handen», hade bestått däri, att »Hs Kgl. M:t hade mundteligen för Archiepiscopo för en tijd sedan sig låtit märkia, att han wille det (lijkens utsiungande) tillstädia om söcknedagarna». Men då man både från Vestergötland och Småland inkommit med begäran om samma tillåtelse, hade Kgl. M:t inte upptagit det väl, och man hade »sedan förstådt, att Kgl. M:t vill, att det reent af skall upphöra». Det hjälpte ej, att en præpositus berättade om att »folket qwider der öfweer . . . när deras lijk

Stiftssynoden i Ups. 1693.

---

[1] a. a. I. 171. — [2] a. a. I. 173 f. — [3] a. a. I. 182.

skohle föras til jorden såsom oskählige diur». Därpå svarades, »att man inthet hällre skulle önska än att lijkens uthsiungande wore tillåteligit, men hoo understår sig att dispensera i konungens lagh». Det var verkligen en mycket berättigad fråga man kunde göra sig inför en »allom bjudande, suverän konung».

Vid samma tillfälle inberättades, att en capellan »har lell hållit uthfärdzpredikningar». Härom var icke mycket att säga, ty lagens föreskrifter voro tydliga. Resolutionen på caplanens eftergivenhet för folkets önskningar blev, att »han skall derföre ställas och citeras till domkapitlet och förhöras».

Ännu är det ej tyst med likens utsjungande, ty det heter vid stiftssynoden 1696:[1] Förmantes prästerskapet, det de ej måtte vthsiunga några lijk, efftersom sådant strijder emot kyrkioordningen». Men sedan bära våra synodalakter icke vidare något vittnesbörd om dessa ceremonier.[2] [3]

Stiftssynoden i Ups. 1696.

Då ceremonierna vid likvigning och deras omändring i andra former i sin utveckling och sitt gradvisa försvinnande erbjudit

---

[1] a. a. I. 202. — [2] Den sista i Uppsala, som finnes i o. a. a., ägde rum 1797. — [3] Förmodligen är det en kvarleva av en sed från mycket gamla tider, som beskrives från Julita socken i Södermanland,[1] där den har varit i bruk till inpå 1860-talet.[2] Begravningsgästerna plägade samlas på söndagsmorgonen — i vanliga fall begravningsdag — vid gravölsgården för att äta en bastant frukost och höra på »uttale». Det fanns nämligen alltid en eller två »uttalare» i varje socken. Liket flyttades ut på gården, en stor hop folk, även »oknuttä» (= utomsocknata) samlades. Uttalaren steg fram, en begravningspsalm sjöngs, och därefter började han sitt tal med ett bibelspråk. Föredraget liknade mycket ett vanligt liktal, fastän med sammanplockade naiva uttryck och ofta löst hopfogat. Folket tyckte i allmänhet, att »han va obegripliger te lägga ut 'e'». Efter talet lästes Fader vår och Välsignelsen, varpå åter en psalmvers sjöngs.

Utan tvivel ha vi här en ersättning för den gamla utsjungningen och utfärdspredikan. När präst och klockare voro i lag förbjudna att befatta sig därmed, visste man ändock på god råd. Man gjorde det till en enskild andaktsstund och anlitade en lekmannatalare. Häremot fanns ju knappast något att invända från myndigheternas sida. Och så småningom synes »uttalaren» ha blivit en institution, med vilken man var fullkomligt nöjd såsom ersättning för det gamla bruket.

I V. Göinge i Skåne brukade på 1840-talet klockaren möta varje liktåg utom kyrkogårdsporten för att »sjunga in liket», även detta en kvarleva från eller utbyte av gammal sed.[3]

---

[1] Meddel. fr. Nord. Mus. 1889, s. 34. — [2] Ib. s. 27 anm. — [3] Wigström i Sv. landsmål VIII: 2, s. 66.

så mycket av intresse, har jag ansett det fördelaktigast att låta de gamla skrifterna så mycket som möjligt tala med sitt eget belysande språk. Vi ha härvidlag kunnat iakttaga ett helt folks sega motstånd mot att släppa fäderneärvda ceremonier, som aktats som klenoder. Å andra sidan ha vi sett den målmedvetna ledningen ovanifrån, som med största tålamod och ihärdighet satt sina planer i verket: att komma till full överensstämmelse med Guds ord i avseende på begravningsceremonierna. Därjämte har vår uppmärksamhet blivit fäst vid den kår, som fått stå som en förmedlare mellan höga myndigheter och de underlydande: prästerna, folkets män, beroende av detsamma, vilka nog önskade att i det längsta gå dess önskningar till mötes, men som å andra sidan måste låta sig angeläget vara att bli sitt folks uppfostrare och därvid lyda Guds ord, sitt samvetes röst och lagens föreskrifter. Det var säkerligen en svår mellanställning, som ofta inbjöd till svag eftergivenhet åt någondera sidan eller eggade till för hårt förmynderskap över de underlydande. Bevis å bägge ytterligheterna ha vi sett i det föregående. Ur förmaningar och varningar, eftergifter och stränga påbud framgick dock till sist en för hela Sverige gemensam kyrkosed, från vilken man knappast ville eller kunde se någon mera märkbar avvikelse. Uniformiteten tryckte alltmer sin prägel på det svenska begravningsskicket.

Huru man skal iorda lijck.

Upplagorna 1529–1586.

DÅ VI NU ÖVERGÅ TILL DET ANDRA KAPITLET i O. Petris handbok, »Huru man skal iorda lijck», torde det vara först av vikt att erfara, vilka förändringar som vidtagits i de omtryckta upplagorna av den första år 1529.

Någon väsentlig förändring i uppställning eller princip förefinnes här icke. Upplagorna av åren 1529, 1533 och 1537 äro ord för ord likalydande. Däremot förete 1529 och 1541 års begravningsformulär olikheter såväl i ordalagen som med avseende på uteslutningar och tillägg.

Planen är, såsom man kan finna av »Tablå över begravningsformulären 1529—1894 (se slutet!), alltigenom densamma. Man har blott gjort ett sista tillägg av en hel del skriftställen i handböckerna av år 1541(48) och 1557(86).

Att i upplagorna av år 1541 i uttrycket »flijteligha bön» flijteligha blivit utelämnat liksom skickelse (i 1529) blivit utbytt mot stadge hör till det mindre anmärkningsvärda. Mera anledning att fästa uppmärksamheten vid är strykningen av orden »aff thenna arma och usla wärldenne», vilka förekomma i 1529 års formulär. Kanske är det protestantismens mera ljusa syn på livet och jordetillvaron, som vid detta tillfälle trängt igenom och åstadkommit förändringen.

I detta sammanhang må anföras Augusti' tankar om dödens ändamål och protestantismens syn därpå.[1] Han redogör först för katolicismens uppfattning. Döden är för människan ett straff, och det ligger i sakens natur, att det måste vara så. Den heliga skrift framställer döden till och med såsom ett ont för de fromma.

Kat. uppfattning av döden.

---

[1] Augusti, Denkwürdigkeiten aus der christl. Archäologie, Leipzig 1828, IX. 495.

En allmänmänsklig erfarenhet giver ock vid handen, att döden ej av människan uppfattas såsom en välgärning. Vi böra ock påminna oss, att Kristus själv fruktade döden.

Prot. uppfattning av döden.

Helt annorlunda ter sig protestantismens uppfattning.[1] »Överallt i den gamla och nya kyrkan finner man en glad och vänlig bild av döden förhärskande.» Detta beror på kristendomens allmänna föreställning, att jordelivet ej är vårt mål utan en pilgrimsfärd till ett bättre liv. Ett bevisande exempel på denna uppfattning är betydelsen av martyrernas dödsdag såsom deras »dies natalis» (födelsedag), varmed betecknas deras ingång i ett nytt liv.

Längre fram[2] säger han, att »man måste medgiva, att oräddhet för döden är ett huvuddrag i Luthers lära, tro och liv. Man kan ej säga, att det är hans skuld, om ändock i den evangeliska kyrkan förefinnes en viss dyster åsikt om döden.»

Och följande citat[3] ger ju bekräftelse åt vår ovan uttalade åsikt om orsaken till borttagande av vissa delar i formuläret: »Också förtjäna intet tadel de i nyare tider i lovvärd avsikt ofta gjorda försöken att ur denna del av kulten avlägsna eller mildra det skräckinjagande; man skulle blott akta sig för den orättvisan att av blott och bar, ofta osäker och osund, skönhetskänsla förkasta vad dock mycket väl kan rättfärdigas, i varje fall ursäktas.»

Förbönen för den döde utesluten.

En ganska radikal förändring vidtages i ett alternativ av böneformuläret i upplagorna av 1557 och 1586. Man har nämligen i denna nya bön helt och hållet uteslutit den villkorliga förbönen för den döde. (I den gamla är den dock bibehållen.) Som den blev något kortare än den gamla men bestod av välkända ord, så är möjligt, att den snart kom i livligare bruk än den föregående.[4] Den består nämligen av förra delen i bönen av det kapitel om »För än lijk utbärs aff huset», som uteslutits ur 1557 års handbok, och den gamla begravningsbönens senare del i förkortad form. Här finns nu endast ett uttryck,[1] som svagt erinrar om den gamla förbönen: »at wij medh thenna wår brodher (syster) måghe på then ytersta domen, vpstå til ewinnerlighit lijff».

---

[1] Augusti, a. a. IX. 502. — [2] Augusti, a. a. IX. 519. — [3] Augusti, IX. 523. — [4] Härför talar ju ock dess nuvarande, så gott som ordagranna användning i 1894 års handbok.

»Medhan iorden kastades på lijket», sjöng man »Wij som leffue på werlden här». I 1548 års formulär har man tillagt en hel ny psalm på 8 verser, som börjar så: »Lät oss thenna kropp begraffua». Det är ju givet att man önskat någon omväxling, åtminstone att det funnes tillfälle därtill. *Ny psalm.*

Sedan episteln (1 Tess. 4) var läst, skulle prästen hålla en sista förmaning till folket. I denna förekommer en hel del smärre förändringar, som synas ganska betydelselösa. Ett par större böra vi dock lägga märke till. I utläggningen av att »syndens lön är döden» är upplagan av 1529 något utförligare, då den bl. a. påpekar, att »ther haffuer warit en dråpelig saack til, then annorlunda icke kunde fortaghas med mindre wij först moste döö och wor lekamen moste bliffua til asko». Måhända har det verkat något anstötligt, då det säges, att synden borttages genom vår död, liksom skulle vi hava någon förtjänst däri genom en »så swåra pijno och förwandling». Ett par rader längre ned ha tvenne liknande uttryck borttagits. I stället framhålles, att det är Kristi (försonings)död, som borttagit vår synd. Och för att tydligt markera denna protestantiska trosgrund har man beskurit en senare upplaga i berörda avseende. Ett upprepande av föregående del: vår delaktighet i Kristi död och uppståndelse, har man därför låtit bortfalla (i 1541), då saken likvisst var tydlig nog. *Uteslutningar.*

En längre passus om dem, som »gråta och iembra sich, at theras wener falla dem ifråå», är också utesluten (i 1541). Anledningen är klar nog. Det var alldeles nog med att hänvisa till vad »S. Paulus sägher oss i Epistlen, at wij icke skole söria the framledne / såsom Hedningar» etc. En säkrare tröst kunde ju icke bjudas. Detta skriftställe förekommer ock i alla upplagor.

---

[1] Detta finnes ej i 1894 års hbk.

Längre ned göres åter en upprepning av förtjänsten i Kristi död, vilken då (i 1541) uteslutits av samma skäl som framhävts i det föregående.

Mot slutet av 1529 års formulär finnes en längre utläggning av vårt förhållande till döden, vilken icke fått komma med i 1541 års upplaga. Och detta icke utan skäl. Först heter det, att »wij måge väl förachta dödhen epter thet han jntit kan behalla oss», straxt därpå, att »dödhen är nw worden en jngong til thet sanskylloga lijffuet», ett par rader därefter »är dödhen nw ey annor än som en sömpn». Ej långt nedanför förklaras, att »wij icke kunna warda odödhelige utan genom dödhen», varefter »wor dödh genom Christi död är worden en läkedom til liffuet», och i sammanhang med detta senaste yttrande säges till sist, »at wij icke fruchte eller forskreckies för dödhen, Epter thet är oss nw ganska nyttigt, at wij til en kort tijdh smake thenna lekameligha dödhen medh Christo». Det är givet, att mellan dessa disparata uttydningar av döden förekomma förmedlande övergångar. Men de äro ändock icke så skickligt lagda, att icke en tänkande åhörare måste fråga sig, varför han i ena ögonblicket skall förakta döden, i det andra betrakta den som en ingång till det eviga livet (som han således ej *kan* förakta), i nästa ögonblick likna den vid en sömn, för att icke tala om att det för en icke-teolog på 1500-talet måste ha varit en synnerlig hård nöt att knäcka, hur man kan bli »odödhelig genom dödhen». — Uteslutningen synes därför vara väl motiverad.

Nya skriftställen 1541.

Som ersättning för denna stympning har man välbetänkt nog tillagt (i 1541) en rad av skriftställen med följande ord: »Låter oss höra huadh Esaias. Hesekiel. Job. Predicaren. Syrach. S. Johannes. Paulus etc. scriffua om the dödha». I 1548 års upplaga är ordningen mellan skriftställena betydligt omkastad. Det längsta citatet är hämtat från Hesekiel. Motiveringen till bibelställenas anförande är denna: »Hwar så teckes, må man wel understundom ymsa, och något annat af Scrifftenne bruka. . . . Allenast om man wil ock haffua några förmaning, at hon tå laghas ther effter.»

I upplagorna av 1557 och 1586 har inryckts »Een annor formaning», vilken hämtats från det uteslutna kapitlet om »För än lijk vthbärs aff huset». Den är så gott som ordagrant anförd, och blott några få, obetydliga förkortningar hava gjorts. Det skriftställe ur Joh. 11, som följde därpå, har man ock använt och insatt det bland de andra bibelcitaten, som följa på förmaningen.

En annan förmaning.

Som man kan se av denna hastiga överblick, äro skiljaktigheterna i de olika upplagorna icke synnerligen stora. Då vi nu emellertid framhållit dem efter deras värde, torde det icke möta något hinder för oss att i den kommande behandlingen betrakta alla upplagor, 1529—1586, såsom en enda — Olaus Petri' begravningsformulär.

Om vi nu närmast ägna vår uppmärksamhet åt begravningsformulärets (1529—1586) plan och uppställning, så iakttaga vi genast dess fullkomliga avvikelse från de romerska handböckernas.

Övergången från vigningen av liket till dess jordfästande sker omedelbart. Härvidlag finnes intet rum för någon Missa pro de functis.[1] I sammanhang med talet om förbönen för den döde skola vi längre ned söka utreda Olaus Petri' ställning till själamässors hållande. Här må vi blott fästa uppmärksamheten vid att han i den protestantiska världen icke stod ensam om åsikten om själamässans obehövlighet. Knappast kunde han ha undgått att under sin studietid ha hört Luther göra uttalanden därom, och måhända har han varit i tillfälle att se K. O. für die Stadt Hall 1526,[2] varest vigilier och själamässor utdömas.

Själamässa obehövlig.

Olaus Petri inleder kapitlet om jordfästningen, »Huru man skal iorda lijk», med de orden: »Först när lijket komber til graffuena legges thz strax i graffuena / och presten tagher ena skoffwel och kastar tree resor ioord påå lijket / och segher. Aff ioord äst tu kommen / och ioordh skal tu bliffua igen / Jesus Christus thin frelsare skal tich upweckia påå then ytterste daghen.»

---

[1] Quensel a. a. I. 75. — [2] Richter, Evangelische Kirchenordnungen I: 47.

Ur åtskilliga synpunkter sett är detta grepp på denna liturgiska akt synnerligen lyckligt. För varje oförvillad blick måste det te sig såsom liggande i sakens natur, att det första, som här bör ske, skall vara kroppens överlämnande åt jorden. Allt som kan göras med den döde, är härmed avslutat. Så naturligt och enkelt än detta förefaller, är det emellertid mycket betydelsefullt, att gravläggningen omedelbart äger rum, vilken bör avsluta den föregående processionen: dess mål är uppnått. Men ävenledes utgör detta liturgiska moment med de åtföljande orden en fyndigt åstadkommen förbindelseled mellan processionen och den gudstjänstliga handlingen.[1] Genom denna akt omöjliggöres också varje tanke på en Missa pro defuncto,[2] ty då liket är överlämnat åt jorden och dess inverkan, kan rimligtvis ej något vidare företagas med den döda kroppen.

Kroppen åt jorden.

Vi kunna också lägga märke till, av vilken gripande verkan detta moment är. Det är icke blott det under begravningsakten mest verkningsfulla ögonblicket, då dessa ord uttalas, utan det finnes ej heller något tillfälle i våra kyrkliga akter, då människohjärtat så skakas och så vitt öppnas. Vid detta tillfälle är det icke något magiskt handlande med eller för den döde, det är i stället den mest hjärtegripande uppmaning till de efterlevande att besinna, att vi äro av jorden och skola bliva till jord igen. Sålunda just vad begravningshögtidligheten är avsedd att vara: en självransakande gudstjänst för de kvarblivande.

Begr.-formeln.

I det föregående ha nu tre moment blivit sammanförda till ett, gravläggandet, jordpåkastelsen och begravningsformeln. De utgöra visserligen tre särskilda handlingar, men bilda ett gemensamt helt: jordfästningen. Ja, tvenne av dem, jordens påkastande och formelns framsägande, försiggå till och med samtidigt.

Jordpåkastelsen.

Varifrån har seden att strö mull över den döde kommit? Det är en urkristlig sed.[3] Binterim[4] citerar S:t Eligius — Ritual: Statim sine quolibet intervallo ponitur corpus in terram; iterumque aqua benedicta aspergitur et incensatur. Tunc operculo ligneo aperitur. Sacerdos antem cum pala ter mittens aliquantulum de terra super illud, subjungit has orationes.» Men Rituale Romanum förbigår detta bruk, under det att en hel del andra ritualböcker upptaga detsamma. Det har sålunda ej sin upprinnelse hos Olaus Petri, utan är av honom taget från den allmänna seden. Men möjligt är att bruket med den trefaldiga jordpåkastelsen härstammar från honom. Ty om begravningsformeln härleder sig från honom (varom längre ner), så måste man medgiva, att dess tre olika uttryck nödvändigt fordra var sin skovel mull. Det ger ett mera realistiskt intryck, då officianten för varje gång liksom pekar på stoftet och säger: Av denna jord, I här sen, är den döde tagen; till sådan jord, jag här kastar, skall han inom kort bliva; men, trots att han är av jord och skall bli till jord, skall ändock vår Frälsare uppväcka honom och detta till ett oförgängligt liv. Den tredelade begravningsformeln inbjuder sålunda osökt att kasta trenne skovlar mull men får också därigenom en mera påtaglig och djupare gående betydelse. De flesta andra förekommande formlerna sakna bestämda led och kunna därför icke genom själva sin uppdelning motivera något visst antal gånger av jordens påkastande.[1]

---

[1] Ullman, U. L., Evangelisk-lutersk liturgik II. 386. — [2] Quensel a. a. 75. — [3] Quensel a. a. 75. — [4] Binterim a. a. VI: 3, 454.

O. P. har avfattat begr.-formeln.

Som vi förut framkastat, får man antaga, att begravningsformeln till själva sin slutgiltiga form avfattats av Olaus Petri.[2] Förebilder ha naturligen icke saknats. Om vi slå upp ett av medeltidsmanualen,[3] så kunna vi läsa följande formulär: »Hic iaceat terram desuper, dum dicat. De terra plasmasti me et carne induisti me, redemptor meus domine resuscita me in nouissimo die.» Ett ytligt betraktande finner måhända likheten mellan dessa ordalag och Olaus Petri's slående. Emellertid gives det stora olikheter. Det latinska manualet använder en form, vilken naturligen förutsätter, att den döde själv talar genom prästens mun. Så liten skillnaden än må synas, betecknar O. Petri's omändring en verklig revolution i uppfattningssättet. Enligt den katolska åskådningen kan den döde på båren eller i graven själv på ett mystiskt sätt medverka vid jordfästningen genom sin ställföreträdare prästen och han ropar: »Uppväck mig på den yttersta dagen.» Men det protestantiska betraktelsesättet utgår från den bestämda övertygelsen, att den döde icke kan göra något själv för sin del och ej heller de efterlevande. Med Olaus Petri's ord uttalas en förvissning om vår jordbundenhet men också om vår slutliga frigörelse därifrån. Det latinska manualets ord utmynna i en bön, som framsäges av den döde.

---

[1] Rietschl, Lehrbuch d. Liturgik II. 331. Agendan från Nassau, Löhe's etc. — [2] Quensel a. a. 76. — [3] Manuale lincopense i Freisen Man. linc. etc. 102, Paderborn 1904.

Det andra ledet i den latinska formeln är ju för övrigt helt olika med det andra ledet i den svenska. Under det att Olaus Petri här kommer med något väsentligt nytt, »och ioordh skal tu bliffua jgen», medtager det romerska ritualet icke denna del i processen utan beskriver blott den ytterligare utvecklingen av det första ledets innehåll, »et carne induisti me».

Hur ytlig överensstämmelsen är, även där den *synes* vara så gott som ordagrann, kan man finna genom jämförelsen med de kraftfulla ordalagen, »Aff ioord äst tu kommen», och de helt bleka, »de terra plasmasti me», av jord har du format mig. Olaus Petri's formel kan rimligtvis icke vara en översättning av den latinska, ja, icke ens av någon del av densamma.

Närmast låg det ju till hands för författaren av vår första handbok att taga något av våra medeltidsritual till förebild. Vi ha å annat ställe[1] sökt uppvisa ohållbarheten av det påståendet, att Manuale lincopense skulle ligga till grund för begravningsformuläret. Vår senaste undersökning, av begravningsformeln, bestyrker denna vår uppfattning.

Men kanske O. Petri har kunnat få formeln ur någon tysk källa? Ja, möjligen, men icke i så fall från någon känd luthersk agenda. Ty de agendor, som erbjuda likheter med Olaus Petri's, äro alla av senare datum[2] än dennes.

---

[1] Se denna avh. s. 14. — [2] Rietschl a. a. II. 330. Kliefoth uppgiver (och efter honom med reservation Quensel a. a. I. 76), att de gamla lutherska agendorna icke känna denna begravningsritus. Som synes av Rietschl, är denna uppgift icke riktig.

Så erbjuder sig för oss icke någon annan utväg än att antaga, att det är Olaus Petri själv, som format orden till jordfästningen, ålderdomliga ord, som i nyare tid tagits till förebild och nu ljuda över en stor del av den protestantiska världen.[1] [2]

Förbönen för den döde.

Närmast kommer en bön, föregången av allokutionen: »Låter oss bidhia». Det avses sålunda, att de vid begravningsakten församlade skola deltaga i bönen. Emellertid ägnas icke den första tanken åt de bedjande utan åt den döde. Det blir en formlig förbön för den döde. Den är utförligare än den förut[3] omnämnda och må ordagrant citeras: »See til oss (o himmelske fadher) och höör milleligha woro flijteligha böön, at om thenne wor brodhers skickelse nw så tilstädhia ath wij kunne bidhia för honom (henne) såå falle wij endrechteliga til tich och bidhia ath tu wille bewisa honom (henne) thina barmhertigheet, låta honom (henne) hwilas medh thina utkorade wener, Abraham Isaac och Jacob och låta thin son Jesum Christum upweckia honom (henne) på then yttersta daghen j the rettferdiges vpstondelse, och giff oss thina helga nåde ath thenna wor tienist måå wara tich taknemeligen.» ...

Då denna förbön är upprepad i denna del av formuläret och dessutom här förekommer i mera utvidgad form, hava vi anledning att närmare och mera ingående sysselsätta oss med frågan om förbönen.

Liturgien beroende av dogmatiken.

Man måste då först och främst instämma med Kliefoth,[4] då han säger: »Man möter icke sällan den meningen, att det i liturgiska ting icke mycket beror på skiljaktigheter i dogm och konfession. — För att inse, huru grundfalsk denna mening är, behöver man blott kasta en blick på den skillnad, som består mellan den romerska och den reformerta kyrkans begravningsordningar.»

---

[1] Quensel a. a. I. 76. Preussiska begravningsritualet har upptagit dem 1822 och genom detta troligen den Baierska Agendan av år 1852. — [2] Jfr Ahnfelt, Utvecklingen av den svenska kyrkans ordning under Gustaf I (Teol. Tidskr.), Lund 1893, s. 179 noten. — [3] Se denna avh. s. 12 och 13. — [4] Kliefoth, Liturgische Abhandlungen, Schwerin 1854.

Ett sådant allmänt uttalande gäller ju ock i enahanda måtto om den romerska och den lutherska kyrkan. Detta visar sig nu närmast ifråga om begravningsformuläret i de bägge kyrkornas olika uppfattning av förbönen. Men det skall ock komma i dagen i fråga om andra delar av formuläret.

Äldsta kyrkan bad för den döde.

Härvidlag måste vi först taga i betraktande den sed, som var övlig i avseende på förbönen för den döde inom den första kristna kyrkan. Förvånansvärt är då icke att finna, det man brukade bedja för den döde, men egendomligt är det, såsom Bælter[1] uppgiver, att det sker icke till följd av någon »inbillning om en skärseld, eller at deras själ skulle wistas på något obehageligit ställe». Ty man brukade bedja för martyrer, trosbekännare, Patriarcher, Propheter och för själva Jungfru Maria, om vilkas salighet de voro alldeles försäkrade. De skäl som anföras för bönen äro: 1) borttagandet av arvsynden, 2) ett åtskiljande av helgonen från Kristus, 3) ett erkännande av de dödas odödlighet, 4) ett anropande för de döda om största mått av salighet före den fullkomliga härligheten på den yttersta dagen, 5) tacksägelse för lyckligt slutad färd genom jämmerdalen. »Dock nekar man icke, at några besynnerliga meningar hos Fäderna kunnat härtil bidraga.»

Nu blev det ju så, att den gamla kyrkan redan tidigt gick in på den åskådningen, att den kunde inverka på sina döda bortom graven och ävenledes att de döda kunde inverka på densamma. Det var även Augustinus' mening.[2] Denna uppfattning kunde ju stödjas på den tanken,[3] att om kyrkan hade orsak att betrakta de avsomnade som andligen rika, så kunde hon med rätta fordra, att de skulle bedja för hennes medlemmar. Men hade kyrkan orsak att tänka sig själv rik i förhållande till de döda, så hade hon plikt att bedja för dem. Men fanns eller finnes nu någon sådan orsak? Därpå kan svaras,[4] att det icke finnes någon ut-

---

[1] Joseph Bingham, Origines ecclesiasticæ, Halæ 1724—29. Lib. XXIII., Cap. 3, sect. XIII., s. 63 f. samt ibid. Lib. XV., Cap. 3, s. 338. I engelsk översättning, London 1846. Jfr Kyrko-Ceremonierna, Örebro 1838, s. 528. — [2] Kliefoth a. a. I. 160. — [3] Ibidem I. 161. — [4] Ibidem I. 165.

Ingen prot. kyrkolära om döden.

bildad kyrkolära om döden och vad därpå följer (inom den protestantiska kyrkan). Och detta helt enkelt av det skälet, att protestantismen sin princip trogen ej kunde utbilda en lära, för vilken den ej kunde finna stöd i Den heliga skrift.

Döden är dom, som avgör den döendes salighet eller osalighet. Därför kan det ej bli tal om omvändelse i den andra världen.[1] Jordfästningen bör därför ej innehålla något vare sig i bön eller aktion till den dödes frälsning, ty det skulle strida mot Guds vilja, inga medel äro härför givna, och det vore onödigt, även om vi kunde göra det.[2]

Alla troende en församling.

Men det är en grundtanke hos alla kristna, rotad i fast övertygelse, att de troende på jorden och i himlen äro blott *en* församling,[3] vilket också funnit sitt uttryck i den tredje trosartikelns ord: »jag tror på en helig, allmännelig kyrka».[4] Därför övergick den gamla kyrkan utan betänkligheter från »orare cum mortuis» till »orare pro mortuis». Alla kyrkofäder från och med Tertullianus tala om förbönen för de döda såsom en naturlig sak.[5]

Den fordran bör då uppställas på begravningsformuläret, att det däri gives ett uttryck för att de levande och döda träda inför Herren för att knyta ett oslitligt band av evig och tidlös gemenskap.[6]

Månne icke Olaus Petri' begravningsformulär har så vitt som möjligt uppfyllt denna fordran? Vi besvara den frågan längre fram.

Kat. kyrkans uppfattning.

För förstående av frågans rätta innebörd torde vi åtminstone helt kort böra skissera katolska kyrkans uppfattning. En katolsk författare[7] säger, att bönen för de döde har vuxit upp med kyrkan och har utsträckt sig till alla grenar av kyrkoväsendet. Det hade aldrig varit frågan, om de efterlevandes bön och offer skulle kunna hjälpa de hädangångna, utan alla voro fast övertygade därom.[1] Med döden upphör nämligen ej de kristnas brödraförening;[2] den följer kroppen till graven, den förer själen inför förlossarens anlete. De yttre ceremonierna och processionen till graven skola vara en symbol av bisättningen i odödlighetens asyl.

---

[1] Kliefoth a. a. I. 179. — [2] Ibidem I. 181 f. — [3] Ib. I. 241. — [4] Augusti a. a. IX. 524 ff. — [5] Kliefoth a. a. I. 244. — [6] Ib. I. 308 f. [7] Binterim, Die vorzüglichsten Denkwürdigkeiten der Christ-katholischen Kirche, Mainz 1838, VI: 3, 410.

Kat. kyrkans bevis.

De bevis, som lämnas för att bestyrka denna lära, äro ingalunda hämtade ur bibeln. I stället hänvisa de alla till traditionen eller seden. Det första lyder så,[3] att en död kristen kvinna säges (!) hava höjt sina vid sidan lagda händer och knäppt dem till bön, strax då prästen börjat att bedja för henne. Ett andra exempel[4] lämnar det stödet, att ritualböckerna i allmänhet föreskriva flera böner för de avlidna vid återvändandet från graven.

Ett slags analogibevis presteras också.[5] När den naturliga sympatien gärna förenar föräldrar och barn, bröder och systrar, man och hustru i graven och denna förening betraktas som en fortvaro efter döden: varför skall den troende icke med en viss förkärlek önska sig bisatt tillsammans med en martyr eller ett helgon i graven, vars mäktiga förespråk han mottagit i livet och ofta erfarit. Och så räknade man på dessa patroners förtjänst och trodde, att den döde fick sin del däri eller åtminstone hade en viss företrädesrätt till deras förespråkande, när han vilade bredvid dem.

Men kyrkan har icke blott makt att bedja för och välsigna dem, som avsomnat i frid, hon har ock makt att förbannna och fördöma dem, som genom skrifter eller gärningar ha skilt sig från henne och dött under denna skilsmässa.[6]

Kyrkans inflytande.

Det är sålunda ej nog med att kyrkan kan till någon del sträcka ut sitt inflytande till den andra världen. I själva verket är nog hennes mening, att hon allsidigt behärskar densamma, lika fullkomligt som hon vill härska i denna världen. Att hon då kan och bör fälla förböner, är en självfallen sak.

---

[1] Laurentius Petri. Om then förwandling, som med Messone skedde etc., Wittenberg 1587, blad 16: »Men Innocentius I bödh at the dödhas åminnelse . . . skulle hållas sedhan Sacramentit war wijgt. . . . På sidstonne (bedher presten) för the dödha. — [2] Binterim a. a. VI: 3, 445. — [3] Ib. VI: 3, 446. — [4] Ib. VI: 3, 455. — [5] Ib. VI: 3, 475 f. — [6] Augusti, a. a. VI: 3, 513.

Vi ha nu hela tiden utgått därifrån, att i O. Petri's handbok en verklig förbön föreligger. Kan man annorlunda göra, då man strängt håller sig till ordalagen? Förvisso ej. Men en annan fråga blir den: har Olaus Petri uppfattat dessa ord såsom en verklig förbön eller såsom — visserligen ej en förbön i katolsk mening — ett tillåtet bedjande? Av ordalagen att döma synes han hava resonnerat ungefär så: *Om* den döde befinner sig i ett sådant tillstånd, att våra böner kunna uträtta något, då må vi bedja och det med allt eftertryck. Nu *veta* vi icke hur härmed förhåller sig. Må vi då taga det säkra för det osäkra och uppsända en bön för den avlidne. I alla händelser kunna vi härmed icke åstadkomma någon skada.

Förbön ell. tillåtet bedjande?

Men vidare må vi märka, att med bönen icke åsyftas att göra någon förändring i den dödes tillstånd. Helt annat är förhållandet i den katolska kyrkan, där man önskar att genom böner och mässor utverka en förbättring eller fullkomlig förändring i den avsomnades tillvaro. De levandes rop till Gud skola rädda honom från skärselden och rena honom från synden. Men Olaus Petri beder blott, att det skall ske den döde efter Guds barmhärtighet. Egentligen visar han sålunda endast, att de levande vilja vara i fullkomlig överensstämmelse med Guds vilja i avseende på den döde.

Den dödes tillstånd.

Söka vi nu efter uttalanden av Olaus Petri, som kunna belysa frågan, så finna vi, att sådana icke saknas. Först är då att märka, att vid organiserandet av en evangelisk kyrka borde enligt Olaus Petri så stor anslutning som möjligt äga rum till det bestående och historiskt givna ifråga om kyrklig författning och kyrkliga bruk.[1]

Uttalanden av O. P.

Och i sitt förord till handboken yttrar han, att han sätter »nu thesse Swenske Handboock i hvar och eens Christen menniskjes wilkor, at hon må tagha her aff hvad henne tyckes». Och vidare tillägger han: »jach mong stycke hafver her tillåtit för theres skul, som svaghe äre, them man elles vel motte hafva

För de svages skull.

---

[1] Berggren, Olaus Petri's reformatoriska grundtankar, i Upsala Universitets årsskrift 1909, Upsala 1908, s. 71.

låtit bliffva til baka.» Ingalunda omöjligt är, att dessa ord ha nedskrivits bl. a. med tanke på att förbönen för den döde var en sak, som låg »the svaghe» mycket om hjärtat och som därför icke utan vidare kunde borttagas. Hellre rädda några bekymrade själar genom en oskadlig eftergift än genom puritansk iver rensa bort ett misstänkt ogräs, som kunde vara ett vetestånd.

Messoffer obehövliga.

Skärseld ifrågasättes.

Men på det kraftigaste opponerar han mot den katolska trossatsen, att läsningen av messor och firandet av nattvarden skulle kunna förskaffa en avliden ett större mått av salighet eller rena honom från synd. Han säger nämligen, att det aldrig kan av Den heliga skrift bevisas, att messoembetet skulle vara skickat de döda till godo.[1] Han inlåter sig vidare på frågan om det finnes en skärseld eller icke. Därvid framhåller han, att den ingenstädes läses i Skriften »såå clarliga, som j såå dråpeliga saker hade giordz behooff . . . icke såå ath man såå enkom nekar skärseeld, men thet sägher iach, ath han icke medh scrifftenne bevisas kan. Gudi giffuer iach thet j hender, han weet betzt hwrw thet tilgåår medh the dödha.»[2] Men han finner skärselden icke blott onödig utan till och med lända Kristus till »en stoor forsmädhelse», då han ju en gång för alla gjort tillfyllest för alla synder.[3] Själamessor kunna icke gagna de döda, ty Kristi lekamen och blod skola åtnjutas i enlighet med hans befallning. Men de döda kunna icke komma i åtnjutande därav, hava sålunda ingen nytta av messan.[4]

Ahnfelt uppgiver,[5] att Messenius berättar[6] om en synod i Örebro år 1537,[7] vid vilken hade förhandlats om de ceremonier, som borde användas vid jordfästning. Vid utarbetandet av sitt Enchiridion ceremoniarum ansåg sig Olaus Petri böra bibehålla förbön för de döda, ehuru villkorlig.

---

[1] Troïl, Handlingar i svenska kyrkohistorien I. 224. — [2] Ahnfelt, Teologisk Tidskrift, Utvecklingen av Sv. kyrk:s ordning under Gustaf I:s regering, Upsala 1893, s. 14. Olaus Petri's »Svaar på Tolff Spörsmål». — [3] Troïl, a. a. I. 126. — [4] Ib. I. 180. — [5] a. a. 214 f. — [6] Scondia illustrata, V. 79. — [7] Antagligen beror årtalet på ett missförstånd av Messenius, som ej uppmärksammat, att uttrycket från förordet »j thet Concilio, som nw j åår stoodh j Örebro» oförändrat bibehållits från 1529 års till 1537 års upplaga av handboken.

En rätt bön är i Jesu namn.

Ett rakt på sak gående uttalande har han också gjort.[1] Skall man bedja för de döda? frågar han. I messan kan man ej bedja,[2] ty det är icke någon bön. Allt bedjande måste ske i Jesu namn efter hans befallning. Men han har ej befallt att bedja i messan. Så kan det ej ske. Vad är då en rätt bön? Det är att säga: »giff mich nådh ath iach måå fölia och fultgöra hans wilia; thet heter thå bidhia i Christi nampn. . . . Intit aff alt thetta kan wara j then bönen, som görs för the dödha, epter man ingen befalning haffuer aff gudhi, ath man skal bidhia för them, therföre är thet intit bestondigt.»

O. P:s mening om förbönen.

Vi komma således här till samma resultat som vid ordanalysen av förbönen. Det är ej Olaus Petri' mening att medelst bönen åstadkomma en förtjänst hos Gud eller ett offer. Han vill blott, att de efterlevande skola inför Gud i avseende på den döde betyga sin fullkomliga enhet i viljan med honom. Må vi lägga märke till vad han beder om: att Gud skall visa den döde sin barmhärtighet (ej någon större grad!), att han skall låta honom vila hos Abraham, Isak och Jakob och att Jesus skall uppväcka honom på den yttersta dagen i de rättfärdigas uppståndelse. Detta är ju i intet avseende något mera än vad Gud har utlovat i sitt ord. Varje kristen, som skiljes hädan, måste vara fast övertygad om tillförlitligheten av dessa Guds löften. Man skulle sålunda kunna helt enkelt säga, att det är en de levandes uppmaning till Gud: stå vid ditt ord, den döde har litat därpå, vi vilja ock förtrösta därpå.

Ett skönt bruk.

Det vackra bruket av en de efterlevandes förbön för deras avsomnade broder har Olaus Petri ej velat rubba. Men han har återfört bruket till dess rätta betydelse och försökt att bibringa sin samtid den rätta uppfattningen därav.

Guds nåd i bönen.

Man må nu ej heller låta sig förvillas av de sista orden: »giff oss thine helga nådhe ath thenna wor tienist måå wara tich taknemeligen». Här utbeder han sig tydligen Guds nåd och gåva att handla på ett sätt, som ej misshagar Gud, ej att tillförsäkra de bedjande någon särskild förtjänst.

---

[1] Troïl a. a. 180 ff. — [2] Vår tids teologer ha samma uppfattning. Så Nitzsch, Praktische Teologie, I. s. 450, Bonn 1847—67, som säger, att en förbön för den döde i form av en själamessa strider mot Guds ord.

Emellertid behövde ej Olaus Petri lita endast på sitt eget goda omdöme. Nästan samtidigt som han i Sverige försvarade protestantismens uppfattning, var samma fråga i Tyskland föremål för hans trosfränders uppmärksamhet. Det finna vi av några artiklar i confessio augustana och dess apologi, som visserligen ej direkt tala om förbönen för de döda men dock behandla därmed sammanhängande frågor. »Men aff then helga Schrifft kan man icke bewijsa, at wij Gudz helgon tilbidia, eller hielp vthaff them sökia skole», heter det på ett ställe.[1] Och vidare: »Åter och then gruffueliga Wjlfarelsen ... som man lärdt haffuer, at wår Herre Christus, haffuer alenast giordt fyllest för Arffsynden, och insatt Messan til ett offer för the andra Synder, och således gjordt Messan til ett offer för leffuandes och döda, synderna ther medh at borttagha, och Gudh ther medh försona.»[2] Ytterligare må anföras: »Alltså må helgonen i himmelen bedja för hela kyrkan, men om sådant har skriften intet vittnesbörd.»[3]

Förbönen i Tyskland.

Conf. aug. om förbönen.

Följder av själamässors borttagande.

Det fordrades för visso, att man icke borttog förböner, själamessor och läran om skärselden utan tungt vägande skäl. Det gällde nämligen icke blott en teologisk tvistefrågas avgörande, ej heller blott ett kyrkobruks vara eller ickevara för känsliga sinnen. Frågans avgörande i den ena eller den andra riktningen medförde de mest vittgående praktiska konsekvenser.

Upphörde själamessor att läsas, så miste kyrkan sin största inkomstkälla för framtiden. Men än mer! Voro själamessorna stridande mot Guds ord, så hade stiftarne av sådana gjort en ond gärning, och donationerna borde återbördas. Gustaf I:s råd var tydligen av en sådan uppfattning, då det talar om »den skinande och sielfdictade gudstiänist, genom vilken kyrkans män slagit under sig timliga egodelar».[4] Vore däremot själamessor någonting Gudi behagligt, så vore det en djup kränkning av donators rätt att bemäktiga sig av honom anslagna medel. Saken blev därför ingalunda avgjord genom Västerås recess 1527, ej heller genom Olaus Petri's handbok 1529 eller hans uttalanden för övrigt. Man diskuterade på en riksdag i Strengnäs 1529 rättmätigheten av recessen, varvid man hävdade den grundsatsen, att den världsliga makten ej finge ingripa, förrän kyrkans (d. v. s. lärdomens representanter) prövning vore färdig.[1] Laurentius Petri förmenar emellertid, att sådana prebenden, som blott avse hållandet av själamässor, vila på så lös grund, att det kunde vara skäligt, att återbördandet sträckte sig längre än recessen bestämt.[2]

---

[1] Confessio aug. XXI art., Stockholm 1634, i översättn. — [2] Ibid. XXIV art. — [3] Conf. aug. Addita est apologia conf., Witebergæ (ej tryckår) blad t. — [4] Ahnfelt a. a. 28.

Själamässan utdömes.

Under tyngden av mötesbeslut och den allmänna meningens bearbetande fingo själamessorna snart dödsstöten. Laurentius Petri talar med öppet förakt om »återlösnamessor / drinckare och soffuare messor, vigilier, begengelse, stationer, och hvad sådant meer är aff then bedrägeliga siäla hielp och efftergärd som hoos the Påueske plägar skee för eller effter the dödha, Sedhan then hedniska Skärseelden wardt ibland them vptender. Item, Ellies så mongahanda grofft misbruk med Sacramentet, ther the offrat haffua för leffuandes och dödha.»[3]

År 1539 synes ett kyrkomöte hava hållits i Uppsala.[4] Mötets uppgift skulle ha varit att rätta inrotade villfarelser och ännu icke förbättrade seder.[5] Tyvärr saknas mötesurkunder därifrån. Men förhandlingarnas ämnen äro något kända genom tvenne brev från biskop Jöns i Linköping till biskop Sven i Skara. Och de ändringar, som vidtagits i 1541 års formulär äro utan tvivel följder av den på conciliet 1539 vilande nya ordningen.[6] Måhända tydligast framlysa conciliets överläggningar i stadgarna av ordinantian från 1544 års riksdag i Västerås 7 art.: »Själamessor, årsmessor, lofsmessor och likstolsmessor äro avsagda.»[7]

---

[1] Ahnfelt a. a. 75. — [2] Ib. 210. — [3] Laurentius Petri, Om Kyrko Stadgar och Ceremonier, Witenbergæ 1587, blad 67 f. — [4] Ahnfelt, a. a., Teol. Tidskr. 1893, 278 ff. 311 f. — [5] Ahnfelt a. a., Teol. Tidskrift 1892, s. 404. — [6] Ahnfelt a. a., Teol. Tidskr. 1893, s. 312. — [7] Ib. 323 f.

Själamessa förbjuden 1562.

Således förbjudas här messor för avlidnas själar o. d. Men daglig messa skulle få firas, om folket uppmanades att deltaga däri såsom kommunikanter. Först genom de kyrkliga förhandlingarna vid mötet i Stockholm 1562 blir uttryckligen förbjudet att hålla messa utan kommunikanter. Och slutligen i 1557 års upplaga av handboken finna vi ett alternativ till begravningsbön, där den kyrkliga förbönen för den döde är utesluten.[1]

1571 års K.-O.

De levande kunna ej hjälpa de döde.

Under några år hinner seden bli så fast rotad, att 1571 (1572) års kyrkoordning icke anser sig behöva giva några skarpare restriktioner i detta hänseende.[2] Redan med de första orden avväpnar den varje försök till upplivande av en gammal sed, då den säger: »Först moste man thz bekenna / att them som widh thenna werldena en gång skilde äro / kan theras tienst som her än nu quare äro / intet komma til måtto.» Jesus har nämligen själv sagt, att tron på honom skall föra till det eviga livet (Joh. II). »Så haffue wij jw förwissan nogh ther vppå / at hwilken som med een rett troo på wår HERra Jesum Christum /

---

[1] Intressant nog är det att jämföra en dansk liturgikännares uppfattning. Det är Engelstoft, som i »Liturgiens historie i Danemark» s. 306 säger: »Ved Ritualet blev da ogsaa Formularen ved Jordspaakastelsen bragt i sin nærværende Form — en Form, mod hvis udelukkende Henvendelse til Legemet og Begunstigelse af Troen paa en Sjælesøvn, der kunde være adskilligt at erindre, og som næppe bruges undtagen i den danske, svenske og preussiske Liturgie. De andre Kirkers Agender frembyde kun Bøneformularer, Taler, Bibelsprog og Psalmer.» Ytterligare säger han a. a. s. 310: »Stundom er dog ogsaa anbragt enten et Afskedsord til den Hensovede eller en Hentydning til hans Overgang til Saligheden eller Haabet om Gjenforeningen med ham o. s. v. For en christelig Forbøn for den Hedengangne vilde der ogsaa i dise Bønner være en saare passende Plads, men den forekommer yderst sjelden i protestantiske Agender; saaledes har af de danske alene Hdbg 1535 en Collect, hvori der bedes for hans glædelige Opstandelse.» Härmed må vi ock sammanställa Dijkmans uttalande i Antiquitates Ecclesiasticæ s. 350: »Den Norska Kyrkeordningen wisar at uti Norge, (synnerlig uthi Norland) hafwa de haft för seedh widh Begrafningz Öhl at dricka Siune dricke (så kallat) hwilket skal warit den aflednes Siäls skål och minne, der medh at förhielpa henne til godt herberge hoos Gudh; hwilken seed, dock oförgripeligt, har warit öflig här i Sverige ock så, såsom hafwandes sitt fundament vthi den Påweska läran, at Suffragia Ecclesiæ eller Församlingens innerliga böön skal mycket kunna hielpa den i Skärselden wanckande Siälen.»

[2] Then Swenska Kyrkeordningen, Stockholm 1571, blad LX f.

skils widh thenna werldena / then samme haffuer allaredho wår vnskan, begär, förbön och hielp förvthan / then saliga rolighetena / som hörer thet ewigha liffuet til.» Med klara ord har sålunda kyrkoordningen utdömt varje försök från de efterlevandes sida att inverka på Gud till den dödes förmån. Den stämplar t. o. m. vår blotta »vnskan och begär» såsom onödig.

Den säger vidare: »Men sedhan then döda är kommen j iordenna, mågha ock hans effterleuande wener (hwar så behöffues) synnerliga warda tröstade och fömante, at the giffua sigh til fridz ther medh som Gudh giordt haffuer.» Här givas sålunda blott positiva bestämmelser, och allt annat är därmed uteslutet. Vad som tidigare bestämts såsom principer för en sund utveckling har här funnit sin auktorisation. Goda, gamla kristliga bruk hade bibehållits, men den »skinande, självdiktade gudstjänsten» hade avskaffats.

L. P. Gothus och förbönen.

I det stora hela var nu frågan om förbönen för de döde avgjord. Men det hindrade ej, att man kunde hysa farhågor för att den vid ett eller annat tillfälle skulle kunna dyka upp. Så hände verkligen, då Laurentius Petri Gothus 1574 skulle nämnas till ärkebiskop, varvid han avfordrades att underskriva 17 artikar,[1] [2] av vilka vi egentligen blott känna rubrikerna. Den elfte i ordningen av dessa lydde:[3] »De oratione pro mortuis in sepultura illorum publice recitanda.»

Johan III och förbönen.

Under sina försök att ändra liturgien kom Johan III att vidröra även denna sak. Å dennes vägnar frambar Possevino den 8 mars 1578 (nya stilen) till påven 12 petitioner, bland vilka vi fästa oss vid den elfte: »Om rätt för prästerna att underlåta att åkalla helgonen och att underlåta att bedja för de döda.[4] [5] Dock önskade Johan, att det skulle kunna få ske med låg röst, så att präster och menighet kunde hållas i okunnighet om att en övergång till katolicismen vore å bane.[6] Men å denna peti tion fick Johan ett oväntat svar. Att undantränga böner till helgon och förböner för de döda i syfte att ej såra kättarne, det vore liktydigt med att göra det onda, på det att gott därav måtte komma. Detta blev påvens svar.[1] Johan gjorde visserligen nya framställningar i samma ämne, men dessa förde ej till annat resultat än brytning med påven och införande av liturgien. För detta ändamål verkade han med alla medel, han skydde ej ens att hålla ett föredrag för Ölands prästerskap den 28 april 1588. Härvid yttrade han bl. a., att katolikernas lära hade särskilt blivit vanställd av girigheten, som lockat påven att framställa lärorna om avlatsbrev, skärseld och själamessor. Men ingalunda ville han fördöma påven och alla katoliker.[2]

---

[1] Hammargren, Om den liturgiska striden etc., Uppsala 1898, s. 22 f. — [2] Theiner, A., Schweden und seine Stellung zum heiligen Sthule, Augsburg 1838—39, I. s. 401. — [3] Baazius, Inventarium ecclesiæ Sveo-Gothorum, Lincopiæ 1642, s. 365. — [4] Hammargren a. a. s. 121. — [5] Theiner a. a. I. 503, 515 f, 554 f. — [6] Hammargren a. a. s. 135.

P. Kenicius och förbönen.

Ännu i 1693 års handbok anser Petrus Kenicius det vara nödvändigt att i företalet motivera borttagandet av den villkorliga förbönen för den döde. Den synes honom nämligen utgöra ett stöd för de påviskas »updiktade och lögnaktiga wilfarelser».

Skärselden en dikt 1705.

Så långt fram i tiden som 1705, då en furste i Stor-Polen skulle avsvärja den katolska tron, måste han förklara, att han anser »skärselden blott som den renaste dikt».[3] Antagligt är väl, att om seden och föreställningssättet om förbön för de döde utplånats ur det allmänna medvetandet, likväl hos en och annan stannat kvar en önskan att bibehålla en föreställning, som föreskrivits måhända av nedärvd vana eller i alla händelser av pietet och kärleksfull omvårdnad om de kära hänsovne. Något sådant kan man ej förundra sig över. Snarare vore det att förvåna sig över, om det motsatta förhållandet vore för handen. Svårt är väl ock att låta förståndet och eftertanken råda i de sorgens ögonblick, då endast känslan vill tala.

Förbön behöves ej 1783.

I en stiftskungörelse[4] av år 1783 påbjudes, då »Herr Carl Gustaf, hertig til Småland med döden afgått», att »utelämna ur den Allmänna förbönen en Prins, som nu ej mer behöfwer wårt förebediande». Ordet »behöfwer» kan väl ej motiveras av Consistoriets övertygelse om prinsen tilldelat högsta mått av salighet. Det måste betyda, att man ansåg, att prästerskapets böner ej sträckte sina verkningar in i en annan värld.

---

[1] Hammargren a. a. s. 139. — [2] Ib. s. 175 f. — [3] Wallqvist, Ecclesiastique Samlingar V. ss. 87, 90. Ytterligare omnämnas här 2 avsvärjelser 1706 o. 1708 på s. 87 anm. — [4] Strengnäs' 26 mars 1783.

Sedan förbönen är läst, fortsätter begravningsformuläret sålunda: »Sedhan medhan iorden kastas påå lijket måå the siwnge thenne sång eller och noghon annan.»

Gravens igenfyllande.

Sång till och vid graven.

Inför allas blickar skulle sålunda igenfyllandet av graven ske, varigenom man kunde vara viss, att intet otillbörligt företogs med den döde eller hans omhölje, även om det någon gång kunde inträffa, att begravningen försiggick, innan livet var flytt. Antagligen för att förtaga det pinsamma i scenen med gravens igenskottande och för att ej behöva stå såsom stumma åskådare sjöng man efter behov en eller flera psalmer. Sång begagnades emellertid ej blott vid detta tillfälle utan förekom på vägen till graven och antagligen även på vägen från densamma.

Denna sed härstammar ända från urgammal tid i den katolska kyrkan. Binterim[1] säger därom: »Während die Leiche ins Grab gelassen wurde, sang die Geistlichkeit Psalmenlieder oder betete abwechselnd; die übrigen bildeten um das Grab einen Cirkel.»

Som några psalmer på svenska ännu icke funnos, blev det även förbehållet Olaus Petri att på psalmdiktningens område taga det första steget. Självfallet är, att O. Petri ansåg, att skulle man tala till Gud på svenska, så borde man också lovsjunga Gud på sitt eget språk. I Manuale lincopense är efter begravningsformel tillagd en Davids psalm n:o 139, som dock icke kommit till användning i 1529 års handbok.

O. P. inför en psalm på svenska.

O. Petri har i stället gjort[2] en översättning, ehuru icke alldeles efter orden, av den lutherska psalmen »Mitten wir im leben sind». Denna åter i sin tur är en förtyskning av den gamla välkända »Media vita». Inom den äldsta lutherska kyrkan sjöngs denna psalm på vägen till graven.[3] O. Petri har låtit den ingå i 1530 års psalmbok,[1] där den förekommer i samma form. Av begravningsritualets 8 verser är det emellertid blott de tre första, som tagits från »Media vita». De fem följande hava ord för ord tillagts från »Then femtioyonde Psalmen på latin Miserere mei deus etc.»,[2] »Förbarma tich gudh öffuer mich». Den första delen återfinnes i 1695 års psalmbok under n:o 398 och i 1819 års som n:o 26, till innehållet alldeles oförändrade men i den sista med några andra uttryck. Den andra delen (med fem verser) har insatts som n:o 60 i 1695 års psalmbok i så gott som samma skick. I handboksupplagan av år 1548 har tillagts en psalm, som står kvar i oförändrad form under n:o 400 i »den gamla psalmboken» av år 1695.

---

[1] a. a. VI: 3, 452. — [2] Quensel a. a. I. 78 anm. 1. — [3] Kliefoth a. a. I. 290.

Textläsning nyinförd.

Efter sången vid graven följde läsning av episteln med följande inledning: »Läter oss höra hwadh S. Paulus segher om the dödha j sitt sendebreff til the Tessalonicer.» I Linköpingsmanualet söka vi förgäves efter någon sammanhängande nytestamentlig skriftläsning, vi finna blott en Davids psalm. Det är en fullkomlig nyhet, utmärkande för de protestantiska agendorna, att uppläsning av längre eller kortare skriftställen, handlande om döden och livets förgänglighet eller uppståndelsens visshet, förekommer vid graven.[3] I Olaus Petri's formulär är nu den protestantiska principen i avseende på ett liturgiskt tillfredsställande begravningsritual fullt tillämpad, då vi här återfinna de fyra huvuddelarne: psalmsång, lectio, en kort förmaning och bön.[4]

1 Tess. 4: 13-17.

Det skriftställe, som O. Petri gör bruk av i den första upplagan av år 1529, är 1. Tess. 4: 13—17. Redan Rituale Romanum anbefaller detta bibelrum såsom episteltext i »Missa in die Obitus seu Depositionis Defuncti».[5] Men i de lutherska agendorna stod någon bestämd text ej föreskriven, det hette endast: »sincera prædicatio verbi Dei aut saltem iuxta ipsum brevis admonitio». O. Petri har genom sina anordningar infört större reda och fasthet i den svenska kyrkans jordfästningsritual än vad

O. P:s ritual förebildligt.

---

[1] Klemming, Ur en Antecknares Samlingar, Stockholm, 1868—73, s. 205. — [2] Ib. s. 208. — [3] Kliefoth a. a. I. s. 297. — [4] Quensel a. a. I. s. 79. — [5] Daniel a. a. I. s. 342.

som finnes för handen i många av de utländska från 1500-talet.[1]

Förmaningen. Sista delen av begravningsformuläret utgöres av en förmaning, som fått denna motivering: »När Epistelen är läsen thå måå wel presten haffwa tesse formaning til folkit / om honom såå synes och folk är nogh til städhes / och läte sidhan folket gåå /.»

Denna förmaning är längre än de övriga delarna av begravningsformuläret tillsammans. Den synes mig vara byggd på följande huvudtankar.

1) Vi må väl »clagha och begråta thet armoodh», som synden har dragit över oss, så att vi måste dö. 2) Men Gud har förbarmat sig över oss genom att sända Jesus Kristus, som genom att övervinna döden återskänkt oss till livet. 3) Således skola vi ej sörja såsom hedningarna, som icke hava något hopp. 4) Ej heller skola vi gråta över en död vän såsom förlorad. 5) En utläggning och ett citerande av 1. Tess. 4: 13—17. 6) Vi skola trösta oss med vissheten om vår uppståndelse. 7) Döden är visserligen bitter, men den är hälsosam, ty den för till livet; vi böra därför bedja om befrielse från fruktan för döden. 8) Vi böra hysa den trösten, att vi skola återförenas till sist med våra avlidna vänner.

Såsom det framgår av denna uppställning är tankegången i det hela klar och syftar till ett bestämt mål: uppbyggelse, trosvisshet och tröst. Mot enskilda delar kunna väl frågetecken uppställas,[2] ett förhållande, som också beaktats i senare upplagor, i vilka förbättringar i vissa stycken företagits. Med klarheten inmänger sig också O. Petri's kända kraft, som icke utesluter en viss innerlighet.[3]

Förmaningens ändamål. En förmaning av detta slag måste vara väl ägnad att bibringa den stora allmänheten ett riktigt begrepp om den egentliga meningen i en begravningsgudstjänst. En katolsk begravningsakt kunde ju giva anledning till vilka tankar om dess mening och ändamål som helst. Vanligen nöjde man sig väl med att ej alls forska efter betydelsen av prästens många latinska ord. Men vågades någon gång en fråga, kom väl det svaret, att begravningshögtidligheten hade till ändamål att tillförsäkra den döde en säker plats i himmelrik och freda graven för allt intrång av obehöriga makter — sålunda en alltigenom mystisk och magisk verkan.

---

[1] Quensel a. a. I. s. 80. — [2] Se denna avh. ss. 33, 34. — [3] Quensel a. a. I. s. 81.

O. Petri's begravningsritual måste ingiva helt andra tankar. Visserligen bibehölls ju som en liten eftergift för den gamla åskådningen en försiktigt formulerad förbön för den döde. Men följde man allvarligt med tankegången i ritualet och lyssnade till förmaningens ord, så måste till sist den insikten vinnas, att här handlades ej med och för den döde, utan att gudstjänstens ändamål och mening var församlingens självuppbyggelse och stämmande till tankar om livets intighet och dödens allvar. På sätt och vis måste denna förmaning sålunda bli huvudmomentet i akten, ty utan denna stod man ju lika rådvill om dess egentliga mening. Därför heter det också hos Kliefoth:[1] »Darin sind ohne alle Ausnahme alle K. O. O. einig, dass sie es nicht bei den Gesängen zur Procession und Bestattung bewenden lassen, sondern irgend wie einen solchen Act (ein Act der Verkündigung des Worts und des Gebets) haben.»

Det är väl tack vare resultatet av begravningsförmaningens undervisande förmåga, som 1571 års kyrkoordning kan fastslå:[2] »Foerst moste man thz bekenna / att them som widh thenna werldena en gång skilde äro / kan theras tienst som her än nu quarre äre / intet komma til måtto /. . . . Så haffue wij jw förwissan nogh ther vppå / at hwilken som med een rett troo på wår Herra Jesum Christum / skils widh thenna werldena / then samme haffuer allaredho wor vnskan / begär / förbön och hielp förvthan / then saliga rolighetena / som hörer thet ewigha liffuet til.»

Vi må följa begravningsformulärets vidare öden. Man hade måhända kunnat vänta sig, att Johan III försökt att införa en ny ordning även i begravningsritualet. Sannolikt är, att upprätthållandet av »den röda bokens» helgd skaffat honom tillräckligt arbete och tagit så hans tid i anspråk, att han ej mäktat utsträcka sin reaktionära strävan ännu längre. Men känt är, att han vid flera tillfällen låtit begravningar ske efter katolsk sed och katolskt ritual.[1]

---

[1] Kliefoth a. a., I. s. 294. — [2] Then Swenska Kyrkeordningen, Stockholm 1571, LX.

Johan III begraver katolskt.

Ehuru både kyrkoordningen av 1571 och Uppsala möte 1593 auktoriserat de svenska begravningsbruk, som O. Petri infört och befästat, fanns det dock män, som ville en annan tingens ordning. Hertig Carl torde icke ha varit nöjd med Uppsalabeslutet till alla dess delar att döma därav, att han redan den 16 mars 1595 i Stockholm gjorde ett yrkande till professorerna och klerkeriet, att den svenska messordningen måtte med det första bli översedd och sedan komma på rätt form på trycket igen.[2] Något svar på denna framställning har aldrig blivit känt.

Hertig Carl föreslår ny messordning.

Men som man vet, var hertig Carl en man, som icke lät sig avskräckas av vare sig passivt eller aktivt motstånd. På riksdagen i Linköping år 1600 klagar hertigen ånyo över att den svenska kyrkoordningen »betarfwade en stor Reformation och förandring». Hertigen hade uppdragit åt några av det »rätta Evangeliska Presterskapet» att göra en revision, vilken han ville, att prästerskapet nu skulle »igenomlöpa, samt derom des tankar och omdöme utlåta».[3] På denna anhållan kom som svar ett riksdagsbeslut,[4] att den svenska kyrkan skulle behålla sin kyrkoordning till nästkommande riksdag. Men undertiden skulle de lärdaste bland prästerskapet utarbeta en ny, som dock icke finge påtvingas det övriga prästerskapet, helst då riksföreståndaren bundit sig vid Uppsala mötes beslut.

Prästerskapet lovar revision.

Prästerskapet använde alljämt samma taktik: att ständigt lova en revision, som aldrig sattes i verket. Året 1602 gav en ny riksdag i Stockholm ett nytt löfte att anförtro åt »de lärdaste ibland Presterskapet» att »så inrätta en Kyrko-Ordning, at hon aldeles måtte komma öfwerens med den Augsburgiska Bekännelsen samt uti Artiklen om Skriftermål och Herrans Nattvard oförfalskad utgå».[1] Om nu också hertig Carl tycktes få sin begäran uppfylld, så var dock tydligen slutklämmen i riksdagsbeslutet riktat mot hans innerligaste önskningar.

---

[1] Norlin, Svenska kyrkans historia efter reformationen, Lund 1864—1871, I: 1, s. 37, 38, 50, 54—58. — [2] Svenska riksdagsakter (utg. av Hildebrand och Alin) III: 2–3, s. 538. — [3] Werwing, Historia Sigismundi et Caroli IX, Stockholm 1746, II: 2. — [4] Ib. II: 10.

Hertig Carl utarbetar en handbok.

Han insåg nu äntligen, att det svenska presterskapet ej skulle lämna sin medverkan till att genom en kalvinskt färgad kyrkoordning omändra det dyrköpta reformationsverket. Han måste nu taga saken fullständigt i sin egen hand och utarbetade tillsammans med sin nyutnämnde hovpredikant Micronius[2] en handbok, vars fullständiga titel lyder: »Christelig Ordning och Sätt / huruledes hålles skal / vthi then Högborne Furstes och Herres / Her Carls medh Gudz nåde / Sweriges Rijkes Regerende Arffurstes / Hertigh til Sudermanneland / Näriche och Wermeland / etc. Hof-Försambling medh Gudztienesten.»

Hertig Carls handbok kritiseras.

Enligt Norlin[3] närmade denna kyrkoordning oss till den Heidelbergska agendan, från vilken några uttryck och bruk voro lånade. Både handboken och dess upphovsman, Micronius, fingo nu genomgå en sann kritikens skärseld. Ställd inför prästerskapet på riksdagen 1602 avslöjades Micronius som en fullödig kalvinist, med vars person eller alster prästerskapet varken kunde eller ville taga någon befattning.[4]

Redan år 1600 hade den avsatte ärkebiskopen Mr Abraham Angermannus[5] fått den nya översedda kyrkoordningen om händer. Och då han fann den mera överensstämma med den kalvinska än lutherska läran, vederlade han densamma i oförskräckta ordalag.

Ärkebiskopen Olaus Martini gjorde hertigen allvarliga föreställningar angående den nya kyrkohandboken. Antingen blev hertigen verkligen övertygad om dess olämplighet [1] eller insåg han, att motståndet var för intensivt och enhälligt för att kunna brytas: allt nog, bruket av handboken upphörde snart i Hof-Församblingen, till och med exemplaren indrogos, och Micronius måste lämna landet.[2]

---

[1] Werwing, Historia Sigismundi et Caroli IX, Stockholm 1746, II: 76. — [2] Norlin a. a. I: 1 s. 190. — [3] Ib. I: 1 s. 191. Även O. Ahnfelts uppgift i Kirkelexikon for Norden II. s. 732 b. — [4] Kirkelexikon f. Norden III. s. 249 (O. A.) Egendomligt nog uppgiver O. A. riksdagen till året 1601 i II. s. 732 b, men till 1602 i III. s. 249. — [5] Werwing a. a. II. s. 23.

Carls handbok indrages.

Detta är nu i korthet historien om hertig Carls hovagenda. Vi skola nu taga en överblick över dess innehåll vad dess begravningsformulär beträffar.

Dess plan.

Vad plan och uppställning angår, avviker det fullständigt från Olaus Petri's, ja, kan sägas vara detsamma alldeles motsatt, då det börjar med en förmaning och slutar med jordfästningen. Till innehållet erbjuder det många likheter.

Innehåll.

Förmaning.

Förmaningen synes innehålla följande huvudpunkter. 1) Döden har blivit syndens lön genom våra första föräldrar. 2) Kristus har frälsat oss från döden. 3) Den avlidnes död innebär ingen ständig skilsmässa. 4) Vi måste alla *bereda* oss på döden. 5) Vi skola ej sörja övermåttan eller såsom hedningarna. 6) Vi böra vara förvissade om uppståndelsens verklighet. 7) En övergång till 1. Tess. 4: 13—17. En jämförelse med Olaus Petri's förmaning[3] ger vid handen, att punkterna äro omkastade men till innehållet desamma ehuru i stark förkortning.

Skriftläsning.

Efter förmaningen vidtager en skriftläsning i stort urval. Skriftord anföras från Es. 26, Es. 25, Hes. 36, Job 19, Hos. 6, Ps. 4, Ps. 22, Joh. ev. 5, Joh. ev. 6, Joh. ev. 11, Joh. epist. 2, Joh. ev. 6, 1 Joh. 4, Rom. 6, Rom. 8, 2 Kor. 4, 1 Kor. 15, Filip. 3, Kol. 3. Sju ställen äro här gemensamma med handbokupplagans av år 1548. Att märka är, att det tredje skriftrummet i ordningen, »Then rättferdige förgås», icke är försett med tillbörlig notering Es. 57. Det kommer därför att se ut, som om det vore hämtat från Es. 25. Likaledes är angivandet av Hesekiel 36 oriktigt, det skall vara Hes. 37. Den i dessa stycken ådagalagda mindre grad av noggrannhet torde vara att tillskriva den alltför korta tid, på vilken handboken redigerades.[1]

---

[1] Norlin a. a. I: 1, s. 192. — [2] Kirkelexikon for Norden III. s. 249. — [3] Se denna avh. ss. 53 o. 54.

Som en omedelbar följd av skriftläsningen ställes till begrav- *Ny förmaning.* ningsgästerna en förmaning: 1) att ej sörja över skilsmässan från vännen, 2) unna honom befrielsen från lekamlig vedermöda och saligheten hos Gud, 3) glädjas över hans nya tillstånd, 4) uppmaning att bedja Gud om egen salighet.

Begravningsbön. Därpå följer begravningsbönen: »O Allzmechtige och barmhertige Gudh», som är ordagrannt lika Olaus Petri's (Huru man skall viga lik) t. o. m. orden »kan ware oss skadeligh». Därpå fortsätter den: »Förläna oss tina Guddomeliga nådh / at wij måge hafwe thet hopp / troo och tilförsicht / til titt Guddomeliga Maiestät / ändoch wij för syndennes skuld / timeligen döö moste / at wij doch lijkwäl förwisse wette måge / at thenne timelige dödhen är oss intet skadeligh / vthan är igenom wår Återlösares Jesu Christi dödh förwandlat vthi en sött sömpn / och skole på then ytterste domedagh / när wår Herre Jesus Christus skal stige nidh af himmelen medh härskrij och Oefweränglars röst / och medh Gudzbasunen / och the dödhe i Christo skole opstå i förstonne / ther efter wij som lefwe, wardom tillijka medh borttagne vthi skyyn / och så skole wij blifwa när Herranom altijdh. Förläna oss alzmechtige ewige Gudh tina nådh / at wij thenna trösten altijdh vthi wårt hierta behålle måge / och förlän oss här efter som igen lefwe / hwadh som kan lände titt helige nampn til prijs och ähro / och oss til lijf och siäl nyttigt och gagneligit / Genom samma tin Son Jesum Christum wår Herra / Amen.»

Jordfästning. »Sedhan sätz lijket j iorden / och Predicanten» framsäger: »Af iord» etc., varpå följa de tre skovlarna mull. Därefter sjunges en psalm på 14 verser, som börjar så: »Hörer til j Christrogne alle» etc.

Jämförelse med O. P:i's. Denna ordning är, som vi finna, så litet lik det officiella formulärets som möligt. I densamma framlyser ingen klar gång eller motivering till förändringen. Hela anordningen verkar, som om man till varje pris ville åstadkomma ett avbrott mot det hävdvunna. Man börjar med en förmaning, fortsätter med skriftläsning, tager åter till en förmaning, låter den efterföljas av en bön, varpå jordfästningen försiggår. Den döde har under tiden legat obegraven, utan att något företagits med honom, som kunnat motivera hans blivande ovan jord. Denna förändring av ett fullgott formulär, som har plan och tanke, är icke blott onödig utan till och med skadlig. Ty man kan icke här skåda någon art eller detalj av förbättring utan endast försämring.

---

[1] Några tryckfel äro ej i handboken anmärkta.

Ej i kalvinsk anda.

Eller är det måhända reformerat i något hänseende i kalvinsk anda? Nej, därav finnes icke ett spår. Baazius omnämner[1] de få skiljaktigheter, som ärkebiskopen kunnat finna i hela kyrkoordningen, och ingen av dessa kommer på begravningsformuläret.[2]

En blick på Heidelberger-agendan[3] övertygar också om att hertig Carls jordfästningsritual med avseende på dess tankegång e. d. icke kan ha haft något att skaffa med den reformerta kyrkoordningen, ty i denna förekommer icke något begravningsformulär.

Sedan hertig Carls handbok skaffats ur världen, dröjde det någon tid, innan han upptog striden på nytt. Detta på grund därav, att andra mera brännbara ämnen till tvister mellan hertigen och prästerskapet förefunnos. Men länge vilade ej striden om handboken.

Ny strid om handboken.

Redan i slutet av år 1604 utgav hertigen en skrift,[4] som var avsedd att bearbeta den allmänna meningen och vinna jordmån för en kalvinsk uppfattning i vissa frågor. Närmaste syftet torde ha varit att framlocka några meningsfränder i frågan om handbokens reformering, då hertigen annars stod ensam mot ett fullkomligt enigt prästerskap. En längre strid med skrifter och motskrifter utspann sig nu. Men först 1607 mot slutet av kröningsriksdagen börjar Carl att ansätta prästerskapet[1] med fordran på handbokens revision i vissa punkter. Prästerna giva ett undfallande svar, med vilket Carl ingalunda är nöjd. Efter en hård dust låter han dem, sedan de en tid kvarhållits, resa hem från riksdagen men blott för att taga upp saken så mycket grundligare på nästföljande riksdag i Örebro 1608.

---

[1] Baasius, Inventarium ecclesiæ sveo-gothorum s. 604 f. — [2] Prästen kallas »Predicanten». — [3] Kirchen-Ordnung, vnd Gebet, zum brauch Christlicher Gemeine, ordentlich angestellet, Heydelberg 1569. — [4] Norlin a. a. I: 1, s. 208.

Här försöker nu Carl att få rådet på sin sida gent emot kyrkan. Men detta förstår att rädda sig ur klämman. Och så stå åter de gamla motståndarne mot varandra. Efter åtskilliga parlamenteringar begär slutligen[2] konungen av prästerskapet ett enkelt ja eller nej, om det ville överse katekesen, kyrkoordningen och handboken. Prästerna avge strax ett kort betänkande. Vad handboken angår, förklarade de, hade den redan för några år sedan blivit i enlighet med Uppsala mötes beslut korrigerad samt inlämnad till konungens kansli.[3]

Konungen genmälte i sitt svar den 8 mars, att något förslag till ny handbok icke hade kommit till hans kännedom, varför han infordrade ett nytt. Därjämte ställde han i utsikt, att alla biskoparne skulle få infinna sig i Uppsala nästföljande pingst för att bland annat överse handboken. Och sedan konungen »reviderat och approberat» den, skulle den få tryckas.

Verkligen sammankommo också biskoparne i juni samma år i Uppsala och reviderade handboken. Riksdagens gillande fick den 1611. Först år 1614, då konung Carl i tre år varit död, blev det gillade förslaget befordrat till trycket.[4]

---

[1] Norlin a. a. I: 1, s. 239. — [2] Ib. s. 251. — [3] Ib. s. 252. — [4] I det hela taget har jag i det föregående följt Norlins framställning. Emellertid gives det där ett par punkter, som förefalla oklara. Dessa torde dock få sin fulla belysning, om vi taga kännedom om företalet till 1614 års handbok, skrivet av ärkebiskopen Petrus Kenicius. Syftet med företalet uppgives vara detta: »på thet allom, särdeles wårom efterkommandom må kunnogt och wetterligit wara, genom hwad orsak och tilfälle wår Swenska Handbok är öfwersedd och förbättrad, och på hwilka tider / och af hvem hon är stält i wärcket...».

Han berättar nu, hur biskoparne med några av Capitlen samt andra lärda prästmän sammankommo i Uppsala 1595 i febr. Bland annat beslöto de då, att kyrkoordningen och handboken med det allra första

1614 års begravningsformulär företer ej synnerligen många eller viktiga avvikelser från Olaus Petri's.

En är dock av betydelse, vilken är införd redan 1557. Begravningsbönen har nämligen fått vidkännas en stark förkortning genom uteslutande av förbönen för den döde. För övrigt utgöres dess första del av bönen vid likvigningen, således från orden »O Alzmechtige och barmhertige ewighe Gudh» t. o. m. »Wendt nw titt fadherligha ansichte till oss tijn fattiga barn . Den senare delen är tagen från slutorden i Olaus Petri's begravningsbön, nämligen från och med: »och giff oss tina helgha nåd / at thenna wår tienst må wara tigh tacknemligh — till bönens slut.

Förbönen officiellt avförd.

Genom borttagandet av förbönen för den döde har sammanfogningen av de bägge bönerna blivit helt naturlig. I dess 1557 och 1614 stöpta form har den bibehållits till denna stund i vår svenska kyrka och dessutom funnit vägen till Tysklands församlingar.[1]

Nya psalmer.

Bland begravningssångerna har intagits »Hörer til j Christrogne alle» med 14 verser, densamma som finnes intagen i hertig Carls hovagenda av år 1602, måhända som en eftergift för hans skull. Det är en psalm av Prudentius, numera fullödigt översatt

---

skulle överses. Sa skedde ock pa nagra efterföliande Rikzdagar, och särdeles Anno 1598 såsom ock Anno 1599 i Stockholm». Det stämmer således överens med Prästerskapets svar till konung Carl på riksdagen 1608, att de översett handboken. Om de däremot inlämnat den till kansliet, framgår icke härav.

1599 skulle emellertid handboken ha varit färdig. »Men», fortsätter Kenicius, »efter Regementzsakerna mycket, både thetta och annat förhindrade, befalte H. K. M., nu salig hos Gud, at Presterskapet skulle komma tilstädhes i Vpsala Anno 1608 in Junio, at öfwerse förbenämde wår Kyrkieordning med Handboken , och giöra ther med ett fullkomligit beslut, hwilket också skiedde.»

Efter omnämnande av vilka prästmän av de förnämsta som deltogo i redigerandet, skriver han: »Så blef tå Handboken then Stormächtige Högborne Furste och Herre, Her Gustaf Adolph ... wår N. H. och Kon. på then Rikz dag i Nykiöping Anno 1611 vnderdånligen öfwerantwardat.» Därjämte få vi veta, att konungen approberat och gillat den och givit förordning om att den i hela konungariket skulle brukas och efterföljas.

[1] Quensel a. a. I. s. 74.

till svenska av Wallin i hans psalmbok under n:o 492.[1] Dessutom har tillagts »Simeonis Loffsång» på 4 verser, en parafras av det bekanta stället Luc. 2: 29—32.

Ytterligare en förändring har vidtagits. Man har måhända känt enformigheten av att ett och samma skriftrum ständigt anropades och att förmaningen till folket blev av samma slag. Det kunde ock tänkas, att man vid särskilda tillfällen ville ha mera lämpliga texter att föreläsa, som mera ägnade sig för efterlevandes karaktär och omständigheter eller bättre passade särskilda förhållanden. Vad förmaningen beträffar kan den ha ansetts för väl omständlig. Det kunde nämligen förekomma omständigheter — t. ex. otjänlig väderlek — då en kortare förmaning vore mera på sin plats.

Det införda alternativet motiveras sålunda: »Hwar så teckes, må man wäl vnderstundom ymsa / och någhot annat aff Scrifftenna bruka / sådant som här effterföllier. Allenast om man wil och haffua någhra förmaning / at hon tå lagas ther effter.» Förmaningen är här fortfarande alternativ. Men angående dess plats i formuläret tillåter man alltjämt lika litet som O. Petri några friheter. Dess naturliga plats är i avslutningen.

Nya skriftställen. De bibelställen, som införas, äro följande: Joh. 14: 1—2, 14: 5; Dan. 12: 2—3; Ps. 39: 5—9, 90: 12; Pred. 9: 12; Syr. 5: 8—9, 17: 21—23, 38: 16—23, 40: 1—4; Joh. 5: 24; Rom. 5: 12, 14: 7—9; Ebr. 9: 27; Uppb. 14: 13, 20: 6, 21: 1—4, 21: 7—8.

Ny förmaning. Den nya förmaningen (knappt en tredjedel av den ursprungliga) innehåller ungefär samma uttryckssätt och grundtankar som den gamla. De kunna sammanfattas ungefär så: 1) sorgen över de avlidna är naturlig och tillbörlig, 2) men vi böra ej sörja omåttligt såsom hedningarna, 3) ty den kristne har hoppet om ett evigt liv, 4) och döden är blott en sömn, 5) vi böra lova Gud för den trösten, att vi få uppstå tillsammans med våra vänner.

---

[1] J. V. Beckman, Försök till svensk psalmhistoria, Stockholm 1845—72, s. 954 f.

Ur de häftiga stridigheterna mellan konung och prästerskap behöll det senare segern och räddade åt vår kyrka en handbok och — här mera speciellt sett – ett begravningsformulär, som bestått provet under tidernas lopp intill de sista. Äran härav tillkommer i främsta rummet ärkebiskopen Olaus Martini, som mild i uttryckssätten men stark i viljan satte ett energiskt motstånd mot en både i begåvning och makt överlägsen motståndare. Carl var icke sen att gripa till skarpa medel, när så behövdes: avsättning, fångenskap, landsförvisning eller till och med döden för den, som trotsade hans vilja. Att prästerskapet här icke svek sin övertygelse, länder detsamma till evärdlig berömmelse.

Förkortat formulär.

År 1682 utgavs från trycket i Malmö »En Ny och Nyttigh Swensk Hand- eller Altare-Book / Förordnat til at bruka vthi Guds Församblingar». Den är märklig på sitt sätt, därför att den av begravningsritualet endast upptager gravsättningen, begravningsformeln med jordpåkastningen samt begravningsbönen. Ordalagen äro desamma som i handboken av år 1614.

Man har här tydligen utgått ifrån att det väsentliga vore den dödes överlämnande åt jorden. Och man har också med större frihet än ämnat var begagnat sig av handbokens tillåtelse att »Hwar så teckes, må man wäl vnderstundom ymsa» eller O. Petri's »När Epistelen är läsen thå må wel presten haffwa tesse förmaning til folkit, om honom så synes och folk är nogh tilstädhes».

En möjlighet fanns ju för officianten, om honom så täcktes, att göra en skriftläsning, ehuru ingen sådan fanns att tillgå i formuläret. Desslikes är antagligt, att psalmsång förekommit vid graven, emedan handboken bland andra psalmer i en samling även upptager en »Lijk-Psalm» på 12 verser, som börjar så: »När min Tijdh och Stund kommen är». Den återfinnes under n:o 390 i 1695 års psalmbok.

Ur Carl XI:s stadfästelse å 1693 års handbok, inrymd på dess första blad, erfara vi anledningen till dess utgivande. Den nya kyrkolagen hade trätt i kraft 1686, och då den i några fall åbe-

Orsak till utgivandet.

ropade sig på handboken, var det ju önskvärt att dessa bägge kyrkans böcker sattes i full harmoni med varandra. De »närmst wid handen warande Biskopar» och »thesslikes Professores Theologiæ wid wår Academie i Upsala» fingo i uppdrag[1] att »noga igenomse» handboken och i synnerhet bringa den i överensstämmelse med kyrkolagen eller att på ett eller annat sätt förbättra den. Sedan flera biskopar och en hel del av prästerskapet haft tillfälle att yttra sig över förslaget och tillfullo instämt i sina ämbetsbröders mening, blev handboken den 22 juli 1693 av konungen gillad och stadfäst.

Likhet i kyrkoceremonier.

Konungen låter sig vid detta tillfälle angeläget vara att inskärpa nödvändigheten av att den nya handboken i alla punkter noggrant följes. »Wi förbjude förthenskuld sträng- och alwarlighen thet missbruk, som för thetta mycket gängse varit hafwer, i thet at några af egen godtycko hafwa tagit sig then friheten, at stympa och afkorta, hwad anten til Ceremonier eller ordasätt vti the förre Handböcker hafwer infördt och föreskrifwit warit.» Konungen åstundar nämligen att erhålla likhet såväl i kyrkoceremonierna som i den kristliga läran och ingen avvikelse får ske eller undantag äga rum för vad stånd, villkor eller ort det vara må. (Ett undantag göres för sjuka och fångars beredande till döden).

Frihet i anv. av handboken.

Möjligt är, att de ord, som Olaus Petri uttalat i förordet till sin handbok, kommit prästerskapet att förfara icke så litet godtyckligt i handhavandet av de kyrkliga ceremonierna. Han säger ju så: »Och thermedh setter jack nu thesse Svenske Handboock i hvar och eens Christen menniskjes wilkor, at hon må tagha her aff hvad henne tyckes. Ingen nödgar jach her till». — Att prästerna med dessa ord för ögonen skulle bemöda sig om att noggrant följa handbokens föreskrifter, är väl omöjligt att antaga, helst som det lämnas icke blott i prästernas utan i varje kristen människas fria skön att taga av formuläret vad henne behagade. Och det hör ju till sakens natur, att ett första försök som O. Petri's handbok var icke skulle få så stark förbindande kraft. Men förklarligt är härvidlag, att en vana, som inrotar sig, snart övergår till hävd och icke kan borttagas utan skarpa kraftåtgärder. Huruvida nu prästerskapets ohörsamhet mot kyrkohandbokens föreskrifter under Carl XI:s tid kan sägas gå tillbaka till de omedelbara verkningarna av O. Petri's företal, är ju en fråga, som icke kan bestämt besvaras. Men omöjligt är icke, att prästernas förfaringssätt är ett arv tiderna igenom från de första eftergifternas dagar.

---

[1] Constitorial för dem, som skola öfwerse och projectera Handboken, är utfärdat Sthlm den 8 nov. 1692. Ex Archivo Regni fol. 92 i Registraturet.

Ett prästmöte i Strengnäs år 1779[1] gör det uttalandet, att vid »Gudstjensten skulle Handboken presse följas och inga owanliga böner brukas».

Missbruk

Att döma av detta mötes beslut och Carls påbud måtte prästerskapet i mycket hög grad ha låtit godtycklighet komma sig till last i avseende på handbokens användning. Att utleta det verkliga förhållandet ur Carl XI:s ord »mycket gängse missbruk», torde vara omöjligt. Men en liten antydan om tillvägagångssättet får man nog genom tillägget, att intet anseende måtte tagas till stånd, villkor eller ort. Praxis var väl den, att hade man en orsak, som gav minsta sken av rättmätighet åt förfarandet, att stympa och afkorta, så gjorde man sig inga skrupler. Får man taga det alldeles efter orden, så skulle missbruket ha bestått ensamt i att beskära en del av de gudstjänstliga handlingarna, som — icke utan skäl — ansågos för långa. Men för att prästerskapet ej må råka från den ena villan in i den andra, så heter det, att handboken »oförändradt och ostympadt i akt tagas och efterlefwas skal». Man må således ej heller för framtiden göra några utsmyckande tillägg eller förändringar i uttryckssätten. Fördristar sig någon att av egen myndighet eller androm till behag begå någon överträdelse härutinnan, skall allvarsam näpst därpå följa.

Handboken i de nya landskapen.

Särdeles angeläget var det naturligtvis, att de provinser, som ännu ej hunnit att sammansmälta med Sveriges rike, finge en hälsosam förmaning att noga ansluta sig till svenskt kyrkobruk. Halland, Skåne och Blekinge lågo ju så nära sitt gamla moderland, att det var att befara, att inflytandet därifrån även i kyrkligt hänseende icke så snart skulle upphöra. Detta så mycket hellre, som vägen syntes lång för övervakande myndigheter. Dessutom voro ju både Danmark och Sverige av den lutherska bekännelsen. Om det då funnes smärre avvikelser i gudstjänstsceremonierna, vilka för hävdens skull gärna bibehöllos, kunde deras tillämpande åt ena eller andra hållet icke vara någon salighetssak eller ens anmärkningsvärt, då man ju i bägge länderna stödde sig på samma auktoriteter. Ja, så kunde man möjligen resonnera i de nya provinserna. Men ett sådant talesätt passade icke i styck med Carl XI:s uniformitetssträvanden.

---

[1] Wallqvist, Ecclesiastique Samlingar, I. 101.

Det är väl antagligt, att den från Malmö år 1682 utgångna handboken icke undgått Carl XI:s skarpsynta öga. Att den fått ett starkt förkortat innehåll vad beträffar begravningsformuläret synes ju av den föregående redogörelsen[1]. Emellertid kan ju konungens kraftiga ord icke enbart motiveras av dennas förekomst, ty om han huvudsakligen tänkt nedslå denna, så hade han nog sagt sitt hjärtas mening rent ut. Men han nämner ju icke ens olika slag av handböcker utan endast talar om gängse missbruk »af the förre Handböckerne» d. v. s. de olika upplagorna.

Påbud av Karl XI.

Hur noga Carl verkligen tog det med denna sak äro vi i tillfälle att ytterligare bestyrka. Det syntes honom nämligen ej tillräckligt att inskärpa bokens efterlevande i förordet. Icke stort mer än ett halvår[2] efter stadfästelsen anser han det nödigt att utsända en påminnelse till alla consistorier i riket med befallning att introducera handboken ju förr dess hellre, »på det en likhet må warda öfwer alt i kyrkio Ceremonierna» och på det att »Ceremonierna derefter stricte måge blifva förrättade och den som understår sig derifrån att tråda medh behörig nepst warda ansedd». Hade Carl givit ett sådant ord, förstå vi, att han var mannen att även på detta område göra sin vilja gällande.

Missbruket föga stort.

Om det nu var så illa beställt med iakttagande av gällande föreskrifter, som Carls ordalag kunna giva vid handen, är ju som ovan nämts icke gott att säga. Såsom vi veta råkade konungen, ju längre han kom på reduktionens väg, att till ytterlighet fästa sig vid smasaker. Och icke litade han heller på något annat än egen erfarenhet. Om han nu på några ställen gjort den iakttagelsen, att någon avvikelse skett från handboken, helst beträffande vissa »stand och villkor», så ligger det i sakens natur, att han skulle ha mycken lust att generalisera. Och rättvisa d. v. s. här likhet och uniformitet i allt för alla — var ju Carls lösen. När så härtill kom, att de inkorporerade landskapen icke röjde så mycken lust att i ett enda slag på alla områden rätta sig efter svenska sedvänjor, så är det lätt att förstå, varför Carl XI även i avseende på kyrkohandbokens tillämpning uppträder med så mycken bestämdhet. Men jämförda med ordalagen i andra hans kungöranden äro företalets ord till och med milda.

---

[1] Denna avh. s. 63. — [2] Strömsholm d. 17 febr. 1694.

Ombyte av handböcker.

Mycket synes tala för att de avvikelser, man tillåtit sig, icke kunna ha varit i det stora hela så synnerligen anmärkningsvärda. Omsorgen om handbokens duglighet hade ju lett till ständiga omredigeringar av densamma. Under 1500-talet ha vi ej mindre än 7 upplagor, mer eller mindre olika, och 1600-talet bjuder på lika många. Dessutom fastslås de kyrkliga bestämmelserna genom kyrkoordningen av 1571, Uppsala möte 1593 och kyrkolagen 1686. Är det tänkbart, att man behövde trå efter större omväxling, då man under två århundraden hade en ny handbok ungefär vart fjortonde år? Jämför dessa täta ombyten med det konstanta användandet av 1693 års handbok under hela 1700-talet ända till 1799, då ett nytt förslag framkommer, som godkännes 1811! Således en kyrkoagenda, som gäller i 118 år. Icke kan detta bero på Carl XI:s auktoritet och ej heller förklaras ensamt ur 1700-talets relativt ringa kyrkliga intresse. Det måste komma sig därav, att man efter två århundradens arbete äntligen funnit en form, som det icke fanns mycket att ändra på och som de flesta voro belåtna med. Det antagligaste är, att Carl XI önskade, att endast 1693 års handbok följdes och icke någon av de många upplagorna av den förra. Häri skulle då förklaringen ligga till det stränga beivrandet av ett missbruk, som just bestod i den fria användningen av vilken upplaga som helst.

Förändring 1693.

De förändringar, som vidtagits i handboken, äro av Petrus Kenicius nämnda i hans præfatio. Vad sjätte kapitlet beträffar, »Huru lik skal jordas», omnämnes, att den villkorliga förbönen för den döde borttagits, emedan den syntes utgöra ett stöd för de påviskes »vpdiktade och lögnaktige wilfarelser». Skärseldsläran avfärdas helt kort med tvenne citat från den Heliga skrift. De rättfärdigas själar äro i Guds hand, och intet dödskval kan komma vid dem. (Vishetens bok 3: 11). Men de ogudaktigas själar föras till helvetet och den eviga fördömelsen, och därifrån finnes ingen förlossning (Luk. 16: 26). Saken är sålunda enligt Skriftens ord alldeles självklar. Den torde också så ha varit i den allmänna uppfattningen, som kommit alltmera bort från det katolskt-magiska, och med tvenne varandra kompletterande utsagor från bibeln hade man den auktoritet man behövde och kunde tillstoppa motståndarens mun.

Därjämte omnämnes, att några psalmer liksom »månge skiöne texter af Skriftene» äro insatta.

Ingen av dessa meddelade förändringar voro emellertid nyheter. Men vad Kenicius har velat inskärpa är måhända deras förnyade gällande kraft. Förbönen för den döde är ju borttagen redan 1557, vilket fick sin bekräftelse i 1614 års handbok. Att denna utrensning efter mer än hundra år skall betecknas 1693 såsom en nyhet förefaller underligt för att icke säga oförklarligt. Men att handbokens förord sätter Guds ords vapen i händerna på prästerna gent emot möjligen uppdykande meningar om själamessor etc. är ju i högsta måtto välbetänkt.

Lika egendomligt förhåller det sig med Kenicii uppgift, att några psalmer blivit insatta. Ty om man tager 1614 års agenda såsom utgångspunkt, så befinnes det, att i 1693 års upplaga inga nya psalmer äro till finnandes. Vad de »månge skiöne texter af Skriftene» beträffar, så inskränka sig dessa till tvenne, som nyinförts, nämligen 1 Cor. 15: 50 och Uppb. 21: 7.

Odöpta barns begravning.

Ett litet tillägg till formuläret har gjorts angående odöpta barns begravning. Därom heter det helt kort: »Wid odöpta barns begrafning, kastas jord på them, och läsas allenast Fader wår och wälsignelsen».

Detta sistnämnda är, såsom vi finna, den enda nyheten inom 1693 års begravningsformulär. Såsom odöpta blevo ju visserligen barnen enligt tidens åskådning osaliga. Men man kunde ju ej komma ifrån, att de åtminstone voro människor. Och därför kunde man ej behandla dem alldeles såsom oskäliga djur. Härmed är första steget taget till s. k. stilla begravning, ett jordningssätt, som sedermera utsträckes till andra kategorier av människor.

Stadfästelse o. uniformitet.

Allt som allt finna vi emellertid, att handboken av år 1693 åtminstone vad begravningsformuläret beträffar icke satt några nya märken eller ens givit något mera beaktansvärt uppslag. Man har nöjt sig med att stadfästa det hävdvunna, uniformera i yttersta detalj samt inskärpa nödvändigheten att stricte följa handbokens bestämmelser. Men så väl har detta verk lyckats, att handboken, såsom nämnts, har kunnat tjäna sitt ändamål i över hundra år.

Under 1700-talets lopp gjordes inga anstormningar mot handboken vare sig i små eller stora ting. Vad orsaken nu må ha varit: en allmän belåtenhet med det förefintliga verket, ringa kyrkligt intresse — eller de allt uppslukande partistriderna, så menar sig emellertid Jac. Ax. Lindblom[1] ha funnit anledningen vara, att »wår Kyrkas medlemmar och Lärare icke varit benägne för hastige och brådskyndande förändringar». Och detta kallas ett »aktningswärdt drag i Swenska National-lynnet». Jämför man nu detta nyfunna nationaldrag med benägenheten att under 1500- och 1600-talen skaffa sig en icke obetydligt omreviderad upplaga av handboken i medeltal vart fjortonde år,[2] så verkar ärkebiskop Lindbloms skäl föga övertygande.

Orsaker till revision.

Däremot torde han hava fullkomligt rätt, då han säger, att de förändringar, som vidtagits, hava dikterats av en »äfven i dessa ämnen tilltagande upplysning». Och synnerligen betecknande för tidsandan är det, att Gustaf III säges med hänsyn till den tilltagande upplysningen ha befallt »en ytterligare granskning af wår Ritual» vid 1789 års riksdag. »Tidhwarfvets smak och språkets wunna odling gjorde densamma nödvändig», tillägger Lindblom. Det är märkliga ord från en Svea rikes ärkebiskop! Icke en bättre genomtänkt liturgisk ordning, icke ett innerligare kyrkligt intresse, ej heller en bättre överensstämmelse med Guds ord och kyrkans lära är det, som skall motivera en förbättring av handboken, utan tidevarvets smak och språkets vunna odling. Och så övertygad var man om ypperligheten i denna smak och om värdet för det kyrkliga språket av en ny litteraturblomning, att det fick utgöra de bestämmande grunderna för att revidera ritualet. Carl XIII underskriver också med Nils von Rosenstein i sitt stadfästande av handboken, att den lämpats »efter de framsteg Språket gjort och efter mera odlade begrepp».

---

[1] Förord till 1811 års handbok. — [2] Se denna avh. s. 67.

Tillkomsten av handl. 1811.

Vad tillkomsten av 1811 års handbok beträffar, så skall den ha tillgått på följande sätt.[1] Gustaf III hade vid 1789 års riksdag anbefallt en granskning av »wår Ritual». Ingenting blev emellertid åtgjort förrän på sommaren 1792, således efter Gustafs död, då biskopar och domkapitel inkommo med underdåniga betänkanden. Ärkebiskopen Uno von Troïl fick då i uppdrag att bereda saken till överläggning vid jubileumsfesten i Uppsala 1793. Vid detta tillfälle begärde prästerskapet en kommitté hos Kongl. Maj:t. En sådan blev också tillsatt, vilken framlade ett förslag, som utkom av trycket år 1799. Vid riksdagen i Norrköping 1800 gjorde prästerskapet häremot några anmärkningar. Förslaget vilade nu ända till riksdagen 1809, då den slutliga granskningen företogs av prästeståndet. De övriga stånden tillstyrkte dess antagande, och så befanns det färdigt att av Kongl. Maj:t gillas och stadfästas den 12 april 1810. Emellertid dröjde det nästan ett helt år, till den 7 mars 1811, innan den av Kongl. Maj:t utfärdades att gälla från och med den första adventssöndagen 1 dec. 1811.

Kommittén hade fått i uppdrag att föreslå »nödiga rättelser och förbättringar samt utarbeta en ny Handbok, vilken utan att på minsta sätt rubba eller förändra hwad till Swenska Församlingens Trosbekännelse och till det wäsendtliga i Gudstjensten hörer, borde wara lämpad efter de framsteg Språket gjort och efter mera odlade begrepp».

---

[1] Förord till 1811 års handbok.

Kongl. Maj:t fann vid prövning kommitténs förslag vara »i alla delar öfwerensstämmande med Trosläran, samt ledande till ordning, wärdighet och andagt wid Gudstjensten och andra heliga förrättningar».

Stadfästelse.

I stadfästelsebrevet följer Kungl. Maj:t tydligen Carl XI:s exempel, då det gäller att inskärpa vikten av att efterleva handbokens föreskrifter. Den skall nämligen »utan anseende till Stånd eller Personer tjena till oryggelig och oförändrad efterföljd wid den offentliga Gudstjensten och alla andra deruti förekommande heliga förrättningar samt Kyrko-Ceremonier, så att det wid ansvar icke må wara någon tillåtit att derifrån afwika». (Några undantag göras.)

Språkförfining.

Närmare angives språkförfiningen så ha tillgått, att man bibehöll »allt, som genom ett långvarigt bruk, genom wärdighet och styrka, wunnit en rättmätig helgd, och derjemte sökt att följa tidens stigande höfsning i tankar och uttryck».

Kristendomens heliga sanningar äro av evighetsnatur och kunna därför ej ändras, varför den evangeliska läran har bibehållits i sin oförfalskade renhet. I kyrkobruken har ej heller någon förändring vidtagits.

1799 och 1811 års förslag i jfelse.

Om vi nu jämföra 1799 års förslag och 1811 års handbok i avseende på begravningsformuläret, så finna vi, att de i detsamma ingående beståndsdelarna i allt väsentligt äro lika. I begravningsbönen har förslaget av år 1799 orden »att vi, med alla trogna, på then yttersta dagen må vppstå», men handboken av 1811 har uteslutit »med alla trogna».

I denna sistnämnda har man också följt en större »höfsning» i stavsättet och närmat sig nutidens. Likaledes har man i bibelspråken ensamt använt en nyare bibelöversättning (F. B. T.), under det att förslaget innehåller båda.

Gemensamt för bägge är, att de fullständigt uteslutit alla psalmer och även inskränkt på bibelställenas antal, så att de endast utgöra åtta. Formuläret har härigenom vunnit i korthet men knappast i uttrycksfullhet och omväxling. Såsom ersättning härför har man infört denna förordning: »Tjenliga Böner, Psalmer eller verser utur Psalmboken, väljer Presten efter tillfället, såsom ock något Skriftens språk.» Att detta ur praktisk synpunkt sett icke blir detsamma som att i handboken hava tillgång till psalmerna och bönerna inses lätt.

Förändring.

Sången vid gravfyllningen borttages.

Förändringarna i 1811 års handbok äro icke så obetydliga. Så försvinner den här av Olaus Petri införda seden att, medan graven igenfylles med jord, församlingen beledsagar denna ceremoni med psalmsång. Borttagandet av hela denna del av akten är utan tvivel en förtjänst. Det var säkerligen ett föga uppbyggligt skådespel att se några karlar i all brådska uträtta ett grovarbete under en högtidlig ceremoni, varvid man lätt kan föreställa sig de sörjandes förtvivlan, då det sista hoppet att ännu en gång få se den käre avlidne försvinner. Och det mindre tilltalande i detta moment skulle överskylas av församlingens psalmsång, vars uppmärksamhet säkerligen var mera riktad på de arbetandes rörelser och de sörjandes beteende än på innehållet i psalmen.[1]

En allokution försvinner.

Vad som däremot är att beklaga det är, att allokutionen till skriftläsningen försvunnit, även om den icke hade den lyckliga formulering, som tillkommit i 1894 års handbok. Utan en sådan uppmaning till församlingen blir begravningsakten delad i tvenne separata delar utan synbart sammanhang. Och det måste betecknas såsom en svaghet i en liturgi, att icke gången i densamma är så genomtänkt, att den är uppenbar åtminstone för ett något forskande öga.

---

[1] Ett drastiskt exempel på hur det i senare tider kunde tillgå gives av Wigström i Allmogeseder från Rönnebärgs härad i Skåne (Svenska landsmålen VIII 2, s. 66). »De manliga gästerna jämte likföljarne skottade igän grafven med en skyndsamhet, som om de fruktat, att liket skulle rymma. De kastade därpå alla skyfflarna och spadarna parvis öfver grafven, refvo hattarna af sig, tittade i dem eller mumlade kanske verkligen en bön bakom dem och gingo så in i kyrkan.»

Olaus Petri hade ställt Pauli uttalande om uppståndelsen i 1 Tess. 4 såsom ett kardinalställe framför alla andra bibelställen, ett som under alla förhållanden lästes. Även denna anordning har bortfallit 1811, fastän man bibehållit skriftstället, ehuru i stympad form, i spetsen för alla de andra, vilket naturligtvis icke garanterade, att det vid varje begravning upplästes. Under det att således 1811 års handbok inskränker det till att vara ett Herrans ord bland många andra lika värdefulla, har Olaus Petri ansett det böra utgöra en särskild del av begravningsritualet. Ty härpå följde t. o. m. 1693 års handbok en förmaning till folket, vilken skulle avsluta hela akten, även om man »ymsade» och brukade »något annat af Skriftene».

1 Tess. 4 ändrar plats.

I manualet av år 1811 är förmaningen till folket borttagen, och akten avslutas i stället med Fader vår och Välsignelsen. För visso är detta en riktig anordning. Sedan Herren har talat genom sitt ord om döden och uppståndelsen, kan människan i sådana för henne hemliga ämnen knappast ha något att tillägga. Från betraktelsen av döden skall hon så återgå till livets verklighet och sitt dagliga arbete. Är det då icke lämpligt att hon förmedlar denna övergång med de gamla välkända böneorden och mottagande av Herrens välsignelse!

Förmaning borttagen.

Men, frågas det, skall då församlingen på intet sätt aktivt deltaga i begravningen? Handboken nämner intet därom, men vanligt är ju, att akten börjas och avslutas med psalmsång. Församlingen har därvid tillfälle att visa sin aktivitet, men hur litet den vet, beklagligt nog, att uppskatta detta tillfälle, är allt för väl bekant. Begravningen har artat sig till att bli ett skådespel, som icke bör störas genom åskådarnes ingripande.

Församlingens deltagande.

Något nytt har här också tillkommit. Likpredikan kan hållas, och i så fall läses en särskild bön efter densamma. Denna kan också sjungas för altaret, när begravningen sker i kyrkan. Innehållet i densamma kan korteligen sammanfattas så: 1) Dödens visshet, 2) nödvändigheten av tron på Kristus, 3) och avdöendet från synden, 4) bön om uppståndelse.

Likpredikan.

Särskilda föreskrifter meddelas också om hur prästen bör gå tillväga vid dödfödde och odöpta barns begravning samt vid det tillfälle, då någon enligt världslig dom begraves i tysthet. Prästen skall då kasta tre skovlar mull på liket, allt under det han uppläser begravningsformeln, samt därefter läsa Fader vår och Välsignelsen.

Begravning i tysthet.

Nytt förslag 1854.

Ett nytt förslag till handbok föreligger år 1854. På prästerskapets framställning hade Kungl. Maj:t år 1852 tillsatt en kommitté[1] med uppdrag att uppgöra en ny redaktion av kyrkohandboken »utan att denna boks innehåll huvudsakligen förändras». Kommittén rättade sig också efter denna befallning, då den uttalade i förordet den principen, »att hwarje liturgisk förändring bör undvikas, som icke framkallas af ett allmännare insedt och erkändt behof».

Vad begravningsritualet beträffar, ha egentligen inga avvikelser skett från den närmast föregående handboken. Några flera bibelspråk hava tillagts, och 1856 års förslag, som f. ö. är lika med 1854 års, har utökats med ännu en bön vid likpredikan, ifall den åtföljes av altartjänst. Den förra bönen läses då från predikstolen och den senare från altaret. Om altartjänsten föreskrives, att den skall förrättas på samma sätt som i högmessan, då Herrens Nattvard icke hålles.

Rikets Ständer ägnade det nya förslaget sin uppmärksamhet 1860, och Kungl. Maj:t begärde Kyrkomötets yttrande i saken 1868. De beslut, som därvid fattades, röra i intet avseende begravningsritualet.

Vid kyrkomötena 1873, 1878 och 1883 framburos flera motioner i syfte att omändra vissa kapitel av gällande kyrkohandbok, dock ingen, som gällde kapitlet om jordfästning. År 1888 blev motionernas antal så stort och deras omfattning så vidlyftig, att Kyrkomötet beslöt att, avslående alla framställda projekt, ingå till Kungl. Maj:t med anhållan om en allmän revision av kyrkohandboken.

Ny kommitté 1891.

En kommitté blev också tillsatt och hade sitt arbete färdigt 1891. Efter det domkapitlen och prästerskapet blivit satta i tillfälle att avgiva sina utlåtanden, fick kommittén i uppdrag att omarbeta sitt förslag, vilket blev färdigt 1893 och förelades det då sammanträdande kyrkomötet. Det vann också med undantag av tvenne kapitel mötets bifall, och sedan en omarbetning i av kyrkomötet antydd riktning blivit verkställd, blev den nya handboken av Kungl. Maj:t gillad och stadfäst 1894 samt anbefalld till allmänt bruk från första adventssöndagen samma år.

---

[1] Allmänna Kyrkomötets protokoll, Sthlm 1868—71, s. 21 f.

Kapitlet om »Huru lik skall jordas» har fått vidkännas en del smärre förändringar samt försetts med några tillägg. Överskriften har utbytts och heter numera »Om jordfästning». Möjlighet att hålla griftetal har lämnats, och dess lämpligaste plats anvisats till omedelbart före jordfästningen.

Före skriftläsningen har man insatt en förklarande anvisning, då mången tyckes ha ansett, att *alla* skriftrummen borde uppläsas.[1] Prästen anbefalles sålunda att välja mellan anförda bibelställen. Skriftläsningen inledes med en allokution: »Låtom oss nu höra Herrens ord om döden och uppståndelsen!» Denna nyhet måste man beteckna såsom välfunnen, då en tillräcklig motivering inför församlingen gives för bibelordens uppläsande. Likaledes gives härmed en förbindelseled mellan den egentliga begravningsakten, jordfästelsen, och den därefter inträdande hänvändelsen till församlingen.

På intet sätt motiverad i formuläret är däremot framsägandet av »lämpliga psalmer eller verser ur psalmboken». Med »lämpliga» avses naturligen här sådana, som passa vid ett begravningstillfälle. Lämpligt i en annan mening - och då även ledes väl motiverad av omständigheterna — synes t. ex. en sådan psalm vara, som den döde föredragit framför alla andra. — Inga psalmer äro inryckta i formulärets text.

Efter skriftställenas uppläsning, som nu utökats till 21 alternativ (från 8), följa Fader vår och Välsignelsen. Men om akten skall ytterligare högtidlighållas med altartjänst, sjunges efter Fader vår en kort psalm, varunder prästen träder framför altaret. Här utväxlas mellan honom och församlingen ett: »Herren vare med eder» och »Med dig vare ock Herren». Därefter läser eller sjunger prästen en bön, som i 1811 års handbok följer på likpredikan.

---

[1] Bihang till Allmänna Kyrkomötets protokoll 1893, Prästerliga ledamöters Betänkande vid Kyrkohandboksförslaget, s. 19.

Såsom något nytt inträda här fyra alternativ till begravningsantifonier, av vilka en eller två må av prästen och församlingen sjungas.

1. Pr.: Lär oss betänka, huru få våra dagar äro,
   Förs.: På det att vi må undfå ett vist hjärta.
2. Pr.: Jag vet, att min förlossare lefver
   Förs.: Och han skall på sistone uppväcka mig af jorden.
3. Pr.: Saliga äro de döda, som i Herren dö.
   Förs.: De skola hvila sig från sitt arbete, ty deras gärningar följa dem efter.
4. Pr.: För mig är lifvet Kristus,
   Förs.: Och döden är en vinning.

Akten avslutas så med Välsignelsen.

Men även likpredikan kan ingå i begravningsakten. Den följer efter Fader vår vid jordfästningen och föregås av ett par psalmverser. När predikan är slut, bedes en bön, som för första gången finnes införd i ett formulär år 1856, förslaget av detta år. Den är helt kort och innehåller följande tankar: 1) Kristus är för oss alla utgiven, 2) genom hans begravning äro våra gravar helgade, 3) Kristus må vila i våra hjärtan, 4) så att vi i ro i graven må få förbida en salig uppståndelse. En psalm sjunges härpå, varefter akten avslutas med altartjänst med här ovan angivet innehåll.

Formuläret för dödfödda barns (»icke döpta» har utgått) har erhållit ett tillägg genom en inledande bön, vars huvudinnehåll är detta 1) Detta lilla barn nedlägges som ett sädeskorn i Guds åker. 2) Hans tankar och vägar, för oss obegripliga, äro godhet och sanning. 3) Guds outgrundliga kärlek skall ej förgäta detta barn.

Bägge förslagen av 1892 och 1893 hade tänkt sig användning av detta formulär även för »sådana barn, vilka dött i sin spädaste ålder, innan de hunnit erhålla dopet». Prästerliga ledamöters betänkande förordnade,[1] att det för dödfödda barn m. fl. avsedda formuläret borde utgå. Ett annat förslag gjordes ock, nämligen att »från och med 'Vid dödfödda' o. s. v. till kapitlets slut skulle antagas endast eventuellt». Man gick sålunda här en medelväg och uteslöt de icke-döpta barnen men jämväl ett förslag till formulär för äldre icke-döpta personers begravning. Detta senare innehöll förutom jordfästningsformeln en anvisning på några tjänliga språk ur Den heliga skrift jämte verser ur den Svenska psalmboken ämnade att uppläsas, varefter det hela avslöts med Fader var och Välsignelsen. Någon motivering för formulärets uteslutande har icke i tillgängliga källor kunnat uppletas, men den ligger mahända nära till hands. Kyrkan har icke att i sina handlingar befatta sig med andra än dem, som tillhöra henne d. v. s. de döpta. Toge hon nu det steget att giva en kyrklig begravningsakt åt den, som försummat det nådemedel, varigenom man inlemmas i kyrkan, så hade kyrkan därmed underkänt betydelsen av dopet såsom nådemedel. Hur behjärtansvärt det än må vara, att kyrkan icke må genom att förvägra begravning uppträda såsom en straffande myndighet gent emot de döde, så kan hon dock icke uppgiva sina egna principer, emedan det skulle medföra självförintelse.

Tillvägagångssättet för begravning i stillhet (såsom det nu heter i st. f. »i tysthet») är enahanda med 1811 års.

När vi nu kommit till slutpunkten av begravningsritualets historiska utveckling, så torde det vara av intresse att se vad vi ha kvar av vår svenske reformators verk i denna del, vad som trotsat tidevarvens kritik och vad som har måst ge vika och utplånas — åtminstone för en tid.

Det faller då genast i ögonen, att grundbeståndsdelarna varit av oförstörbar karaktär. Olaus Petri var ju icke någon vetenskapligt eller praktiskt utbildad liturg. Men hans sunda känsla och goda omdöme hade livligt inspirerat honom att av de gudstjänstliga handlingar han varit med om under sin studietid taga ut den goda delen och frambringa ett verk, som i sina grunddrag nu snart 400 år efteråt kan sägas vara bestående.

---

[1] Bihang till Allmänna Kyrkomötets Protokoll 1893, P. L. B, s. 7.

Låt oss då se till vad som under tidernas lopp befunnits vara otjänligt eller olämpligt. Först märka vi då ett helt kapitel, ›Huru man skal wiya lijck», som tidigt fick maka åt sig, helst som O. Petri själv var övertygad om dess olämplighet men behöll seden för de svagas skull. Dock har det ej spårlöst gått till ända, ty första delen av den däri förekommande bönen utgör första delen av nu gällande begravningsbön.

Den nästa del, som fick vidkännas en utrensning och förbättring, var just begravningsbönen. Häri förekom en förbön för den döde, om vilken O. Petri själv hyste den meningen, att det hade varit bäst att vara den föutan, men att den borde bibehållas såsom en gammal sed ävenledes för de svages skull. Utmönstringen blev sålunda endast en tidsfråga och skedde med O. Petri's goda minne. Att man sedan sammansatte en ny bön av likvigningens och begravningsaktens böneformulär, båda författade av samme man, kan icke betraktas såsom något stötande mot ritualförfattarens grundsatser.

I bägge dessa nu nämnda hänseenden har man sålunda så att säga rättat sig efter vår reformators anvisningar och, då tiden var mogen, beskurit vad han själv av egen övertygelse aldrig velat ha inrymt i ritualet. Det råder sålunda här ingen meningsskiljaktighet mellan O. Petri och senare tiders liturgiförfattare, dessa senare ha fortgått på den av honom i dessa stycken anvisade vägen.

Närmast komma vi nu till en del, som bibehållit sig så sent som till 1811, men knappast torde ha någon utsikt att komma tillbaka, det är den ovan granskade seden att sjunga, medan graven fylles med jord. Varken arbetet med gravens igenfyllande eller dettas skeende i förening med sång kan numera tänkas höra till en anständig begravning ens i estetiskt eller praktiskt avseende. Icke estetiskt, därför att begravningsgästerna naturligtvis hälst önska att ha i minnet den dödes vilorum smyckat efter bästa förmåga och icke en i hast sammanrafsad mullhög.

Icke estetiskt, även därför att det icke ligger någonting för känslan tilltalande utan rent av motbjudande att i ett högtidligt ögonblick se den öppning i jorden fyllas av vana arbetshänder, vilken innesluter den hänsovne vännen eller den älskade fadren. Och ej heller praktiskt, ty detta igenfyllande av graven är ett arbete, som på sin särskilda tid bör skötas såsom sådant och ej av högtidsklädda dödgrävare med arbetsredskap i händerna. Och än vidare ej praktiskt, därför att en ordnad, värdig församlingssång utan lejda krafter numera ej synes vara möjlig att åstadkomma vid sådana tillfällen. Och att detta grovarbete med händerna och detta arbete med sången i sig skulle kunna innesluta eller hos andra uppväcka något religiöst eller upphöjt torde ingen vilja påstå.

Det som ävenledes varit dömt att försvinna är förmaningen till folket. För sin tid var det givetvis mycket lämpligt, att en utläggning gjordes av vad döden och uppståndelsen inneburo. Då det numera tillhör skolan och ävenledes kyrkan att meddela undervisning i dessa stycken, torde en lämpligare avslutning av begravningsakten vara på sin plats.

Vad står då kvar av Olaus Petri's verk? Allt det väsentliga.

1. Jordfästningen med formeln (såsom det första och egentliga).
2. Begravningsbönen (i sammanförd gestalt).
3. Allokutionen (såsom en förbindelseled).
4. Skriftläsningen.
5. Aktens avslutning (ehuru i skild form).

Sådana äro till det yttre skicket de förändringar, som det protestantiska svenska begravningsritualet undergått i tidernas lopp. Men vem kan skönja och beskriva hela den tankevärld, som ligger bakom dessa förändringar! Vem kan måla de omformningar, som svenska folkets själsliv genomgått vid alla dessa växlingar av bruk och ritual? Vilka skiftande tankar och känslor ha icke genomströmmat våra fäders hjärtan, då de stått under de snart fyrahundra åren vid alla de små gravkullarna i all Sveriges land, lyssnande till Olaus Petri's allvarstunga ord! Finnes det en enda människa, som tänkt eller känt detsamma, med samma skiftning och färg eller styrka? Har icke allt ändå genomgått en så genomgripande förändring, att ingenting numera är kvar av den uppfattning och stämning, som besjälade en begravningsgäst, som först var med om att begrava på »ett evangeliskt sätt». Formen må vara en och densamma, men det känslo- och tankeinnehåll, som detta ritual bringat till liv och som är och förblir dess kärna och must, har genomgått en fullständig förvandling. Tänker man nu detsamma om den döde och graven som på vår svenske reformators tid? Betyder begravningen något annat för en nutidsmänniska, har icke till och med föreställningen om Gud, som giver och tager liv, undergått en genomgripande förändring?

Under gången av vår undersökning har vid många tillfällen framhävts grundåtskillnaden mellan katolskt och svensk-protestantiskt begravningsritual, åskådningssätt och uppfattning, med ett ord hela karaktären av en begravning. För överskådlighetens skull må här ånyo framhållas de viktigaste skillnaderna.

För O. Petri liksom för reformationens vänner i Sverige för övrigt stod det klart, att den katolska begravningsakten var av en mystisk, magisk karaktär. Liket skulle vigas d. v. s. befrias från synd och smitta samt helgas för att kunna inträda i en annan värld. Graven skulle ock vigas till en ren och värdig boning för den så vigde. Men ej nog härmed. Förböner för den döde skulle blidka Gud, och själamessor skulle förkorta hans pina i skärselden. Här åstadkoms något hemlighetsfullt, som kyrkan ensam var mästare över. Försummades detta riskerades den dödes salighet, och de efterlevande utsatte sig för kyrkans förbannelse. Iakttogos däremot alla av kyrkan föreskrivna formaliteter, kunde man vara fullkomligt viss på att allt stod rätt till. *Huru* kyrkan utövade denna makt, huru den dödes magiska förvandling tillgick, det var sådant, som man lämpligast ej borde tänka över. Kyrkan garanterade, och samvetet sov.

Med hela detta åskådningssätt bryter O. Petri. Skulle det lyckas att även övertyga Sveriges folk, att det angående begravningen hade en förvänd uppfattning, måste man använda ständig upplysning som medel. Det är därför som O. Petri vill ha bort latinet som kyrkospråk, ty redan dess användning innebar något magiskt, då ju folket ej förstod det. Genom ritualets avfattande på modersmålet kunde var och en förstå dess innebörd, och i förmaningen inlades särskilda upplysningar angående begravningens ändamål. I själva verket skyllde O. Petri på latinet största delen av de katolska missbruken vid graven. Hade latinet fått kvarstå såsom kyrkospråk, skulle ett ritual med aldrig så protestantiskt innehåll hava utövat samma mystiska verkan på begravningsgästerna. Det hade varit att predika för döva öron.

Tack vare detta mystiska behandlingssätt av graven inger döden katoliken fruktan och fasa. Helt naturligt! Det obegripliga, det okända är alltid att frukta. Analogier äro lätta att finna. En sjukdom, vars karaktär och yttringar äro obestämda eller obekanta, inge alltid de största farhågor. Men kan läkaren blott säga sjukdomens namn och egenart, blir man strax lugnare, även om sjukdomen är av dödlig natur. Det hemlighetsfulla och okända plågar och oroar, under det att en känd och sedd fara kan mötas med mod och kraft. Som ovan nämnts, var ett utmärkande drag hos Luther hans oräddhet för döden. Och protestanten behöver ej heller frukta att ge sig in i det stora okända, då han tagit saken i egen hand och har sin ställning till sin Gud klar utan förmedling av något magiskt handlande prästerskap. En egen tillkämpad trosvisshet har naturligen även i dödens ögonblick ett större värde än aldrig så många försäkringar av större eller mindre profeter. O. Petri's »evangeliska sätt» att begrava uppammar ingen dödsfruktan utan ger människan en rätt åskådning av döden och ställer henne inför det oundvikliga, som hon med Guds och endast med hans hjälp kan förtröstansfullt och utan räddhåga gå till mötes.

Detta evangeliska sätt att begrava har också den förtjänsten, att det är strängt bibelenligt. Ingenting företages här, för vilket man behöver åberopa kyrkofäder, tradition, kyrkolära eller urgammal sed. Allt är grundat på biblisk uppfattning och biblisk lära, ja, bibelns egna ord äro inryckta i formuläret och utgöra med egen ordalydelse eller i parafraserad form den väsentliga delen.

Att viga liket måste betecknas såsom obibliskt. När ändå O. Petri bibehåller denna sed i handboken, är det endast för »de svagas» skull. Men det är också, såsom vi uppvisat, i en helt annan form än den katolska kyrkans. Det är en uppbyggelsestund för de efterlevande, ej ett hemlighetsfullt handlande med den döde. Förbönen, också bibehållen såsom en eftergift för de svage i tron, mister sin magiska karaktär och blir närmast ett hänvändande till Gud att handla så med den hänsovne, som han i sitt ord har utlovat. Och så tydlig är O. Petri's avsikt att låta dessa kvarlevor till namnet av katolsk magik försvinna, att det icke ens dröjer 30 år, förrän de äro utrensade från handboken. Och i 1571 års K. O. stämplas messa och vigilier såsom hedniska.

Med begravningsformelns kärvt högtidliga ord överlämnar O. Petri kroppen åt jorden, varav den tagen är. Åter ett tydligt pekande på bibelns blad! Här fanns nu ingen plats för en missa pro defuncto. Allt var nu gjort, som av människor borde och kunde göras med den döde. Och att jordfästningen skulle ske i början av akten, var ett betydelsefullt och lyckligt grepp, varigenom all tanke på att förändra den begravnes tillstånd borde vara utesluten.

I en förmaning till begravningsgästerna fingo dessa en upplysning om den rätta innebörden av en begravningsakt. På sin tid var den välbehövlig. Utan den skulle ett protestantiskt betraktelsesätt av begravningen kappast så snart hava uppkommit. O. Petri inser emellertid, att det bör ligga i prästens eget omdöme att avgöra, om den skall användas eller ej. Och när så kyrkans män funnit, att den utan våda för en rätt uppfattning kan tagas bort, handla de efter O. Petri's anvisningar om dess »villkorlighet» och låta den helt försvinna.

O. Petri har byggt upp ett begravningsformulär, som är praktiskt reformatoriskt, brytande med den osunda katolska uppfattningen, klart och redigt i tankegången, liturgiskt väl ordnat och syftande till församlingens uppbyggande och befästande i uppståndelsens hopp. Fyra hundra års ansträngningar ha icke förmått att mer än tidvis åstadkomma små detaljändringar i reformatorns mästerverk. Och några nya försök anse vi det icke mödan lönt att framställa efter vårt genomforskande av begravningsritualets historia.

Begravningens betydelse.

Seden att begrava urgammal.

Varför begravas de döda? Den frågan kan ju synas onödig, då man besinnar, att det varit vanligt allt ifrån kända tider, att de anhöriga begravt sina döda. Detta ansågs som en av sonens allra viktigaste skyldigheter mot fadren. Och man betraktade det som ett omänskligt straff, ifall någon fick ligga obegravd. Man trodde nämligen, att själen ej fick någon ro utan var nödgad att irra omkring, tills kroppen upptogs i jordens sköte.

Kat. kyrkans orsaker.

Men varför kyrkan begraver är en fråga, som ej ligger så nära till hands att besvara, Den katolska kyrkan[1] angiver såsom första orsak till begravning pieteten mot den döde. Detta är sålunda en nedärvd sed, som icke ingår i den kristna kyrkans speciella orsaker till begravning. Men vidare framhålles tron på odödligheten och uppståndelsen såsom drivfjäder. Odödlighetstron har också varit en medverkande faktor i gamla tider, men det är först i förbindelse med kristendomens lära om uppståndelsen, som den fått sin stora betydelse för kyrkan. Människans själ är odödlig, kroppen skall uppstå på den yttersta dagen och förenas med själen.[2] Då måste kroppen förvaras och av kyrkan, Herrens organ, vigas för denna stund. Vidare har den katolska kyrkan utbildat en lära om ett själarnas mellantillstånd, under vilket de renas i skärselden, som ej till fullo beaktat sin salighetssak här på jorden. Därjämte är kroppen ett andens tempel,[3] vilket ej får utsättas för vanhelgande genom att ej begravas. Ett ytterligare skäl gives ock genom hävdande av den övertygelsen, att de troende här på jorden äro i gemenskap med de avsomnade troende. En annan katolsk författare[1] gör också gällande, att de troendes kroppar äro Kristi lemmar, Kristus har återlöst ej blott själen utan även kroppen, som sålunda är för dyrbar att prisgivas åt vanhelgande.

---

[1] Wetzer und Welte, Kirchen-Lexikon, Freiburg in B. 1855, I. 734. (Begräbnis). — [2] Detta betonas även av Binterim, Denkwürdigkeiten der Christ-Katholischen Kirche, Mainz 1838, VI: 3, s. 377. — [3] Ävenledes Binterim a. a. VI: 3, s. 375.

Prot. kyrkans orsaker.

Det är blott en av dessa punkter, som protestanterna ej velat underskriva, nämligen läran om skärselden. Teoretiskt sett hava de instämt i de övriga, ehuru de frisagt sig från att godtaga alla deras praktiska konsekvenser. Pieteten mot den döde, ehuru erkänd, fästes mindre vikt vid.[2] Den skärpes i stället till en kristlig plikt,[3] som man sålunda ej kan undandraga sig eller efter vilken man kan förfara efter godtycke. Närmare bestämmes[4] begravningen vara en frukt och plikt av kyrkans kärlek, barmhärtighet och tacksamhet gent emot dem, vilka icke blott till själen utan också till kroppen voro dess lemmar och ännu äro det på grund av uppståndelsen och det eviga livet. Och denna idé om en alla troende själars gemenskap från det förflutna, närvarande och tillkommande gör kristendomen till en föreningspunkt för alla goda andar och till en medelpunkt för tid och evighet.[5] Därför bör kyrkan överlämna sin tillhörighet till kyrkans Herre genom högtidlig begravning.[6]

Men enligt protestantismens åskådning grundar sig också begravningsseden på Guds befallning. Icke så, som om Gud eller Kristus skulle direkt ha förordnat, att begravning av de döda måste ske och det på ett visst sätt. Utan så, att kyrkan med stöd av vissa uttalanden ansett sig ha goda grunder att ordna begravningen på ett sätt, som icke står i strid med bibelns utsagor. Den djupast liggande grunden är naturligtvis den, att Jesus själv har följt den gamla seden att låta sig begravas, ehuru han förkunnade, att han redan på tredje dagen skulle uppstå.

Jesus har låtit sig begravas.

---

[1] Binterim a. a. VI: 3, s. 375. — [2] Kliefoth a. a. I. 185. — [3] Augusti a. a. IX. 540. — [4] Kliefoth a. a. I. 186 f. — [5] Augusti a. a. IX. 525. — [6] Ib. 540.

Men de bibelställen, som man närmast förlitat sig till,[1] äro 1 Mos. 3: 19: »ty du är jord, och till jord skall du varda» samt 1 Kor. 15: 37, 38: »Och när du sår, sår du icke den kropp, som skall varda, utan endast ett korn, det må nu vara av vete eller något annat. Men Gud giver det en kropp, sådan han velat, och åt vart och ett frö dess egen kropp.» Dessa ord av Paulus äro av honom ämnade att giva en förklaring av uppståndelsens hemlighet.

Bibelord.

För Luther och Melanchton stod det som en självklar sak, att de döda skulle begravas, och man har aldrig sett dem i sina skrifter göra den frågan: varför begraver kyrkan sina döda? Men Luther har sagt,[2] att man må göra begravningen hederlig, vår glädjefulla trosartikel till lov och pris, nämligen om de dödas uppståndelse, och till trots för den förskräckliga fienden, döden.

Luthers uppf.

Om Olaus Petri's uppfattning i frågan vittnar hela anordningen av hans begravningsformulär. Betecknande är ju, att akten inledes med de orden: »Av jord» etc., vilka på samma gång angiva skälet till begravningen och utgöra formeln för överlämnandet till jorden.

För reformationens män var en annan sida av saken viktigare. Som nämnts hade katolska kyrkan uppställt vissa punkter såsom angivande orsaker till de dödas begravning. Protestanterna medgåvo den teoretiska riktigheten av de flesta av dessa, men kunde ej gå in på den tillämpning katolikerna gjorde härav i fråga om begravningsceremonierna och deras verkningar på den döde och hans liv på andra sidan graven. Till vilka följder katolikerna kommit genom sitt åskadningssätt kan man finna blott genom att betrakta följande punkter. 1. Boten och absolutionen sträcka sina verkningar till livet bortom graven. 2. Efter döden gives det ett renande i skärselden och satisfaktionen. 3. Förböner, oblationer, offer och själamessor för de döda äro verksamma. 4. Exkommunikationen har sin betydelse även efter döden, och kyrkan har rättighet att straffa genom att förvägra

Skillnad i prot. och kat. uppfattning.

---

[1] Kliefoth a. a. I. 186. — [2] I företalet till kristliga begravningssånger, 1525; se Augusti a. a. IX. 537.

ovärdiga begravning. 5. Begravningsplatserna bli helgade genom invigning, och begravning i annan än invigd jord är vanhedrande.[1] Av alla dessa satser har den protestantiska kyrkan väl bibehållit blott punkten om dödsbannet fastän i förmildrad form samt även bestämmelsen om gemensamma viloställen för alla avsomnade.[2]

För Luther var, såsom vi veta, allt sådant en styggelse. Anföras må i detta sammanhang ett av hans ord:[3] »Alltså hava vi i våra kyrkor avskaffat och fullkomligt utsopat de påviska styggelserna, såsom vigilier, själamessor, begängelse, skärseld och allt annat gyckelverk, som bedrivits för de döda.»

Och att Olaus Petri i Sverige följde sin store läromästares principer hava vi sett upprepade bevis på i det föregående.[4] För protestantismens män gällde det sålunda i främsta rummet att bortrensa allt, som smakade av katolsk surdeg, bibehålla det, som kunde uppvisas vara av forntida, äkta kristlig halt samt framför allt söka åstadkomma en kristlig begravning, som var i överensstämmelse med Guds ord eller som åtminstone ej hade några element, vilka stodo i strid med bibelns utsagor.[5] Dessutom läto de sig angeläget vara att få till stånd en ordentlig begravning av liket.[6]

Den som genom sina läror lagt grunden till medeltidens begravningsritual är ju Augustinus.[7] Men tack vare den vidare utbildningen av hans åskådning blev det icke en begravningsgudstjänst de efterlevande till fromma, utan det blev en romersk messa. Skulle ett nyinfört jordfästningsritual kunna bli bestående, måste sålunda reformatorerna arbeta på att nedbryta den katolska kyrkans dogmatiska underbyggnad för begravningsliturgien.[8] Det var också detta som skedde främst i avseende på den förnämsta punkten, nämligen nattvardsläran.

Vad är en begravning?

Enligt Kliefoths vittnesbörd[9] genom undersökningen av de gamla kyrkoordningarna blevo — naturligen genom reformatorernas ingripande — de väsentliga beståndsdelarna i begravningen, processionen och den gudstjänstliga akten.[1] Till processionen räknades då ringning, procession (i inskr. bem.), prästens och skolans medföljande, sång och gravsättning. Och till den senare avdelningen hörde Guds ords förkunnande och bön, varvid dock ofta gjordes blott en hänvisning till »vanliga ceremonier». *Kliefoth.*

---

[1] Augusti a. a. IX. 525 f. — [2] Ib. 526 f. — [3] I företal till kristliga begravningssånger, se Augusti a. a. IX. 538. — [4] Se denna avh. s. 35. — [5] Nitsch, Praktische Theologie, I. 450. — [6] Ibidem. — [7] Kliefoth a. a. I. 271. — [8] Ibidem 277. — [9] Kliefoth a. a. I. 286 f.

I Sverige var naturligtvis före Olaus Petri's framträdande folkmeningen genomträngd av samma slags katolska fördomar som i andra länder. Han bemödar sig nu om att låta en annan åskådning om kyrkans ceremonier och stadganden göra sig gällande.[2] Det finnes nämligen tvenne slag av människostadgar. Det ena åsyftar, att allt skall tillgå skickligt och ordentligt inom församlingen. Ehuru de äro påbudna av människor, äro vi ändock pliktiga att lyda dem. Men i alla fall äro de underkastade förändring, när tider och omständigheter så kräva. Det andra slaget av människostadgar äro sådana, som någon tagit sig före att påbjuda i den tron, att människor genom att efterleva dem skulle göra Gudi en behaglig gudstjänst, ehuru Gud ingenting därom har förordnat. Men med en sådan gudstjänst tjänar man Gud fåfängt. Detta är ett principiellt uttalande, som följdes till tankegången på conciliet i Örebro 1529.[3] De beslut, som här fattades om borttagande av en hel del ceremonier, blevo bindande för avfattningen av den kyrkohandbok, som O. Petri strax därpå skrev. Man hade på mötet kommit till den uppfattningen, att den katolska kyrkan tillagt de kyrkliga vigningarna en magisk kraft, varigenom tingen å ena sidan skulle befrias från en förment inneboende ond makt, å andra sidan fyllas med en gudomlig kraft. Häremot framhölls, att det icke är tingen utan *O. Petri.*

---

[1] Visserligen uppvisar han icke någon äldre K. O. än från 1540, men i dessa K. O. O. heter det, »såsom hittills skett», »såsom på varje ort är vanligt», o. s. v., vilket tyder på att bruket är äldre än K. O:s datering. — [2] Berggren, O. Petri's reformatoriska grundtankar, Ups. 1898, s. 40 f. — [3] Ahnfelt, O., Utvecklingen av svenska kyrkans ordning under Gustaf den förstes regering (i Teologisk tidskrift 1893, Lund), I. 67.

vårt bruk av tingen, som bevöva helgas, och vidare att de ting, som brukas till gudstjänst, hava sitt värde just genom detta bruk. Härmed var ock den alltför vanliga åskådningen vederlagd, att en gudstjänst skulle vara en verksamhet, i vilken man skulle göra Gud en tjänst. Gällde nu detta i allmänhet, så måste det också gälla särskilt i fråga om begravningen såsom en gudstjänst med alla dess ceremonier.

Begr. är till uppbyggelse.

O. Petri's uppfattning måste således ha varit den, att begravningen icke hade till ändamål att vara ett Gudi behagligt verk den avlidne till fromma utan fastmer vara en gudstjänst, de efterlevande till uppbyggelse. Detta framgår också klart genom hela anordningen av hans jordfästningsformulär, där blott några ord riktas till den döde och sedan hela gudstjänsten förutsätter de närvarandes uppbyggelse och befästande i tron på uppståndelsens verklighet.

Begr. en kyrkl. handling?

Vi ha nu visserligen sökt utreda, varför kyrkan begraver och vad som bör förekomma i en normalt anordnad begravningsakt. Men nu uppstår den frågan: har kyrkan rätt att begrava? Eller med en mildare formulering: Är begravningen en kyrklig handling? Härpå svarar den romerska kyrkan med ett frankt ja.[1] Och detta med all rätt, då hon beder för den döde, håller själamessa etc., med ett ord, handlar med honom. Men den protestantiska kyrkan förer den döde till graven och jordfäster honom. Därtill inskränker sig handlandet. Då nu kyrkan förrättar denna handling genom sitt organ, prästen, kan den ju sägas höra kyrkan till eller vara en kyrklig handling. Men den är det icke i samma mening som kopulationen och ordinationen, emedan i begravningen saknas ett objekt, mot vilket handlingen skulle kunna rikta sig.

Man kan nämligen omöjligen tänka sig, att Guds ord, uttalat av prästen, skulle kunna inverka på den döde, emedan detta förutsätter, att han är villig att mottaga, vad som här bjudes honom. Har han denna förmåga? Därom veta vi intet. Och härtill kommer, att det är stridande mot Guds vilja,[2] då han icke anvisat oss några medel att utverka den dödes frälsning genom bön eller handling.

---

[1] Kliefoth a. a. I. 306 f. — [2] Ib. 181 f.

Men för övrigt skulle ett handlande med den döde innebära, att kyrkan upphävde sig till domare[1] Hon vet nämligen icke annat än i undantagsfall, om den hänsovne har dött i sina synder eller i Herranom. Underlåter hon att bedja för syndaren, är det skadligt för honom. Beder hon för den troende, är det onödigt, och inför människor uppväcker hon den falska föreställningen om den döde, att han varit en syndare.

Mellan den dom, som avkunnas över människan i döden, och den yttersta domen förefinnes en mellantid.[2] Denna är dock för oss förborgad och i Guds rådsplan innesluten. Vi böra därför vakta oss att i begravningsordningen lämna något rum för kyrkans ingripande i denna del.

Likadant är förhållandet med uppväckelsen.[3] Den är Guds sak. Och därför bör kyrkan avhålla sig till och med från skenet av anspråk att genom ord eller verk vilja befordra uppväckelsens gudomliga gärning.

Vad som synes böra ingå i en jordafärd, anordnad i överensstämmelse med protestantismens principer, är följande. Först och främst måste man bringa den döde kärleksplikten,[4] han skall begravas. Därefter bör man trösta och uppbygga de sörjande och efterlevande.[5] Till sist böra levande och döda träda inför Herren för att knyta ett oslitligt band av evig och tidlös gemenskap.[6]

Prot. begravn.

Av ett så viktigt moment som detta sistnämnda säger sig Kliefoth[7] aldrig ha påträffat ett spår i »vår kyrkas äldre liturgik». Detta må vara sant vad Tyskland beträffar. Hos Olaus Petri påträffa vi väl icke någon särskilt anslagen del i jordfästningsritualet men väl många »spår» av sådana tankar. I begravningsbönen (av år 1529) heter det bl. a.: »See nw — til oss thin fatiga älende barn / som her kompne äre medh thenna wor brodher» — — — »läta honom hwilas medh thina vthkorade wener / Abraham, Isaac och Jacob» — — — »at wij medh thenna wor brodher moghe på then yttersta domen vpstå til ewinnerlighit lijff» — — — uttryck från samma bön, som i sig innefatta troende från äldsta tider, de sörjandes egen och den yttersta tidens och evighetens. Ovillkorligen måste en tänkanke eller kännande begravningsgäst någon gång ha gjort den reflexionen, att han vid sin broders begravning stått i en krets av idel samhöriga med hoppet att få se sin broder åter och alla återlösta.

---

[1] Ib. 184. — [2] Kliefoth a. a. I. 179 f. — [3] Ib. 182 f. — [4] Augusti a. a. IX. 540 samt Kliefoth a. a. I. 308. — [5] Ib. Augusti och Kliefoth även I. 183, 286 samt Hadeler K. O. 1526. — [6] Ib. Augusti och Kliefoth. — [7] Ibid.

Även i detta avseende har sålunda Olaus Petri's sunda omdöme ingivit honom den tanken att ge uttryck åt denna de troendes samhörighetskänsla, som vid en begravning även har sin stora betydelse.

Begravningsseder.

Begravningsordningar (t. o. m. 1571).

Vilken förträfflig bild man än må få av den lutherskt-svenska begravningsordningens historia genom studiet av de olika handböckerna, så torde emellertid bilden ej bliva fullständig, om man ej tar hänsyn till kyrkoordningar, förslag, bestämmelser etc., som under tidernas lopp gjorts angående begravningen.

Kyrkohandboken av 1529 meddelade ju de viktigaste bestämmelserna om tillvägagångssättet vid begravningar. Men klart är, att det i mycket vilade på reformatorerna och sålunda på prästerskapet att upplysa menige man om den rätta innebörden av ceremonierna. Klart är också, att mycket av de katolska sederna skulle bibehållas, då såväl det lägre prästerskapet som folket i allmänhet väl föga kunde avgöra vad som i de övliga begravningsbruken stod i överensstämmelse med den katolska eller den protestantiska läran. Härtill kommer, att folket lärt sig — naturligt nog — att älska de gamla nedärvda sederna och icke gärna kunde tänka sig, att begravningen vore fullkomligt »riktig», om man icke iakttagit och utfört allt hävdvunnet.

Man skall därför finna, att under tidernas lopp många överläggningar hållas, många beslut fattas, kungörelser utfärdas och kyrkoordningar eller förslag till sådana skrivas, vilka ha till syftemål att förmå folket att antaga begravningsbruk, som rätta sig efter den protestantiska lärans principer. Månget bruk med sega rötter måste helt uppryckas, i ett annat kunde en frisk telning inympas, och i det hela måste det rensas och övervakas, stundom med stor stränghet. Redan i det föregående ha vi behandlat bruket med likvigning och förbön,[1] bägge fast rotade i folkets förkärlek för det gamla och svåra att taga bort.

---

[1] Se denna avh. s. 15.

Arboga 1561.

Icke tidigare efter den nya kyrkohandbokens införande än 1561 finna vi en riksdag i Arboga sysselsätta sig med kyrkoordningen.[1] Till biskoparne överlämnades åtskilliga punkter att besvara, bl. a. denna: »Effter månge onyttige punchter finnes i kyrkiobalken i Sveriges lag, som äro grundade på papistiska läro; därföre vore väl af nödene, att dhe gode män och bisperne togo sådant i betänkiande, gifvandes tillkänna hvad stycken, som onyttige äre, att the måtte uthletas och förandras». Härpå lämnades det svaret, att »uthi kyrkobalken äro mong stycker, som behöfva förandras, till hvilket behöfves tidh och stundher».

Ärkebisk. Lars 1566.

Av dessa förhandlingar har intet resultat blivit synligt. Men saken var därför icke lämnad å sido. Man ville väl låta den mogna och framkomma i behörig tid. Antagligen för att förbereda sinnena på en ny tingens ordning utgaf Archebiskop Lars i Upsala 1566 en skrift om Kyrkio Stadgar och Ceremonier, vari han framför principerna för en ny kyrkoordning. Det tillvägagångssätt ärkebiskopen anbefaller är synnerligen varsamt och klokt. Man må nämligen ta rundlig tid för att överlägga och väl betänka sig, man må anlita hela församlingen eller några av de skickligaste, och slutligen må man antingen göra ett nytt stadgande eller behålla eller förändra ett gammalt eller alldeles avskaffa det.[2]

Motiveringen för införande av en ny ordning är också väl funnen. Intet medgivande göres åt de påviska, men en ordning behöves likaväl inom kyrkan som inom en stad eller ett land, »huilkit icke heller förskyllar syndernas förlåtelse».[3]

K. O. 1571.

Då marken sålunda var förberedd, utkom den nya kyrkoordningen av trycket 1571 och blev av ett kyrkomöte i Uppsala 1572 antagen.

---

[1] Hildebrand, Svenska riksdagsakter II: 1, s. 6. — [2] Petri, Laurentius, Om Kyrkio Stadgar och Ceremonier / Hurudana och huilka Man vthi een Christeligh forsamling bruka må eller ey. Ehn liten rettelse, ther och Swarat warder til några / både the Papisters / och andra wåra Wedersakares insaghor / förwitelser Och Calumnier. Scriffuen Aff Archebiskop Lars j Vpsala / Anno 1566. Och nu medh jtt nytt förspråk om närwarande wår Swenska Kyrkios stadge och Religion / på prent giffum / aff A. A. A. Wittenberg 1587, blad 29. — [3] Ib. 30, jfr 31.

Ordalagen i beslutet[1] äro märkliga i åskilliga hänseenden. Mötet kallar sig självt »itt almenneligit provintial concilium i Upsala» men kan fatta ett beslut gällande för »alla landzendar her i riket». Av biskoparna voro fem närvarande, av kyrkoherdar fem till sju från varje stift samt särskilda ombud från Stockholms och Gäffle stad »medh andre flere clerker», ss. det heter efter uppräkningen av synbarligen de förnämsta. Mötet hölls på »mandat och befalning» av Johan III. Trots att det var ett »provinsconcilium», synes det hava varit ett ganska representativt möte och därav förklaras dess antagna makt och myndighet.

När det talas om de »ceremonier och kyrkiosedher, som her til dags ibland oss Svenska ... hafva varet i bruk», så kunna väl inga andra avses än de, som varit i bruk och befästs från reformationens införande. Man ansåg sålunda nu, att de genom ett fyratioårigt bruk fatt en sådan hävd och blivit så prövade, att de nu kunde allmänneligen pålysas till begagnande. Men man ville ingalunda inskränka sig till medgivandet, att de finge begagnas, ty *andra* ceremonier ville man ingalunda »lidha eller tilstädia». Mötet hade sålunda fattat som sin uppgift att genomföra ett uniformt kyrkoskick över hela Sveriges land, vilket väl kunde vara på tiden efter så många års eftergifter och överseende.

Kyrkomötet 1593.

Men att uniformiteten därmed icke var genomförd, fick man nogsamt erfara.[2] Föga mer än tjugu år därefter måste ett nytt kyrkomöte i Uppsala 1593[3] vidtaga ganska kraftiga mått och steg för att utrota gamla kära bruk. Sockneprästerna — och biskoparna vid visiteringarna — få sig ålagt att undervisa allmogen »på thett flitigeste». »Och när the bevisligen och nogsambligen förnimma missbrukedt icke kunne borttages, med mindre att sielfve ceremonierne förfalla och uthur ögonen förskaffas, måge bisperne medh några af hvart kapitel i alle stifft sampt andre the lärdeste af presterskapet sammankomme och om fogeligaste medel och väger sigh betänke, rådhslå och endräcteligen samsättie, huruledes thesse för:ne ceremonier medh tiden, dogh uthan någon förargelse och buller, i stillhet kunne afläggies.»

---

[1] Hildebrand a. a. II: 1, s. 443. — [2] Norlin a. a. I: 1, s. 283 säger, att K. O. av år 1571 har mera formen av ett betänkande, som meddelar rad och anvisningar. — Oftast efterlefdes ej den lag, som fanns och detta ibland i de viktigaste punkter. Den store historieskrifvarens ord: »Sveriges historia skrifves ej efter förordningar», gäller lika mycket. — [3] Hildebrand a. a. III: 1, s. 88.

Av presterskapets förslag[1] till bekämpande av de katolska missbruken kan man se, att de flesta skedde vid begravningar. Visserligen säges det, »at emot thesse kyrkiestadgar väl meste delen inge dock somligestedes mindre somligestädes mere igenlefde påviske vidskepelser öfvas». Men vid uppräkningen befinnas de vara, »likvigningar, faner och klocker, som bäres för the dödas lik, bära liken kring om kyrkian, åtskillielige grafvigningar», allt missbruk, mot vilka redan Olaus Petri stred. Allmogen skulle »nogre reser rätteligen» undervisas, varefter man hoppades, att missbruken »medh almogens samtyckie» skulle nedläggas. Visade sig detta fruktlöst, borde kontraktsprosten ingripa och i sista hand biskopen vid visitationerna.

Om man nu får tillskriva ensamt detta uttalande något vittnesbörd, varför visade det sig svårt, kan man fråga sig, att utrota de gamla katolska begravningsbruken? Antagligen berodde det därpå, att prästerna icke hade lätt för att ingripa vid sådana tillfällen, då de sörjande äro ganska obenägna för att taga skäl och endast vilja hänge sig åt sin sorg. Det var sannerligen icke ett sätt att trösta de bedrövade, när man kom och ville inskränka på de bruk, varigenom man trodde sig göra den döde en heder, måhända förskaffa honom ett större mått av salighet och kunna trösta sig själv genom pliktuppfyllelse mot den avlidne.

Men man synes ock hava ansett, att ett fortsatt upplysningsarbete om hela den antagna kyrkoordningen vore nödvändig. Ty en upplaga utgavs år 1587 av den ovan omtalade L. Petri's »Om Kyrkio Stadgar och Ceremonier», på vilkens titelblad det heter: »Och nu med jtt nytt förspråk om närvarande wår Swenska Kyrkios Stadge och Religion / på prent giffnm / aff A. A. A.[2]

---

[1] Hildebrand a. a. III: 1, s. 95. — [2] Denne A. A. A. synes ha varit Abrahams Andrea, scholmæstere i Stockholm; se därom Hildebrand a. a. II: 1, s. 442, där hans sigill har initalerna A. A. A.

1571 års begravningsordning.

Den första svenska lutherska kyrkoordningen av år 1571 (1572) stadgar, att de döda skola »ährliga och tilbörliga komma til iordena» och detta på den grund, att vår kärlek bjuder oss att giva dem en hederlig begravning.

Liksvepning.

Sedvänjan att svepa liken befästes och grundas på Jesu eget föredöme. Däremot förkastas påvens och prästens sätt att »annorlund klädas til iordena».

Omedelbar begravning.

När liket har kommit »på graffbacken», skall det icke bäras runt om kyrkan eller kyrkogården, såsom sed varit, utan det skall jordas efter de föreskrifter och anvisningar, som handboken lämnar. Denna har här sålunda fått karaktären av lag.

Allmosor.

En särskild förklaring gives angående bruket att utdela allmosor bland fattiga och behövande. För dessas skull vill man ej förbjuda det, men det inskärpes, att en sådan form av barmhärtighet bör övas för Guds buds skull. Det är sålunda en god och kristlig gärning i sig själv, men man bör ej inbilla sig, att man skulle kunna lösa den dödes själ från något, som katolikerna falskeligen uppfunnit och kalla skärseld.

Spökelse.

Denna tid synes det ha varit en allmän skräck för att de avlidnas andar skulle »gå igen». Följande föreskrift utfärdas därför: »Och hwar nagot spökelse wore på färde / at man thet intet sköter / ey heller ther före rädhes / vthan medh een rett troo giffuer sigh vnder Gudz beskerm / så förmå dieffuulen som spöker ingen skada göra / hwarken honom som dödher är / eller them som effter leffua / äjw til theras siel.» Det förefaller icke så litet förvånande, att en allvarlig lagbok meddelar goda råd för undvikande av »spökens» skadliga inflytande. Det visar i sin mån, att även de mest upplysta andar besmittas av sin tids villfarelser. Och en så »upplyst» tid som vår torde icke ha rätt att sätta sig till doms över nyss beskrivna åtgärd, då man utan tvivel även bland oss skulle — åtminstone vid vissa gynnsamma tillfällen — kunna finna åtskilliga bland de bildade, som icke utan en hemlig rysning eller uppenbar motvilja kunna gå över en kyrkogård under en mörk natt.

Det säges ju, att det är »dieffuulen som spöker». Författaren synes sålunda själv tro på spökens förefintlighet och ger sålunda genom detta sitt uttalande en lagboks auktorisation åt denna tro. Om rädslan för spöken var allmänt utbredd, så ökades den i styrka — åtminstone hos svaga själar — genom denna förklaring. Men förefunnos nu sådana djävulens bländverk de facto, så var det ju välbetänkt att giva några förmaningar hur man skulle förhålla sig.

Det första rådet är, att man icke skall bry sig om spökena. Det andra, att man icke skall vara rädd för dem. Det ena såväl som det andra torde föga ha uträttat, ty »spöktron» grundar sig väl på att man nolens volens »bryr sig om» dem, hyser kärlek till det hemlighetsfulla, sysslar med spökhistorier etc., uppjagar fantasien, samt att man hyser rädsla för dem. Att taga bort tron på dem går endast genom att uppvisa, att de icke existera.

Nu förklarades, att det var djävulens spegelfäkterier. Därigenom minskades väl icke rädslan, men i stället skulle en hälsosam avsky skapas hos alla rättsinniga kristna, som skulle betaga dem lusten att syssla med den ondes ingivelser. Men härigenom ökades tron på den onda maktens förmåga och inflytande. Och för personer med dåliga samveten var det nog så riskabelt att utsätta sig för spöken. Ofta ha vi hört illvilliga människor hota sina anhöriga med att efter döden »gå igen», om ej deras vilja respekteras, vilket skrämt till eftergivenhet eller fullgörande av den dödes önskningar.

Det enda säkra skyddet, som till sist anbefalles, är att »medh een rett troo giffua sigh vnder Gudz beskerm». Vad här menas med en rätt tro kan väl ej säkert avgöras. Men antagligen menas ett sant förtröstande på Guds hjälp. Frestelsen låg ju nära till hands att genom uttalande av besvärjelser och upprabblande av böner[1] få spökelsen att vika. Ett så ytligt tillvägagångssätt, väl mycket påminnande om katolska bruk, kunde knappast rekommenderas av ärkebiskop Lars. Man skulle känna sin samhörighet med Gud och härur hämta sin förtröstan och hjälp.

---

[1] Jfr Geijer i »Kolargossen»: »Den rätt kan läsa sitt Fader vår, han räds varken fan eller trollen.»

I det föregående ha vi icke gjort någon skillnad på spöke = djävulen som spöker och dem som »gå igen». Allmogens uppfattning var väl den, att de döda åter uppenbarade sig i något visst syfte. Men som vi påpekat, ville L. Petri driva det därhän, att det var djävulens uppenbarelser. Och djävulen, som ju t. o. m. förmår att omskapa sig till en ljusens ängel, skulle sålunda låna den dödes gestalt. Då var ju fara för att han kunde åsamka den dödes själ någon skada. Kyrkoordningen har nu ett tröstens ord härför, då den säger, att om man giver sig under Guds beskärm, så kan djävulen icke göra den döde någon skada, ej heller de efterlevande. Att djävulen ej kan göra den någon skada, som lämnar sig i Guds hand, är ju lätt att förstå. Men hur detta, att en person som förtröstar på Guds hjälp, då han ser ett spöke, skulle kunna därmed också upphäva djävulens skadliga inverkan på en död persons själ, torde höra till det mera svårförklarliga. Det mot Gud vända sinnet skulle då ha förmåga att, icke blott för sin egen del utan även för andras, omintetgöra djävulens handlande. Ty att tillgripa den gamla förklaringen, att en kraftig besvärjelse förlamar den ondes makt, kan knappast vara värdigt den lutherske ärkebiskopen.[1]

Begravningsstrider.

Icke långt efter Kyrkoordningens antagande utspunno sig häftiga strider om begravningssätt och gravceremonier. Dessa kommo att stå mellan katoliker och protestanter.

Johan III hade, såsom vi ovan nämnt,[2] icke rubbat något av begravningsritualet i den röda boken. Han hade t. o. m. låtit sig angeläget vara att bland de till påven genom Possevino år 1578 avlämnade 12 petitionerna inrycka en bestämmelse, att kung Gustafs gravplats ej skulle flyttas ur Uppsala domkyrka.[1] Kurian tillmötesgick också konungen i bl. a. denna punkt med den formuleringen, »att konung Gustafs stoft även i kommande tider af katolsk reaktion skulle få hvila orubbadt i Upsala domkyrka».[2] Ordalagen visa, hur säkra redan nu katolikerna kände sig på sin sak; och detta kan förklara, varföre de framdeles, såsom skall visas, vågade uppträda med sådant övermod.

---

[1] Av kyrkoordningens föreskrifter äro nu endast några nämnda. Övriga sparas för att längre fram inordnas i en sammanfattande historisk framställning. — [2] Se denna avh. s. 55.

Kat. begravn. i Sthlm.

Men konungen förhindrade icke, att jesuiten Laurentius Norvegus, som uppehöll sig i Stockholm under peståret 1580, begrov de katoliker, som avledo i farsoten. Denna uppgives då också ha tillbjudit, ehuru med tämligen ringa resultat, de sjuka och döende den katolska kyrkans tröst.[3]

Johan dog 1592 men hann ej mer än bisättas, förrän häftiga strider utbröto. Den nye konungen, Sigismund, hade ankommit till Sverige med ett stort polskt följe och visade öppet, att han ämnade gynna katolikerna på de lutherska invånarnes bekostnad. Så hände,[4] att en konungens »Håfbetient», som var papist, dog och blev begraven med katolska ceremonier, med ljus, kors, fana, vigt vatten, sång och jesuitisk likpredikan. Detta verkställdes på konungens befallning av katolska präster trots de evangeliska prästernas protest och det uti Gråmunckeholms kyrka (Riddarholmskyrkan). De svenska prästerna vägrade då att förrätta gudstjänst såväl i denna som huvudstadens övriga kyrkor.[5] Och då konungen ombads att styra detta till rätta, svarade han endast, att jesuiterna nog skulle åtaga sig besväret att hålla gudstjänst. Därjämte hotade katolikerna att med våld öppna och behålla kyrkan, eftersom Johan III tillåtit jesuiten Laurentius Norvegus (Kloster-Lasse) att där hålla predikningar.

Rådet medlar.

Rådet måste nu träda emellan[6] och försökte utverka, att inga katolska präster skulle få beträda stadens kyrkors predikstolar. Och vad begravning beträffar, skulle det ingen förmenas. Men den borde anordnas efter personernas värde. Gråmunkeholmens kyrka vore ju en av de förnämsta, där konungar och förnäma herrar, ja, konungens egna förfäder, vilade. St. Claræ kyrkogård kunde vara god nog för de påviska, helst som här låge förnämligare folk än de begravne katolikerna. Men Sigismund fäste icke något avseende vid rådets framställning.[1]

---

[1] Hammargren, Den liturgiska striden, Uppsala 1878, s. 121. — [2] Ib. 138. [3] Ib. 168. — [4] Werwing, Konung Sigismunds och konung Carl IX:des Historier, I. 197. — [5] Norlin a. a. I: 1, s. 36. Bestyrkes ock av Hildebrand a. a. 3: 1, s. 211. — [6] Werwing a. a. I. 198.

Konungen visade, att han vågade gå ännu längre. Icke långt därefter råkade en katolik bli ihjälslagen vid en nattlig skärmytsling på gatan.[2] Han säges ha haft den dubbla befattningen av att vara konungens hovpräst och musikant. På morgonen av hans begravningsdag hade en jesuiternas värd yttrat: »I dag skolen I få se ett underligit spel här i Stockholm». Vad sedan skedde, var tydligen planlagt. 200 av Sigismunds polska hejdukar inkallades från malmarna och följde liket och jesuiterna in i Gråmunkeholmens kyrka med laddade bössor på spänn. Men en hovpredikant Olof Simonis med några djäknar hade lyckats låsa dörren till predikstolen. Vad som sedan hände, må ordagrant anföras.[3] »Ty råkade de uti oenighet med Papisterne, och yppades dem emellan ett stort buller och owäsende, hwaruti en Diekne blef af en Sabel illa sargad, och en annan eljest blodig utaf hugg. Förbemelte Fröken Annas[4] Predikant hade så när blifwit stucken med en wärja, då ock en Sabel hölts öfwer honom i högsta hugg; men kom dock oskadd derifrån emedan andre afwärde hans olycka. Desförutan woro ock flere wärjor dragna uti Kyrckian, och då de Swenske föllo öfwer hwarandra uti flyckten, blefwo de illa trampade, så ock merbem:te Håfpredikant slagen öfwer halsen med en bössa, til förtiga, det Heydukarne månde på Kyrckiogården, den några med deres egen träck, dem Swenskom til förakt, orenat hade, röra sina trummor samt vpbryta och sönderslå Predikostols dören.»

Öppen strid i kyrka.

Allarmet hade nu trängt ut i staden, somligstädes syntes väpnade män, och man ville ringa i stormklockan, varigenom ett uppror säkerligen skulle ha utbrutit. Stadens borgmästare skyndade därför upp till rådet på slottet för att få hjälp. Men de blevo endast förmanade att söka återställa lugnet, vilket ock mot deras egen förmodan lyckades dem med biträde av några andra förnämlige män.

---

[1] Norlin a. a. I: 1, s. 37. — [2] Ibidem. — [3] Werwing a. a. I, 198 f. — [4] Prinsessan Anna.

Emellertid hade konungen blivit underrättad om vad som hänt men svarade budbärarne i vredesmod: »at Jorden hörde Gud til, och Kyrkan hade de gamle Catholiske fordom vpbygt; derföre måtte ock de, som vti deras tro ännu dödde, med all rätt der begrafwas».[1] Sedermera lät han dock genom en sekreterare inför rådet förklara, att hvad som skett i kyrkan misshagade honom.[2] Själv tågade konungen med sin livvakt ut i staden för att återställa lugnet, vilket dock ej skedde fullständigt förrän följande dag.[3]

Sigismund återställer lugnet.

Rådet uppvaktade då konungen med en skrivelse, där det bl. a. lämnade svar på Sigismunds fråga, var utländingar finge begravas. Som förut föreslog man Clara kyrkogård, ehuru förnämligare personer kunde få lägerstad i Riddarholmskyrkan. Om fordringarna ej beviljades, befarade rådet uppror, vilket lätt kunde leda till nya oroligheter med Ryssland.

Rådet föreslår begr.-plats.

Konungen syntes icke hava imponerats av den förtäckta hotelsen — hans svar känner man ej — ty rådet inkom med en ny skrivelse,[4] vari det uppvisar, att kyrkofred var bruten mot Sveriges lag och konungens ed. Om han icke ville hålla styr på de påviske, nödgades rådsherrarne avsäga sig sina ämbeten. I sina bemödanden understöddes rådet av adeln och borgerskapet, vilka överlämnade till konungen en böneskrift med anhållan, att de påviske våldsverkarna skulle straffas. Sigismund utlovade också en rannsakan, men någon sådan kom ej till stånd, »efter som Han sielf war icke utan skuld vti det som klagades öfwer».[1]

---

[1] Werwing a. a. I. 199. — [2] Baazius a. a. 541. — [3] Norlin a. a. I: 1, s. 38. — [4] Norlin antager, stödd på Baazius, 536—541, tvenne särskilda skrivelser; Werwing uppgiver blott en, där rådets hotelser om uppror och krig med Ryssland samt avsägelse av ämbetena sammanföras. För vår framställning har ett avgörande härvidlag ingen betydelse.

Prästerskapet protesterar.

Men prästerskapet ville ej heller stå utanför saken. Bland de postulater, som det i Stockholm församlade prästerskapet den 1 dec. 1593 överlämnade till konung Sigismund, märkes ett, som handlar härom.[2] »Till dett fempte, att ingen inlensk eller uthlensck ... tilstedies att ... vdi våre dops, echtenschaps och begrafningers ceremonier inmengie eller deres egne ceremonier hemligen eller vppenbarligen bruka, lik såsom oss alt sådant hos dem icke är efterlåtit.» ...

Vädjar till hertig Carl.

Utan tvivel kände dock prästerskapet, att det litet kunde uträtta med sin egen makt och myndighet. Man vände sig därför den 4 dec. s. å. med en besvärs- och böneskrift till hertig Carl,[3] i vilken man bl. a. gav en relation av förloppet vid de bägge begravningarna, som i det hela stämmer med den ovan anförda. Den nya uppgiften lämnas dock, att katolikerna begärt att få begravningsplats vid den andra begravningen, varvid »them af riksens rådh och af stadzens förmän och capitel endrecteligen then svar och beskied gifven, at the antigen af s. Claræ kyrkiogård på Norremalm eller vid capellet på Södremalm en platz velie måtthe ther uthi theres dödhe at begrafve, men utan process och med så velkor, the Svenske skulle niuthe samme lägenhet igen i Pålen.» Men katolikerna fäste intet avseende härvid. Så följer en skildring av hela uppträdet, varefter prästerskapet uttrycker sin förhoppning, att överheten ville ett »sådant blodtorstigt företagande tilbörligen låtha straffa».

Hertig Carl lämnar svar å denna besvärsskrift den 13 dec.,[4] vari han måste medgiva, att begravning ej kan nekas. »Men att the skulle tilstädies med sådana vidskepelse, som the papister ther hos bruke med theres ceremonier och annat, thet vill vare att betenkie, synnerligen och efter them Svenske icke blifver någon begrafning tilstad i Polen». Något besked om ett definitivt ingripande från Carls sida lyckades sålunda ej prästerskapet erhålla.

---

[1] Werwing a. a. I. 199. — [2] Hildebrand a. a. III: 1, s. 203. — [3] Ib. s. 211 f. — [4] Norlin a. a. I: 1, s. 54.

Konung Sigismund hoppades att genom envis uthållighet kunna uttrötta sina motståndare. Men han hade funnit sina övermän. Innan konung Johans begravning försiggick, begärde en stor deputation[1] hos Sigismund bl. a., att den påvlige legaten, »såsom den der redan mycken oro och stor förargelse här åstadkommit», icke skulle få närvara vid konung Johans begravning i Uppsala samt att begravningen ej måtte ske med några papistiska ceremonier. I sitt svar[2] vägrade konungen att kvarhålla den påvlige legaten i Stockholm. Om begravningsceremonierna yttrar han sig endast undvikande. När nu begravningen skulle ske, begav sig Sigismund med sin drottning, sitt hov och en stark livvakt från huvudstaden till Uppsala. Vid uttåget föregicks Johans lik av all skolungdomen i staden och, enligt en uppgift,[3] 600 präster med brinnande ljus och vita messkjortor, under det de sjöngo omväxlande Davids psalmer och latinska verser ur Job.

Johans begr.

Begravningen skedde i Uppsala domkyrka den 1 febr.[4] Likpredikan hölls av Abraham Angermannus, den man, Johan i sitt liv mest hatat, och efter denna hölls en latinsk oration av en annan Johans motståndare. Redan av detta kan man förstå, att spänningen var hög. Malaspina och jesuiterna ville deltaga i likprocessionen, som redan var på väg, men hindrades av sina meningsfränder, då man icke ville utsätta dem för dödsfara. Ständerna hade nämligen hotat dem med döden, ifall de vågade visa sig i kyrkan. De polske hejdukarne voro åter ute i farten och avskuro riksrådens långa sorgekappor, då de på kvällen råkade ut i trängseln vid utgången från domkyrkan. Allmänt befarades, att stora olyckor skulle inträffa, förskräckliga syner visade sig för dem, som voro mest upprörda. Så säges, att sysslomannen vid domkyrkan och flera andra personer skulle ha sett konung Johans gravvård överhöljd av blod några dagar efter begravningen.

Konung Sigismund tvangs till sist inför sitt folks eniga uppträdande att ingå på dess villkor. Men han kände sig ej förbunden att hålla sina löften. Återkommen till Stockholm tillät och understödde han katolsk gudstjänst, och oväsendet i kyrkorna upprepades.

---

[1] Norlin a. a. I: 1, s. 54. — [2] Ib. 54 f. — [3] Theiner, Augustin, Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhle, Rom 1856. — [4] Norlin a. a. I: 1, s. 57 f.

Emellertid hände, att drottningen i maj födde en dotter, som döptes av Malaspina. Då barnet strax därefter dog, ville emellertid ej Sigismund, att hon skulle begravas i ett kätterskt land. Hennes lik blev därför överfört till Polen och begrovs i Krakau.

Sigismunds dotter begr. i Polen.

Gjorde sig de katolske skyldiga till synnerligen grova dåd, så blevo de svenske icke alldeles utan skuld. Folket visade sig nämligen fortfarande gensträvigt i att förändra kyrkosederna bl. a. vid »liks Begrafningar länge brukade Ceremonier».[1] Ärkebiskopen hade strax efter riksdagen i Söderköping börjat en visitationsresa, varvid han »förfor något strängt med Upsala och Söderkiöpings Besluts Execution». Och han hade »i synnerhet mycket att giöra med dem, som i Wadstena och Stockholm wore af den ullen, innan han kunde några utaf dem öfwertala til den rätta Evangeliske Läran. Så lät han ock förstöra samt aldeles afskaffa åtskillige Påfwiske Helgons upprättade monumenter och grafwar, som i lika måtto, icke utan afgudadyrkan och widskiepelse, höllos i helighet och wyrdning utaf den enfaldige och oförståndige hopen, hwaribland wore S. Britas, S. Karins och S. Ingrids i Wadstena, S. Nicolai i Linköping, S. Sigfrids i Wexiö och Brynolphi i Skara. S. Helenæ i Schedwi, och i Munketorp S. Dawids, som fordom hade der warit Abbot, S. Eskils i Strengnäs, i Skogklöster S. Holgers, S. Ragnilds och S. Bothwidi i Tellje, men S. Erics i Upsala lämnades orördt. Blef altså omsider den Påfwiska Religionen i Swerige och Giötha Riket aldeles utrotad.» . . .

Helgongravar förstöras.

Slutorden giva tillkänna, varför man förfor med en förstörelselusta, som man numera icke skulle vilja göra sig skyldig till. Det hade visat sig omöjligt att få bukt med de gamla katolska sederna, så länge några föremål för folkets tillbedjan funnos kvar. Ett sista medel måste tillgripas, då det var tydligt, att man icke kunde komma längre på tålamodets och överseendets väg.

---

[1] Werwing a. a. I. 294 f; jfr Norlin I: 1, s. 121.

Utländingars begravning.

Frågan om främmande religionsbekännares begravning var därmed dock ej utagerad. Gustaf II Adolf ger en superintendent i Göteborg 1629 förhållningsorder angående dem, »som burit styggelse vid vår kristliga lära». De få icke följas av någon präst till graven, ej heller får likpredikan hållas. Men om de ångrat sin synd, kallat predikant till sig eller begärt lutherska ceremonier vid sin likfärd, så må sådant beviljas dem. Saken gällde här egentligen de reformerte.[1]

Litet längre fram, år 1635, hände, att en sekreterare hos franska ambassadören i Stockholm, greve d'Ataux, avlidit och skulle begravas.[2] Fransmännen rådfrågade nu både protestantiska och påviska böcker och funno, »att det icke en gång i döden var tillåtet för dem att hafva någon gemenskap med kättarne». De fingo av den svenska regeringen tillstånd att begrava den döde, i vilken kyrka de önskade. Men greve d'Ataux utvalde i stället en kulle vid yttersta ändan av Södermalm, som hette Calvaria och på vilken man hade upprest ett stenkors. Här begrov man sekreteraren nattetid under övliga påviska ceremonier.

Källorna ha nu intet vidare att förtälja förrän 1647, då prästerskapet av oro drevs att inkomma med »besvär och postulata».[3] Frågan gällde nu kalvinister och papister och det i åtskilliga stycken. Vi upptaga blott den punkt, i vilken K. Maj:t resolverade, »att sådane Secter her i Rijket icke settias til förnemblige kall och embeten / icke kallas til wittnen när wåre barn döpes och deras döda icke bewijsas någon stoor ähra i deras Jordefärder / vil H. K. Maj:t ock låta sig angelägit wara att thet icke skee må / så wijda thet kan wara practicabelt att afwäria».

Som vi märka har tonen blivit allt mera försonlig. Och icke blott detta, eftergifterna ha småningom blivit allt större. Under Sigismunds dagar voro papister och lutheraner i Sverige som två oförenliga element, eld och vatten. Ingen kunde stöta på den andre, utan att skarpa strider uppkommo. Ingen ville giva vika eller medgiva, att den andre i någon del hade rätt. När orden tröto, och t. o. m. de grova orden icke bragte motståndaren till tystnad, tog man till av lekamliga vapen det första, som kom en i handom. När man befarade övermakt i öppen strid, överraskade man varandra med hastiga överfall och försåt. Ingen kunde ha en tanke på att så oförsonliga motsatser i någon mån skulle kunna enas. Det var bäst om var och en gick sin egen väg.

---

[1] Norlin a. a. I: 2, s. 162, 164. — [2] Norlin a. a. I: 2, s. 241 f. — [3] Stiernman, Riksdagens och Mötens Besluth, Sthlm 1729, II, 1103.

Eftergifter beviljas.

Men man kan iakttaga, huru så småningom de skarpa orden utelämnas, stridigheterna inställas och ganska långt gående eftergifter beviljas. Vad kan orsaken härtill vara? Man kunde väl ha anledning tro, att åtminstone år 1647, då 30-åriga kriget ännu pågick, intet närmande skulle kunna tänkas mellan protestanter och katoliker. Men förklaringen måste vara den, att just genom det 30-åriga kriget de bägge fienderna kommit i så livlig kontakt med varandra, att man börjat bättre förstå varandra. Kriget fördes ju f. ö. till sin senare del mera för politikens än för religionens skull. Då stridens vågor lagt sig och kraftprovet blivit gjort, bruka parterna bli försonligt stämda. Och en fordran, som under stridens hetta skulle ha retat den ena parten till ursinne, kan mycket väl beviljas av den nåderike segraren.

Att en papist ej skulle få inneha ett ämbete i Sverige, var ju en fråga, som vid 1600-talets början icke ens kunde sättas under debatt. Det var en självklar sak. I resolutionen av 1647 heter det, att dessa sekter icke må »settias til förnemblige kall». Därvid får man naturligtvis ej för starkt betona »förnemblige», ty regel var väl, att de ej släpptes fram till några ämbeten alls.

Tolerans vid begravning

Men vi ha mera anledning att fästa oss vid uttrycket, att »deras dödha icke bewijsas någon stoor ähra i deras Jordefärder». Det förefaller härvid, som om man — om också motvilligt — tolererat ganska mycket vid katolikernas begravningar, men att man till slut funnit en gräns, över vilken man ej velat gå. K. Maj:t ger i denna del ett något undvikande svar, då det heter: »så wijda thet kan wara practicabelt att afwäria». Här behöll sålunda regeringen i varje fall för sig rätten att avgöra, om det var klokt eller för dess syften ändamålsenligt att medgiva eller förhindra ceremonierna vid katolska begravningar.

I överensstämmelse med det mildrade tänkesättet kunde 1686 års kyrkolag stadga: »The af fremmande Religion, som döö här i Rijket / niuta fuller Kyrckiogård och Lägerstad / men ingen Schola, Sång eller Lijkpredikning».

Kat. präster begrava.

Emellertid kan man lätt förstå, att de katolska prästerna gärna skulle försöka att utöva så många kyrkliga handlingar, som kunde tillåtas eller icke kontrolleras. De förrättade sålunda både vigsel och barndop.[1] Men vid begravning blev deras medverkan alltför offentlig, för att den i längden opåtalt skulle få passera. Konsistoriet i Stockholm inkom också till Adolf Fredrik med en klagoskrift över hur katolska präster förrättade begravningar och hur konsistoriet stod maktlöst, när den begärda handräckningen av fiskalerna visade sig vara utan verkan. Och när prästerna anmälde sådant, åsamkade det dem endast »förtretligheter», varföre de undanbådo sig att behöva anmäla sådant hos fiskalerna. Men K. Maj:t resolverade den 15 dec. 1762,[2] att såsom förut skulle »Kyrkoherden vid Fransyska Lutherska Församlingen» ombesörja katolikernas kyrkliga förrättningar, prästerskapet skulle avgiva »specielle casus af slike missbruk», emedan detta vore »then enda utwäg, som återstår, när alt annat ej något uträttar» och skulle då »wara säker om thet hägn och förswar, the vti Lagen och Wår faderliga omwårdnad altid skola finna».

Konsistoriet måste likväl i samma syfte göra sig ytterligare påmint. Det inberättar sålunda till Adolf Fredrik,[3] att katolikernas begravningar ej kunna fördöljas, emedan de måste ha tillstånd till gravöppning av prästerskapet. Men ehuru katolsk präst och ceremonier förbjudas vid sådana tillfällen, försiggå dock begravningar under sådana omständigheter, emedan »Fiscalen eller thes utskickade» ej alltid äro tillstädes eller ej respekteras vid sina förbud. Prästerskapet menar sig därför ej kunna förhindra sådana begravningar. Men konsistoriet föreslår, att när katoliker eller ryssar dö på lasaretten, dessa ej må begravas av någon annan präst än »Kyrkoherden i Kongsholmen».

---

[1] Wilskman, Swea Rikes Ecclesiastique Werk, Örebro 1782, II. 868 f. — [2] Ugla, S., Samling Af Kongl. Maj:ts Bref. — Sthlm 1776, III. 101. [3] Ib. III. 166 f.

I det kungliga svaret den 18 juli 1764 omförmäles, att alla vederbörliga myndigheter fått sina förhållningsorder i avseende på »författningarnes werkställande». Och när någon katolik dör på lasarettet, »så skall såväl kyrkoherden i Kongsholmen som Kejserliga Legations-Prädikanten Pater Pors», underrättas, den förre för att lämna tillstånd till gravöppningen och den senare för att anskaffa katolska bärare och befordra liket till graven. Lasarettet består därvidlag begravningskostnaden. »Men huruwida och med hwad ceremonier Liket begrafwes, therom skal Lazarettet icke någon kunskap äga.» Nu bestämmes, att då en ryss eller katolik dör på lasarettet, skall kyrkoherden i Kongsholmen låta anskaffa lutherska bärare, varigenom han själv kommer i tillfälle att förrätta jordfästningen.

Gustaf III:s religionsfrihet.

Det blev Gustaf III förbehållet att år 1781 genom beviljande av religionsfrihet göra ett slut på dessa ändlösa tvister. Främmande trosbekännare fingo sålunda rättighet att förse sina egna kyrkor med klockor och begravningsplatser.[1] Likaledes skulle de, efter sitt sätt, få förrätta begravningar, och deras lärare efter kallelse få besöka sina religionsförvanter på andra ställen i riket, där de icke hava kyrkor eller församlingar, och få betjäna dem med begravning efter sitt sätt. Förbudet mot allmänna processioner och ceremonier sträcker sig endast till allmänna platser, torg och gator, men ingalunda till invigning av deras kyrkor, kyrkogårdar, klockor eller någon av deras ceremonier, som inom slutna kyrko- och kyrkogårdsportar kunna förrättas. Lutherska prästerskapet skulle icke vid drygt ansvar få påtruga dem sin ämbetstjänst. Men om prästen frivilligt anmodades, skulle han få förrätta bl. a. även begravningar »utan all annan förwändning af Swenska Hand-Bokens Formulairer, än af the ord, hwilka omständigheterna wid hwarje tilfällen nogsamt vtmärka».

Anständig lägerstad å kyrkogårdar och andra allmänna begravningsplatser må som hittills åtnjutas av främmande religionsbekännare. Men dessutom få de mot vanlig betalning till kyrkorna bruka klockor vid sina begravningar, vare sig dessa förrättas av lutherska eller deras egna präster.

---

[1] Wilskman a. a. II. 1172 f.

Med avsikt ha vi här så utförligt som möjligt sökt giva en skildring av de stridigheter mellan katoliker och protestanter, som vållades genom deras olika mening om begravningars förrättande. Det visar först och främst, att kyrkobruken icke äro något oväsentligt eller något som är likgiltigt för olika trosbekännare. Snarare synas de för den stora mängden vara det väsentliga i religionen. För dessa vedervågar man öppna strider i själva kyrkan, hugg utdelas och blod spilles.

Begravningens bruk aktas heliga.

Men det visar sig också, att särskilt begravningsbruken äro en kär egendom för de olika trosförvanterna. Man skulle ju vara frestad att tro, att t. ex. de allmänna gudstjänstsbruken skulle vara kärare för folket än begravningsceremonierna. Men det har ju under vår skildring ådagalats, att man framför allt varit mån om att få behålla sina egna seder i det stycket oförkränkta. Visserligen har man sett, att häftiga uppträden ägt rum vid predikningar, då utfall gjorts mot olika tänkande, men knappast har man fått bevittna, att lidelserna så satts i svall som vid de skildrade katolska begravningarna. Detta tyder på att ceremonierna vid en begravning, hur enkla de än må vara, aktas såsom varande av heligaste natur. Och detta är ju ej heller underligt, då det knappast gives någon kyrklig handling, vid vilken hjärtat är så vidöppet och så intimt kännande med det som försiggår som vid en begravning. Allt aktivt och passivt motstånd är brutet, och hela människovarelsen gripes av smärtfyllt allvar. Men detta är inga vardagsstunder, för verkligt sörjande, som återkomma med en viss regelbundenhet. Det händer några få gånger i ett människoliv. Skulle människan ej då akta dessa sista hågkomststunder av den döde och dessa minnen av sitt väsens hela öppnande såsom så dyrbara, att de av intet få profaneras!

Den tid, under vilken de värsta striderna förekommo, karaktäriserades ju också av sin ofördragsamhet. Gud eller Beelzebub, protestant *eller* katolik, det ena eller det andra måste det vara. I sin mån är ju detta förklarligt, då det var av utomordentlig vikt att klart avgränsa sig mot olika religiösa åskådningar. Ett det minsta eftergivande t. ex. i begravningsbruken från svensk sida skulle strax ha tolkats såsom en undfallenhet för den påvliga curian, vilken icke önskade något högre än att stegvis och helst i små och omärkbara steg få göra sitt återinträde i Sverige. Överallt lurade ju hemliga jesuiter på tillfälle att få inmänga katolskt »gift» i obefästade själar. Och då man visste, med vilka offer man köpt sin befrielse från samvetsoket, var man angelägen om att en alltomfattande strid icke skulle behöva återupprepas. När man har vunnit ett dyrbart arv, måste man försvara det till sista blodsdroppen, även om man för mången synes hård eller t. o. m. orättvis.

Svenska begr.-ritualet bibelenligt.

Men nu är också att märka, att det hävdvunna svenska begravningsritualet icke var ett tillfällighetens verk. Det vilade till hela sin anläggning på troheten mot skriftens ord. Och därjämte hade bit för bit utrensats gamla katolska rudiment. Det levde säkerligen i friskt minne, vilka förmaningar, varningar och straffåtgärder det kostat för att bringa det till sin protestantiska renhet. Och nu hade man kommit därhän, att man kunde säga, att det vilade på den protestantiska lärans grund. För den, som hade en djupare insikt i denna lära, var det uppenbart, att man icke kunde förena en katolsk gravceremoni, som vilade på den katolska kyrkans dogmatik, med en luthersk åskådning om jordfästningen. Det hade varit att vanhedra en begravning och kallades för vidskepelse och t. o. m. hednisk styggelse.

Såsom redan nämnts, mildrades denna uppfattning under tidernas gång. Protestantismen hade tillkämpat sig sin oberoende och fasta ställning, och man behövde ej längre befara att lämna angreppspunkter på sig för katolskt inflytande. Det hövdes också segraren att icke längre visa sig småaktig, och framför allt borde man väl icke vara skuggrädd, ty det vore ju ett svaghetstecken. Ehuru begreppet tolerans väl ännu knappast fanns, kändes som en föraning vad som komma skulle.

Det är nu också att ihågkomma, att det icke är religionens och trosvisshetens tidevarv, som skapat toleransen, utan religionslöshetens. Tolerans är nu en vacker sak, men att den icke överskred sina berättigade gränser är knappast dess upphovsmans förtjänst. För en tid, i vilken var och en »blir salig på sin façon», vore det onaturligt, om icke varje kyrka finge begrava »efter sitt sett». För Sigismunds samtida i Sverige skulle väl en katolsk kyrkogård ha ansetts som vanhelgad mark, och säkerligen skulle de, som vägrade att hålla gudstjänst i den oskärade Riddarholmskyrkan, aldrig velat komma vid en katolsk helgedom. Förhållandet var detsamma vad katolikerna beträffar. De ansågo sig bli orenade genom ett besök i ett lutherskt tempel.

Tolerans av åsikter.

Om nu beskrivna stridigheter för vår tid må synas överdrivna och råa, så må vi dock besinna, att de haft sin mission att fylla. Ställningen blev klarare, och lutherdomen blev befäst. Man lärde att sätta värde på sin nyförvärvade skatt, och den ökade i värde, då man måste försvara den i både ord och handling. När uppgörelsen så hade skett och de bägge parterna intagit orubbliga positioner, funnos inga hinder i vägen för att i möjliga delar gå varandra till mötes. Och såsom något naturligt och följdriktigt inträffade då, att religionsfrihetens grundsats även praktiskt kunde tillämpas. Och såsom ett led häri följde även, att varje kyrka skulle begrava sina döda efter sitt eget ritual.

Stridens frukt.

Kyrkoordningar efter 1571.

Alla de förslag och arbeten,[1] som gjordes efter 1571 för att förbättra kyrkoordningen, hava vi här ingen anledning att sysselsätta oss med in extenso. Vi skola blott omnämna dem, i vilka man framställt några utarbetade utkast till förändringar i begravningsanordningarna.

Under Carl IX.

Under Carl IX:s tid fördes livliga rådplägningar om kyrkoordningen, vilka icke förde till något egentligt resultat. Tvenne förslag kommo till synes,[1] som bevarats till eftervärlden, omfattande en hel lagsamling med en särskild kyrkiobalk.

---

[1] Bælter a. a. 72 ff.

Bägge innehålla en hel del bestämmelser om likstol (varom längre fram). Det första stadgar i fråga om begravning: »Eij må man lijk jorda före än trij dygn förlupne äre, med mindre thet så wore, att thet i Pestilentz tijder skedde, att stank ther af icke förgiftar androm: Hwilken thet förr gör, böte Kyrkian en mark.»[2] Denna bestämmelse är påtagligen given för att förhindra, att skendöda begrovos.

Rosengrenska K. O.

Det andra förslaget kallas det Rosengrenska, uppnämnt efter lageditionskommitténs förste man, Ture Jakobsson Rosengren till Grenzholm. Det enda nya, som här finnes tillagt, är följande:[3] »Nu kan fattigt wägfarande folk döö i byom eller å wägom, tå skall bonden på the ägor, ther then döde finnes, grannom och nägrannom tillsäija the äga lijk till jord föllie och när wara när lijk jordas, och thet äger Presten jorda utan penningar. Hwilken som lijk finner och icke så tillsäijer, böte 3 lod sölff, Kyrkiones eensaak.» Man var påtagligen mån om att även den stackars främlingen skulle få en hederlig begravning med ett ordentligt gravfölje. Men f. ö. förefaller det vara en helt naturlig sak, att man anmäler ett så beskaffat dödsfall, ehuru måhända en och annan den tiden ansåg det onödigt. Barmhärtighetskänslan var naturligen ej hos alla så starkt utvecklad i så bistra tider.

Det var verkligen av behovet påkallat, att en ny kyrkobalk blev skriven, ty kyrkoordningen av 1571 var ju knapphändig, varför domstolarna betjänade sig av kyrkobalken i konung Christophers lagbok, »som med mycken Påwisk willo och egenwillighet var upfyld».[4] Carl IX förordnade därför, att den ej fick användas, då han själf ämnade framlägga ett förslag. Men döden satte en gräns för hans avsikter.

Under Gustaf II Adolf.

Gustaf II Adolf var under hela sin regeringstid gång efter annan i färd med att låta förbättra kyrkobalken, men hans tankar härutinnan kommo aldrig till definitivt utförande. Under hans frånvaro i Tyskland tilläto sig biskoparne till och med att förse sina stift med »åtskilliga ordningar» och därmed fortsatte de även efter hans död.[1] [2]

---

[1] Handlingar rörande Sveriges historia, Ser. II: 1. — [2] Ib. s. 94. — [3] Ib. s. 267. — [4] Bælter a. a. 77.

Från Gustaf II Adolfs tid finnes dock ett förslag, bevarat till eftervärlden,[3] ehuru det aldrig erhöll någon kunglig stadfästelse. *1619 års förslag.* Antagligen är det från ungefär år 1619.[4] Det skiljer sig i avseende på föreskrifterna för kristlig begravning blott i få punkter från 1571 års kyrkoordning. Dessa äro följande.

Förbudet att viga lik är uteslutet. Naturligtvis icke därför, att det nu skulle anses tillåtet att viga lik utan därför att man alldeles kommit från den seden såsom varande av katolskt ursprung.

Av samma anledning har man utelämnat förbudet att bruka messor, vigilier och annat slikt för de dödas skull.

Förr hade det varit vanligt, att när mycket folk kommit tillsammans vid en begravning, prästen hade hållit en liten predikan eller förmaning. Denna föreskrift från 1571 är icke bevarad. Anledningarna därtill kunna ha varit flera. Det berodde ju på prästen själv att avgöra, om han »tyckte», att det var mycket folk. Var det en nitisk präst, höll han nog en förmaning vare sig det var mycket eller litet folk tillstädes, ty han ansåg, att intet tillfälle till Guds ords förkunnande borde försummas. Men var prästen mindre nitisk, blev nog förhållandet det motsatta. Ävenledes kan man tänka sig, att det, att hålla sådan predikan, blivit en så fast rotad sed, att någon särskild bestämmelse härför ej behövdes. Och för övrigt fanns det en föreskrift därom, ehuru ej i så tydliga ordalag: »Men sedhan then dödhe är kommen i iordena, måge och hans effterlefwande wenner (huar så behöfues) synnerlighe warda tröstadhe och förmante». Kanske ansåg man det vara nog — utan upprepande — med denna anordning.

---

[1] Ibidem, s. 78. — [2] Belysande för Gustaf Adolfs uppfattning i denna fråga är ett brev från honom till G. Oxenstjerna, som finnes infört i Ekholm, Den svenska fatburen, IV, 157 f. En viss Strozzi misstänktes vara papist, varför han enligt K. O. vägrades begravning. Men Gustaf Adolf svarar: »Wi wete icke någon Kyrko-Ordning wara som med Konungslig Autoritet utgången och publiceret är. Utan den de sig uppå beropa den hafwa de sielfwa sammansatt och af trycket låtit utgå.» G. A. tror ej att Strozzi är papist, men om han bekänt sig på sitt yttersta vara det, då må han begravas »som i kunna». »Får han icke prester och dieknar, så må krigsbefäl och soldater följa honom till graven, »emedan han också en gammal Krigsman hafwer warit». Dat. d. 30 Mart. 1619. — [3] Handlingar etc., Ser. II: 2, 1 s. 498. — [4] Ibidem, s. XXXV f.

Några skiljaktigheter förefinnas ock i avseende på rätten till åtnjutande av kyrkogård, varom skall talas längre fram.

Efter Gustaf Adolfs död vidtager en tid, då bekymren för en ny kyrkoordning frambäras — tidvis vartannat år. De ständiga krigen lade nog hinder i vägen, och under Kristinas regering fattades tydligen god vilja för saken från högsta vederbörandes sida.[1]

Laurelii förslag.

Ett från denna tid bevarat kyrkolagsförslag är av Västeråsbiskopen Olavus Laurelius' hand antagligen från omkring år 1650.[2] Det är till alla delar mycket utförligt samt har i sig upptagit kyrkoordningen av 1571, vilkens ord utmärkts med citationstecken. Här följer nu en redogörelse i åtskilliga delar[3] för Christeligh Begrafning.

För första gången i svensk kyrkolag göres här den föreskriften, att det skall tillkännagivas från predikstolen med tacksägelse till Gud för frälsning, när någon har blivit död.

Laurelius finner det nödvändigt att upptaga förbudet mot »thet otijdiga wakande öfwer the döde». Men några få personer böra anmodas att vaka över att intet ont tillfogas den döde. Det ena förefaller vara lika onödigt som det andra. Ty hade man lås och regel för sina dyrbarheter, så kunde man också därmed försvara den döde.

Här påminnes också om att begravning bör ske så snart som möjligt, dock ej förr än på tredje dagen. Många läto nämligen sina lik stå obegravna långa tider, vilket nog ofta kunde försvaras med att man hade oländiga vägar, långa avstånd till kyrkan o. s. v.

Ehuru O. Petri redan i sin handbok 1529 hade stadgat, att liket vid ankomsten till kyrkogården skulle »legges strax j graffuena», så hade man tagit sig före att understundom bära in det i kyrkan.[1] Där fick det stå under predikan. Antagligen hade man någon gammal nedärvd föreställning om att den döde borde vara närvarande vid en sista gudstjänst och före gravläggningen hämta styrka och tröst av Guds ord. Ävenledes såg det ju rätt hedersamt och imponerande ut, att den döde fick en särskild, förnämlig plats under gudstjänsten, synlig för allas blickar. Laurelius vill nu alldeles avskaffa detta bruk och endast med konsistoriets medgivande tillförsäkra det åt »welförtiente personer» mot »en anseende penning till Kyrckian».

---

[1] Bælter a. a. 79 f. — [2] H. r. S. Hist., Ser. II: 3, 2: 1, 2, s. V f. — [3] För liksvepning, ringning etc. redogöres längre fram under särskilda rubriker.

Vanligt synes ock denna tid hava varit, att prästerna hållit parentationer över de avlidna. Det har väl varit, är och skall förbli en svår sak att härvidlag iakttaga vad som sig bör. Prästen har därvid en svår ställning. Mycket kunde ju tala för att en sådan sed avskaffades. Men har verkligen ett storverk i kristlig dygd blivit utfört, som kan tjäna de efterlevande till maning, så lär det väl i ett sådant fall bli lika olämpligt att tiga som i de flesta andra otillbörligt att tala. Har prästen varit den avlidnes vän, har han lätt att försköna och berömma. Om den döde har motarbetat honom, så kan talet bli ganska njuggt. Är prästen beroende av de efterlevandes ynnest, så förledes han lätt att låta ett blomsterregn falla över kistan. Och har han talets gåva, så frestas han lättast vid ett sådant tillfälle att mera tänka på sina egna ord än att vara en Guds ords förkunnare. Prästen är icke heller han mer än en människa. Nu önskar Laurelius, att »all onödigh widhlöftighet och fåfengt beröm» skall undvikas. Om någon har dött obotfärdig, så skall hans »onda lefwerne och dödh, androm til warnagel, omröras». Men ångrar någon sin ondska på dödsbädden, så skall han »medh then Christelighe kärlekens kiortel hölias och beteckias».

Emporagrii förslag.

Icke långt efter detta förslag framkom ett annat, skrivet av biskopen i Strengnäs Er. Emporagrius omkring år 1660.[2]

---

[1] Wallqvist a. a. II. 268. — [2] H. r. S. Hist. Ser., II: 3, 2: 2; jfr Nordisk Familjebok, ny uppl. 7: 494; jfr Bælter a. a. 81.

Vad kapitlet om begravning beträffar, så är det till mesta delen likt föregående förslag. Några avvikelser förekomma, varav må anföras följande.

Plikten att så snart som möjligt föra den döde till graven inskärpes. Detta får här en ny motivering, då det säges, att »thet är Gudz rättwijsa och willia lijkmätigast». Författaren tänker väl då närmast på Guds ord: »Till jord skall du åter varda», vilka i sig innesluta en Guds rättvisa dom över syndaren och Guds bestämda vilja. Men dessutom säges det vara »them dödom tienligast, att the snart komma till jordenne». Skulle här under möjligen ligga den gamla tanken, att de döda ej få ro, förrän de äro begravna? Den förklaringen är också möjlig, att minnet av den döde är som bäst i avskedets ögonblick. Det kan vara föga uppbyggligt att ha den döde hemma hos sig i flera veckor. Liket förruttnar och sprider en vämjelig stank ifrån sig, det »står i vägen» för vardagssysslorna, som snart ta överhanden över sorgen.

Möjligen hade det utbildat sig den föreställningen, att det var »fint» att dröja med begravningen i det längsta. Hos de förnäma, där dyrbara saker behövde anskaffas för begravning, såsom svepning, kista, sarkofag etc., kunde det taga tid, innan jordfästningen kunde ske. Man var då benägen att i de bredare lagren taga efter denna de förnämas sed. Därför stadgas i detta förslag, att om någon »dröijer af flättia och högfärd, warde tilltaalt och straffadt».

Icke heller dessa förslag vunno nådig stadfästelse. Regeringen uttalade 1664 vid riksdagen sin belåtenhet med Laurelii förslag[1] men därvid stannade det. Under tiden fortforo biskoparna att tillämpa i sina stift sina enskilda förordningar, till vilket »tidens utdrägt lemnade dem anledning».[2] Troligt är väl sålunda, att Laurelius använt sin kyrkoordning i Västerås' stift och Emporagrius sin i Strengnäs'. Med säkerhet veta vi, att biskopen Johannes Gezelius i Åbo 1673[2] författade Perbreves Commonitiones, som enligt titeln skulle lända »Ven. Clero i detta lofl.

Gezelii K. O.

---

[1] Bælter a. a. 81. — [2] Ibidem 82.

Stifftet til nytta och Effterrättelse».[1] Som denna kyrkoordning i avseende på begravningsbruk endast talar om dödsbann, måttlighet vid begravningar etc., följer en redogörelse därför först längre fram.

Nu hade hundra år gått med ideliga rådplägningar, förslag och kommittéarbeten. Tack vare biskoparnas självtagna myndighet hölls väl ordning i stiften. Men något fast och bestämt fanns ej att lita sig till mer än den av konungarna ideligen stadfästa 1571 års ordning. Hur lätt kunde det ej ge kyrkostyrelsen skenet av godtycklighet, då man i det ena stiftet förfor på ett sätt och i ett annat på ett ganska avvikande sätt. Hade förbindelserna stiften emellan varit så livliga som nu, hade tvivelsutan stor villervalla kunnat uppstå. Därjämte kunde biskoparna lätteligen ta sig anledning att regera sina stift egenmäktigt till föga fromma för ett uniformt kyrkoskick.

1686 års kyrkolag

Då Carl XI efter avslutat krig fick tillfälle att sysselsätta sig med tanken på en ny kyrkolag, tillsatte han 1685 en Commission, som hade sitt arbete så snart färdigt, att konungen kunde stadfästa densamma 1686.

En jämförelse må här göras mellan de bägge begravningsordningarna av 1571 och 1686.

Vad som genast springer i ögonen är, att 1686 års lag med sina koncisa och tvärhuggna uttryck har karaktären av en verklig lag. Den förra kyrkoordningen är rent av didaktisk. Den bemödar sig att undervisa och förklara, varför den ena eller den andra bestämmelsen göres. Flyttar man sina ögon från 1571 års bok till 1686 års, är det som att gå från en skola eller kyrka till en domarsal. Ett enda exempel! »The som Christeligen lefwat hafwa / skola / när the döö ifrån thenne Werlden / ährligen / och på behörigt sätt / til Grafwen befordrade warda». Isynnerhet det sista uttrycket har en verklig byråkratisk klang. Man jämföre denna inledning med: »Foerst moste man thz bekenna / at them som widh thenna werldena en gång skilde äro / kan theras tienst som her än nu qvarre äro / intet komma til måtto / Ty effter Christus haffuer sagdt / Jag är uppståndelsen och liffuet» o. s. v. Man behöver icke påpeka, att de först citerade orden härstamma från 1686 och de senare från 1571. De förra utgöra 3 rader, de senare in extenso 28!

---

[1] Gezelius, Johannes, Perbreves Commonitiones Eller Korta Påminnelser / Hwilka tilförende styckewijs / effter som Tilfälle hafwer gifwitz i Visitationerne, äro vthi Församblingarna efterlemnade; Åbo 1689.

Bestämmelsen om liksvepning är utesluten ur 1686 års begravningsordning. Likaledes förbudet mot likvigning, rekommenderingen av allmosor, hållande av predikan eller förmaning, när mycket folk är tillstädes, och råden angående behandling av spöken. Likvigningens tid var nu så förbi, att man ej ansåg sig behöva upptaga förbudet däremot.[1]

Allmosor.

Vad angår allmosegivandet, hade det förut varit nödvändigt att upplysa folket om dess rätta mening och varna det för en katolsk åsikt om dess förtjänstfullhet inför Gud, den döde till godo. Numera hade man väl i den delen så stadgade lutherska åsikter, att allmosorna fingo anses som en frivillighetens sak, med vilken en allmän lag ingenting hade att skaffa. De fattiga blevo väl då som nu i enskilda fall ihågkomna på begravningsdagen. Välgörenhet i större skala övades genom upprättande av testamenten. Ingen tänker väl numera på att genom dylika åtgöranden skaffa sig en bättre ställning efter döden. I de flesta fall är det väl, får man hoppas, ett utslag av godhet och barmhärtighet. Och skulle avsikten vara den att förskaffa sig berömmelse inför människor, så torde den vara fullkomligt förfelad, om den välgörande för övrigt är känd för sina allt annat än altruistiska syften.

Att giva en förordning om förmanings hållande efter jordfästningen var ju onödigt, då handboken därom lämnade föreskrift. Där var den för övrigt bättre på sin plats, ty därpå voro ju prästens ögon ofta riktade.

Spöktron.

Lika litet som man ville behålla allehanda förklaringar och utläggningar av vissa seder och bruk, lika litet kunde man låta kyrkolagen auktorisera spöktron. Då så nyss som 1676 häxeriprocesserna hade fått en för djävulstron så snöplig utgång,[1] så var det givet, att man allra minst i kyrkolagen 1686 kunde bibehålla en lära om »djävulen som spöker».

---

[1] Se denna avh. ss. 22—25 och 112.

Åtskilliga nya tillägg ha gjorts, vilka man i regel hämtat från föregående förslag till begravningsordning.

Dödsfalls kungörande. Så har fastställts, att dödsfall skall avkunnas från predikstolen nästföljande predikodag eller bönestund med tacksägelse för den dödes förlossning och med tröst för de sorgbundna. Det var ju av vikt, att det blev offentligen bestyrkt och kungjort, att en församlingsmedlem gått ur tiden.

Bisättning. Om bisättning förordnas, att den skall ske i stillhet. Inga fler må medfölja än bärare och sådana, som hava något att beställa. Förbrytelse häremot bestraffas med böter, 500 daler s:mt till kyrkan och lika mycket till de fattiga. Om nämligen en högtidlig bisättning skedde, kom huvudceremonien, begravningsakten, att förringas i värde, och för den, som ej tänkte sig in i saken, kunde det lätt se ut, som om det vore två begravningsakter. Ej underligt då, att så höga böter bestämdes för överträdelse av denna lag.

Lik ovan jord. Tiden för ett liks stående ovan jord bestämdes till högst ett halvt år, om ej viktiga orsaker kunde föranleda längre uppskov.[2] Men då den oseden synes ha insmugit sig, att man »egenvilligt» bisatte liken och sedan lät dem stå obegravda, utfärdades förbud därför. På en stiftsynod i Uppsala 1693 anmäldes, att ett lik stått obegravt i 18 år, av en prost på Wermdöö om ett, som varit utan jordfästning i 15 år. Synodens beslut blev, att sådant måste angivas hos landshövdingen.[3] Likaledes förbjöds, att man nedsatte liket i graven med ny begravningsståt, sedan det på ett annat ställe förut högtidligen blivit jordfäst.

Tid för begr. Jordfästning skedde vanligtvis före gudstjänstens början på söndagen. Emellertid försummades ofta den tiden, man tog det ej så noga, och ofta skylldes på långa och besvärliga vägar. Därigenom kom ofta den allmänna gudstjänsten att uppskjutas över den vanliga tiden, naturligtvis till förfång för kyrkobesökare och till skada för den ordning, som bör finnas inom det kyrkliga handlandet. Nu stadgas, att man skall komma så tidigt samma dag eller, om vägen är lång, dagen förut, »så at then ordinarie Gudz Tiensten och Catechismi förhör / ther igenom intet hindras».

---

[1] Se Nordisk Familjebok, art. Hjärne. — [2] Vi erinra oss t. ex., att Johan III dog i slutet av år 1592 men begrovs först på nyåret 1594. — [3] Lundström a. a. 185.

Likets nedsänkande.

Ett förtydligande i anslutning till föregående förslag[1] gjordes ock ifråga om likens omedelbara nedsänkande i graven, sedan de kommit till kyrkogården. Det hette förut (1571), att när liket kommit till gravbacken, så skall det jordas efter handbokens föreskrifter. Såsom förut är beskrivet,[2] brukade man bära in liket i kyrkan och låta det stå där till gudstjänstens slut, varefter man bar ut och jordfäste detsamma. Nu bestämmes, att liket skall »straxt nijdsättias och jordas; Och ther efter går man i Kyrckian / til at höra Predikan».

Föregående kyrkoordningsförslag hade velat förbehålla rätten att begravas i kyrkan åt förnäma personer.[3] Vare sig man förutsätter detta som en självklar sak eller stämplar det som ett otillbörligt privilegium, så säger kyrkolagen blott: »Begrafwes Lijket i Kyrckian / tå stånde thet mitt för Predikstolen / til dess Predikan är hållen / och sedan nedersätties i Grafwen.»

Personalier.

Personaliernas begränsning införes ock såsom något nytt i 1686 års kyrkolag. Den har varit föremål för uppmärksamhet i förutvarande förslag[4] med ganska utförliga bestämmelser. Nu förordnas helt kort, att »Personalierne skola författas och lämpas efter hwars och ens Lefwerne / uthan widlyftigheet / samt oförtient och fåfängt Beröm».

Wakestufwor.

Märkligt är, att kyrkolagen fortfarande anser det nödvändigt att förbjuda »wakestufwor, liksom utsjungning av lik och utfärdspredikan.[5] Motiveringar förefinnas här ej. Det tillhör ej lagen att undervisa blott att bestämma. Men man kan ganska lätt inse skälet genom jämförelse med t. ex. Laurelii begravningsordning,[6] där han förbjuder det på grund av »allehanda folcks sammankomst, onödigh bekostnadt och margehanda oskick». Carl XI var ej heller för pomp och ståt, allra helst då det anlades utan minsta synbara nytta. Samma skäl låg nog för hans tid att förbjuda prästerna utsjunga liken och hålla utfärdspredikan. En myckenhet ceremonier, ännu med katolsk bismak, mycken ståt med onödiga kostnader och borttagande av arbetsdagar passade icke i Carl XI:s tid, liksom ej heller ordprål i hans lagar.[1]

---

[1] Se denna avh. s. 115. — [2] Se denna avh. s. 114. — [3] Se denna avh. s. 99 f. — [4] Se denna avh. s. 114. — [5] Se deras historia, denna avh. ss. 23—29. — [6] H. r. S. Hist., Ser. II: 3, 2: 1, s. 264.

Sådan var nu i sina grunddrag den begravningsordning, som — efter ett hundraårigt förberedelsearbete — skulle komma att gälla i omkring 200 år och ännu delvis gäller.

Men det dröjde icke mer än tre år efter dess antagande, förrän prästerna begärde att få en förklaring över densamma. Och hela Frihetstiden företer samma livliga begär att förbättra lagen och samma oförmåga att verkställa detta, som vi nyss bevittnat under mitten av 1600-talet.

1828 års förslag.

Vi ha ingen anledning att sysselsätta oss med de resultatlösa striderna. Först 1828 framkom ett »Förslag till Kyrko-Lag och Ordning för Swenska Församlingen», till vilket vi kunna taga hänsyn. Det har att i begravningsordningen uppvisa en hel del förbättringar och nya tillägg.

Kyrkoherde ålägges skyldighet att i kyrkoboken anteckna den avlidnes namn, ålder, stånd, levnadsförhållanden, dödssätt och dödsdag.

Endast på begäran må tal hållas vid graven eller likpredikan och personalier men utan vidlyftighet, efter vars och en leverne och till de efterlevandes uppbyggelse.

Rättigheten att hålla ett lik ovan jord har nu inskränkts från ett halvt år till blott sex veckor efter dödsdagen.

Jordfästning må ske före högmässa, vilken ej får fördröjas genom senkommet liktåg. Hinner man ej fram i tid, må begravningen ske efter gudstjänsten. För övrigt kan den anordnas efter aftonsången och även ledes på vilken dag och tid som helst, dock ej efter kl. 7 på eftermiddagen. Efter jordfästning i kyrkan skall liket genast nedsättas i graven.[1]

---

[1] Övriga delar av kyrkolagen behandlas under särskilda rubriker i historisk överblick.

Förslaget blev icke stadfäst till efterlevande, om det ock i tilllämpliga delar vunnit beaktande. En successiv bearbetning har skett av 1686 års kyrkolag, vadan en hel del bestämmelser ha försatts ur laga kraft och ersatts med nya. Så har hela kapitlet »Om kristlig begrafning» blivit så småningom ersatt med ett nytt. Till det förslag, som ovan är beskrivet, ha förbättringar och förtydligande uttryck lagts, och en stor del nya förordningar, motsvarande tidens krav, ha tillsatts.

Dödsfall skall tillkännagivas i den församling, där den döde senast varit kyrkoskriven.

Jordfästningen må förrättas endast av präst i den svenska kyrkan och i den församling, där dödsfallet timat. På begäran kan det ske i annan församling.[2]

Övriga förordningar och traditioner.

Anmälan om dödsfall och tacksägelse.

Så snart ett dödsfall inträffat, har detta självfallet blivit anmält för närmaste präst, för att liket av honom skulle begravas. Prästen har då ända från 1686 haft lagstadgad skyldighet att från predikstolen avkunna dödsfallet nästföljande predikodag eller bönestund med tacksägelse till Gud för den avlidnes förlossning samt med bön om »tröst för de sorgbundne».[3] Tillika var han förpliktigad att i kyrkboken införa de avlidnas namn med kort underrättelse om deras lägerställen, stånd, villkor, leverne och ålder.[4] I Stockholm överflyttades denna skyldighet på klockaren, som därjämte skulle anteckna dödssättet (naturligt eller våldsamt), ringnings förrättande eller inhiberande o. s. v.[5] För varje vecka skulle han inlämna en förteckning på de döda till »Stadsens Ädla Justitiæ-Collegium».[6] Och för varje år skulle han göra ett utdrag ur likboken med uppgift på samtliga döda, vilket nyårsdagen skulle uppläsas från predikstolen.[1] Trots att kyrkolagen så nyligen utkommit, måste stiftssynoderna i Uppsala 1706 och 1707 påminna prästerskapet om dess skyldighet att föra sådana förteckningar över döda och begravna.[2] [3] Nya förordningar utkommo 1748[4] om pastors skyldighet att anteckna de döda i husförhörsboken och 1802[5] i den nyinrättade död- och begravningsboken.

---

[1] Övriga förordningar få längre fram sin behandling. — [2] Se Allm. Kyrkomötets protokoll 1893, Bihang, Beslut s. 28. — [3] Kyrkolagen 1686, Kap. XVIII, § 1. — [4] Ibidem, Kap. XXIV, n. 11. Jfr Wallqvist a. a. 2 vol. 352 f. — [5] Modée a. a. V: 3119. — [6] Ibid. V: 3121, förordnat 1751.

Vid kyrkomötet 1893[6] väcktes förslag om att tacksägelse för de döda i kyrkan skulle borttagas på grund af de många tröttande tillkännagivandena, men då intet yrkande framställdes, förföll saken.

Det brukades ofta vid tacksägelserna, att prästen vid någon förnämligare församlingsmedlems död omnämde hans förtjänster i alltför berömmande ordalag. För att förekomma detta kom man överens på en stiftssynod i Uppsala 1797,[7] att man skulle undvika vidlyftighet och ordprål vid tacksägelser helst över dem, vilkas levnad motsagt all berömmelse efter döden.

På de döda av frälsestånd skulle särskilda förteckningar föras och inlämnas till Magistraten, som befordrade dem vidare till Konungens Befallningshavande och Riddarhusdirektionen.[8] Pastor var ock skyldig att lämna bevis över utländingars dödsfall med utsättande av tid och ställe[9] samt förteckning på de döda bland främmande trosförvanter[10] och låta befordra dem (genom Magistraten) till K. B.

När kroppen är död, kallas den se'n gammalt lik. Dijkman[11] försöker sig på tvenne förklaringar av ordet. I döden »äre wij och hwar andra lika». Men han är föga nöjd därmed och giver därför företräde åt »Leik» lika med kött, och hämtar en jämförelse från tyskan, där de dödas kroppar heta »die Leike», och icke »gleich». Det sammanhänger med ordet lekamen och betyder sålunda »kött», speciellt dött, cadaver.

---

[1] Wallqvist a. a. 2 vol. 75, förordnat 1779. — [2] Lundström a. a. 242, 246. — [3] Jfr Öhrströmer I. 51. — [4] Kyrkolagen 67. — [5] Ibidem 479. — [6] Allm. Kyrkomötets prot. 1893, s. 615. — [7] Lundström a. a. I. 620. — [8] Lundström a. a. I. 629. Jfr Kyrkolagen 206 ff., 95, 96. — [9] Kyrkolagen 204, år 1817. — [10] Ibidem 481, år 1825. — [11] Dijkman a. a. 58 f.

Bisättning.

Ett lik fick enligt 1686 års kyrkolag icke stå obegravet över ett halvt år, om icke särskilda orsaker till uppskov förefunnos.[1] Ville man låta bisätta det före begravningsdagen, så kunde det ske, men då i all stillhet utan »all process och bekostnad», och inga flera fingo följa den döde åt än bärarne och andra behövliga personer. Man tog sig i alla fall anledning att av bisättningen och begravningen göra tvenne särskilda akter, varvid man gick utanför lagens råmärken så långt man vågade. 1686 års lag blev därför i dessa hänseenden återupplivad genom en förordning av år 1725[2] om bisättning i stillhet och en av 1731[3] om förbud för tvenne begravningsakter.

Skendöd.

Nödvändigt var nog under gamla tider att icke brådska med begravningen, då tillgång var ringa på läkare eller förståndige män, som kunde avgöra, om en person var död eller blott s. k. skendöd. Då t. o. m. i mannaminne inträffat begravning av skendöda, får man nog taga för givet, att det icke varit så alldeles sällsynt fordomdags. 1686 års kyrkolag skulle annars icke haft denna bestämda formulering: »Med Lijk-Kistornas tilslvtande, måste wahrsamt umgås, när icke alldeles wisse och säkre Teckn äre om Dödzmåhlet.»[4] Man sökte hjälpa sig fram med erfarenhetsrön från skilda håll, men de höllo icke provet, och så var man lika illa ute. Man synes ha försökt att uppdela dödstecknen i vissa och ovissa. Och genom att utmönstra alla ovissa skulle man slutligen komma fram till de avgörande sanna. På en stiftssynod i Uppsala 1750[5] anhöll kyrkoherden vid lutherska franska församlingen i Stockholm, att alla, som hade sig exempel bekanta om ovissa dödstecken, skulle meddela dessa till honom. De skulle då inrymmas i företalet till en av honom översatt fransk bok med titel »Owissa dödstekn». Anmaningen följdes blott av en enda, varför nästa år,[1] då första delen av boken förelåg i tryck, begäran förnyades.[2]

---

[1] 1686 års kyrkolag, Kap. 18, § 4. — [2] Hedengran a. a. 31. — [3] Modée a. a. II. 329. — [4] Cap. XVIII, § 3. — [5] Lundström a. a. I. 370.

Tid för begr. Var man säker på att döden inträffat, hade man vid anmälan därom hos pastor att med honom överenskomma om tidpunkten för begravningen.[3] Från det föregående[4] erinra vi oss uppgifter om lik, som stått obegravna i respektive 18 och 15 år. Detta var något fullkomligt enastående, som ju dock ej fick tolereras. Regeln var väl förr liksom nu, att liket fördes till graven, så snart de nödvändiga förberedelserna voro gjorda.

I allmänhet sökte man åtminstone på landsbygden att få söndagen till begravningsdag. Man skulle ju under alla förhållanden efter gammal god sed den dagen infinna sig i kyrkan, begravningsgästerna behövde ej taga sig någon särskild dag ledig, och den på söndagen församlade menigheten bidrog genom sin närvaro att göra akten mera högtidlig. Men trots önskan att göra begravningen värdig, fanns det många, som missbrukade gästfriheten till att taga sig för mycket till bästa i synnerhet av brännvin. Och vad man ej hann med före begravningen, ersattes i rikt mått efteråt. För dessa var begravningens ändamål alldeles förfelat, och kanske tyvärr även för många av de nyktrare, som knappast kunde undgå att mera uppmärksamma och sysselsätta sig med de druckne än med gudstjänsten. För det församlade folket erbjöd också detta ett skådespel, mot vilket en del mera förståndiga måste reagera, även om dryckenskapslasten och omåttligheten voro vanliga och ej i allmänhet klandrades. Det kan därför ej förvåna, att en stiftssynod i Uppsala 1648[1] vill söka att råda bot på det onda genom att fastställa, att »på stora solenn-, faste- och bönedaghar skall ingen wara effterlåtidt att begraffwa lijk». Detta godtogs också på ett prästmöte i Visby 1657.[2] Härigenom hade man åtminstone förhindrat, att på kyrkans största dagar förekommo oordningar, som nästan omöjliggjorde en värdig gudstjänst.

---

[1] Lundström a. a. I. 394.

[2] Boken är en översättning av J. B. Winslows, præses i medicinska kollegiet i Paris, och J. J. Bruhiers, med. doktor, »Afhandling om Dödsteknens Owisshet, Och om thet missbruk som är med alt för hastiga begravningar och balsameringar». I tillägget, ss. 171—200, berättas en del från Sverige kända fall, där begravning undvikits genom rådige personers behandling av de skendöde med massage, rökning in i den »dödes» mun med tobak och »bävergäll», inhällande av varmt te i munnen o. s. v. Sådana åtgärder ha upphävt verkningarna av »dåning, slag, modersiuka, colique, andetäppa och flera passioner». Slutligen förordas anställande av »en eller flere Lik-profware, utom hwilkas witnesbörd, ingom wore låfgifwit at jordsätta någon». Antagligen har boken medfört sin stora nytta, då den blev allmänt spridd bland prästerna, även om de i densamma rekommenderade åtgärderna icke alla blevo så bokstavligen följda.

[3] Wallqvist a. a. I. vol. 272. — [4] Denna avh. s. 118.

Man sökte även uppmuntra folket att begrava på söcknedagar genom ett medgivande, att liken finge utsjungas på vanliga dagar. Detta tolkades mångenstädes som ett tvång att låta begravningen verkställas på vardagar.[3] Och ehuru man på en prostsynod i Uppsala 1688 upplyste om den rätta meningen, hände det likväl 1693,[4] att en prost förfrågade sig, om man ej finge begrava lik på söndagar. Då liksom nu var söndagen den populära begravningsdagen, prästen hade antagligen en sådan dag det minsta besväret, och man var därför rädd från ömse håll att mista sin gamla rättighet. När man nu också visste, att söndagsbegravningar för dryckenskapens skull betraktades med en viss misstro, och då därtill ovan angivna söndagar voro förbudna för jordfästning, så är misstaget ursäktligt och lättförklarat.

Kom man nu med liket till kyrkan på söndagen, så begrovs det efter sammanringningen, varigenom man inbesparade särskild ringning. Men hade likföljet lång väg eller var den senare dålig, så kunde man ej så väl beräkna tiden, helst när man var utan noggranna tidmätare, varföre man ofta inträffade vid kyrkan senare än sammanringningen. Prästen har ej alltid så noga hållit på klockslaget med gudstjänstens början, och har den döde varit »av högre stånd», har prästen måhända ej dragit sig för att uppskjuta gudstjänsten för de senkommandes skull.[5] Just med hänsyn till gudstjänstens utdragande var det nödvändigt, att en fast ordning infördes. Men det var ej så lätt att tillämpa i varje fall, att lik skulle »vara framme när det ringer samman. Kommer någon sedan Gudstjensten är begynt, han töfwe til des publicum Ministerium är ändat».[1] Bestämmelser av liknande innehåll uppgjordes ävenledes på en stiftssynod i Uppsala år 1648,[2] i Wäxiö stift 1679,[3] därsammastädes år 1688.[4] Sistnämnda år överlägger man här om den nyutkomna kyrkolagen, varvid man uppsätter vissa punkter »tils widare communication med andra Consistoriis». Vi ha förut haft anledning att påpeka den åtskillnad, som prästerna ha velat göra mellan rika och fattiga vid begravning.[5] I synnerligen oförtäckta ordalag ger oss Konsistoriet i Wäxiö med hela stiftets prästerskap rätt i vår mening, att en sådan skillnad verkligen existerade och, vad värre är, enligt prästerskapets åsikt borde i lag fixeras. Punkten n:o 26 lyder så: »Med Jordefärder å Landet handlas som Liken äro förnäme til . . . Emedlertid kunna de, som förnäme äro, begrafwas efter Predikan och Gudstjenstens förrättande, då Folket går ur Kyrkan.» Saken var den, att fattigliken fördes till graven under sammanringningen, då kostnaden för ringning inbesparades, men »de förnäme», som hade råd att betala klockorna, fingo jordfästas på särskild tid. Det är icke utan synnerligen avsmak för mammons- eller människodyrkan, som man läser orden: »Liken äro förnäme». Även om de voro i det yttersta förruttnelsetillstånd, voro de likväl förnäme, därför att de varit det en gång i livstiden. När tänkte sig prästerskapet i Småland, att denna förnämhet upphörde?

---

[1] Lundström a. a. I. 82. — [2] Wallqvist a. a. 2. vol. 1. 622. — [3] Lundström a. a. I. 164. — [4] Ibidem I 182. — [5] Wilskman, I. 50. Jfr Gezelius a. a. A. 4.

Vid samma överläggning behandlas också frågan om när lik skola begravas, som komma till kyrkan före ottesången.[6] Svaret blir, att det kan sättas ned utanför kyrkporten eller också i graven, varefter det begraves vid sammanringningen.

När begravningarna försiggingo vanliga söckendagar, ville folk gärna godtyckligt bestämma tidpunkten därför på dagen eller rättare dygnet. Det ovanliga fick naturligen en högtidligare prägel, därför var ej ovanligt, att man uppsköt akten till efter mörkrets inbrott. Man kunde då anordna långa fackeltåg, och ljusen spredo ett fantastiskt skimmer över hela kyrkogården.[1] Men när mycket folk kom i rörelse, utan att fullständig upplysning förefanns, kunde lätt oskick förövas.[2] Man ställde till buller och upptåg, varav uppkom mycken förargelse. Under sådana förhållanden var den högtidliga stämningen bruten, och begravningsakten mången gång förfelad för deltagarna. Även vållades ej så obetydliga kostnader genom anskaffande av ljus och facklor och dessas bärare, vadan myndigheterna funno det nödigt att noggrannt fixera de tider på dygnet, då begravning fick ske. Till att börja med, år 1719, säger man helt allmänt och obestämt, att begravningar förbjudas att hållas nattetid eller sen det blivit mörkt.[3] Men på prästerskapets besvär blev saken mera klargjord genom en kunglig resolution år 1723,[4] vari det heter, att ›alle Begrafnings-Acter uti Kyrckorne skola wara ändade innan det ringes i wård om aftonen, så at inge Klockor widare då måtte blifwa rörde». Ringningen i vård var ett tecken till att åtminstone i kyrkan allt skulle vara i ro och vila. Att i kyrkan företaga något därefter var att störa kyrkans och de dödas frid.[5] Men en fullt avgränsad tid blev det ej förrän genom 1731 års förordning,[6] att i städerna böra liken om hösten och vintern inom kl. halv 4 samt om våren och sommaren inom kl. 6 bäras ut ur husen. Denna förordning avskaffades dock 1834.[7]

---

[1] Wallqvist a. a. vol. 1, 267, i Finland antagligen år 1627 (Se Nord. Familjeb., Rothovius). — [2] Lundström a. a. I. 81. — [3] Wallqvist a. a. vol. 2, 354. — [4] Ibidem, vol. 1, 89. — [5] Lundström a. a. I. 81. — [6] Wallqvist a. a. vol. 1, 85. Jfr också Gezelius a. a. A. 4. samt Acta synodalia vid Prest-Mötet i Strengnäs 22 sept. 1785.

Tid på dygnet.

En egendomlighet för Stockholms stad var klockarens skyldighet därstädes att på kyrkporten uppsätta en sedel med den dödes namn och stånd, så snart tecken med klockorna hade givits att någon var död. Klockaren var också skyldig övervaka, att ingen ringning började förrän tacksägelsen efter den döde var läst eller

Dödssedel.

---

[1] Wilskman a. a. I. 51. — [2] Ibidem, I. 50. — [3] Hedengran a. a. 22, jfr Wilskman a. a. I. 50. — [4] Modée a. a. I. 534. — [5] Salin, Fataburen 1908, s. 207. — [6] Modé a. a. II. 928 f. — [7] K. L. (1845) s. 214.

åtminstone predikan var slutad.[1] [2] Den förstnämnda förordningen hade sin grund däri att i »den folkrika staden»[3] få kunde veta, vem själaringningen hölls för. Genom att se efter på kyrkporten blev man upplyst om vem som var död och kunde så instämma, om man så ville, i en bön för den döde.

Församlingens präst begraver.

Vem skall förrätta jordfästningen inom den lutherska kyrkan i Sverige? Den saken var självklar från första stund, det var den församlings präst, som den döde i livstiden tillhört. Här har under tidernas lopp ingen oklarhet rått. Men tvekan uppstod i senare tid, om man hade rättighet att kalla någon annan präst att förrätta jordfästningen. Härutinnan föreskrives i kyrkolagen kap. 19 § 19,[4] att om någon av högre stånd önskar en begravning utförd av annan än församlingens präst, skall kyrkoherden i den församling, där graven är belägen, i god tid underrättas.

Likaledes kan tvekan uppkomma, vem som skall begrava, då en död har sin grav i en annan församling än den han under livet tillhört. Kyrkolagen dekreterar å ovan anförda ställe, att en död under sådana förhållanden skall begravas av sin själasörjare.

Bör lekman begrava?

Under rationalismens välde i Tyskland gick det därhän, att det icke var ovanligt, att begravningen försiggick utan all medverkan från kyrkans sida, därför att man helst ville slippa en sådan medverkan.[5] Hos oss ha röster höjts för jordfästnings förrättande av lekman. Motioner, gående ut på att utverka tillstånd för frikyrkornas predikanter att begrava, ha behandlats av 1910, 1912 och 1914 års riksdagar men ännu icke lett till något resultat.[6]

För främmande religionsbekännare medgavs år 1779 av svenska riksdagen[7] rätt att efter sitt sätt förrätta begravningar. Denna rättighet utsträcktes också till mosaiska trosbekännare år 1838.[8]

---

[1] Modée a. a. V. 3123 år 1751. — [2] Wallqvist a. a. vol. 2, 78, år 1799. — [3] Konsistorium säger så, ibidem, s. 79. Staden hade år 1799 omkring 75,000 inv. Se Nord. Fam.-b., Stockholm. — [4] K. L., Uppsala 1845. — [5] Ullman a. a. 388 f. — [6] Första Kammarens protokoll, $^{28}/_{2}$ 1914. — [7] Kyrkolagen 1845, s. 14. — [8] Ibidem, s. 20.

Likpredikan.

Att både präst och församling önskade, att något mera Guds ord skulle talas vid graven eller i sammanhang med begravningen, är självfallet. Om talet får ett tillbörligt innehåll, är i överensstämmelse med Guds ord och därjämte ej allt för mycket sysselsätter sig med den dödes förtjänster eller fel, kan man anse en likpredikan vara väl på sin plats. Exempel saknas ej på, framhåller Binterim,[1] att sorgetal (Trauerrede) förekommit hos hebreerna. Kyrkofäderna hava gått i spetsen vid framförandet av en sådan sed vid begravning, och då vidare ett liktal är ämnat att vara till Guds lov, anser han, att de äro tillbörliga.

Enligt mycket gammal uppfattning hör sålunda en likpredikan med rätta till en normalt anordnad begravning. Att den ej, efter vad som synes, ingått i O. Petri's ritual, är lätt att förklara. Avslutningen av begravningsakten skulle enligt honom ske med en längre eller kortare förmaning, vari begravningens karaktär och ändamål utvecklades. Det var nödvändigare, menade O. Petri, att undervisa folket därom med ord, som gång för gång voro desamma, än att överlämna en så viktig sak åt prästernas fria skön. Akten blev härigenom så lång, att en predikan ej var på sin plats, allra helst om man på söndagen ytterligare skulle deltaga i högmässogudstjänsten.

O. Petri utesluter likpredikan.

Vi se ock denna uppfattning vara genomgående hos det svenska prästerskapet, när handboken förändrades och O. Petri's långa förmaningstal uteslöts. Likpredikan tillkom då såsom ett naturligt tillägg, och egendomligt är att finna, att prästerskapet i Wexiö stift, som fick en egen kyrkoordning 1619,[2] förpliktigades att undervisa sina åhörare »om de förnämligaste orsaker, hwarföre vi våra döda begrafve, och hvad tröst och hugsvalelse vi mot döden hafva skole, hvilket beqvämligast skje kan vti Likpredikningar». Säkerligen en O. Petri's tankegång. Enligt samma förordning[3] ansågs likpredikan vara av den betydelse, att anmälan om ett dödsfall borde ske till pastor »åtminstone två

Likpredikan undervisande.

---

[1] a. a. VI: 3, s. 435. — [2] Wallqvist a. a. 2 vol. 605. — [3] Ibid.

eller en dag tilförene», så att han skulle få tillräcklig tid att sig »betänka och bereda». Likpredikan skulle sålunda tjäna ett praktiskt ändamål. Ytterligare få vi ett bevis därpå, från ett annat håll.[1] På en stiftssynod i Strengnäs 1620 tillhålles prästerskapet att, när en kättare begraves, i predikan framställa hans »kätterij och leffverne», så att församlingen tager sig till vara för sådana gudsförsmädare. Om lämpligheten härav kan ju diskuteras, men vi fästa uppmärksamheten vid att man anlägger en praktisk synpunkt på likpredikan. Å andra sidan tvekade man ej att framhålla en berömlig mans eller kvinnas förtjänster »androm til godt exempel».[2]

Två likpred.

En tid synes man nu med synnerlig iver hava omfattat likpredikan och dess betydelse. Man nöjde sig icke blott med en utan höll två vid samma tillfälle.[3] Var dessa inpassades kan ej med visshet avgöras, då inga uppgifter därom äro tillgängliga, men antagligt är, att den ena hölls vid graven och den andra på predikstolen. Andra godtyckligheter begingos också. Man fattade uppmaningen att hålla likpredikan såsom en oeftergivlig skyldighet, den skulle ingå som en integrerande del i begravningsakten. Men år 1702 kom en förklaring från Kungl. Senaten,[4] att den som begär begravning utan likpredikan och i stillhet, han äger rättighet att erhålla sådan.

Söndagspred. försummas.

Här ha vi nu haft exempel på prästernas allt för stora nit. Men det finnes också bevis på motsatsen. Skulle likpredikan hållas, blev det ju tvenne predikningar samma söndag. Det blev en och annan prästman för mycket, varföre han helt enkelt uteslöt predikan över dagens evangelium. Detta uppgives ha varit en sed i Wexiö stift omkring år 1713.[5] Biskopen fann sig därför föranlåten att i ett brev till stiftets prästerskap med stränghet beivra denna osed, stridande som den var mot kyrkolagen. Omsider tyckes man dock hava tröttnat på denna särskilda form av predikan. Och kanske det ej var så underligt. Ty det skulle ju ständigt röra sig om samma ämne, och en präst kunde snart nog bli »utpredikad» i denna genre. Vi nödgas därför anse, att O. Petri's förfaringssätt var minst lika gott om ej bättre. Men möjligt är, att den riktiga lösningen ligger - såsom ju vanligt är — i en medelväg mellan de bägge, ett stereotypt förmaningstal och en likpredikan. D. v. s. »medelvägen» så lagd, att man omväxlar med en fast formulerad undervisning om begravningens betydelse och ändamål och en mera fritt hållen likpredikan. Det gick nämligen så långt, att man vid ett prästmöte 1737[1] måste påminna om att »man icke skulle stoppa ner avledne Präster i tysthet i jorden, utan hedra dem med Lik-Predikan».

---

[1] Lundström a. a. II. 85. — [2] Kyrkolagen 1686, Cap. XVIII, § 7, säger dock: »Personalierne skola författas och lämpas efter hwars och ens Lefwerne, utan vidlyftighet, samt offörtient och fåfängt Beröm.» — [3] Wallqvist a. a. 2 vol. 147. Prästmöte i Strengnäs 1645: »Mos in educendis funeribus cum duabus concionibus corrigendus». — [4] Wilskman, I. 50. — [5] Wallqvist a. a. 2 vol. 381.

Plats för likpredikan.

Angående platsen för predikans hållande hade man, allt efter som det lämpade sig, valt predikstolen eller graven. Förrättades begravningen inne i kyrkan, så följde av sig självt, att likpredikan försiggick på samma rum. Skedde jordfästningen däremot vid graven, hade man att taga hänsyn till väder och vind samt predikans längd. En förordning från år 1719[2] är ganska motsägande i sina uppgifter: »Thet Tal, som härtils plägat hållas wid Grafwen, skal, efter gammal lovlig plägsed, til Församlingens större upbyggelse, skje på Predikstolen». Saken får väl uppfattas så, att när liktal hölls, brukade det ske i anslutning till begravningsakten vid graven. Men som störande uppträden lätt kunde äga rum eller sinnet förströs av omaket att stå eller besvär av dålig väderlek, så kunde man med skäl förmoda, att församlingen skulle få mera uppbyggelse av en likpredikan inne i Guds hus. Vad beträffar tiden för dess hållande följde den förordningen om begravningar, som icke fingo hållas efter mörkrets inbrott.[3] Vid furstliga personers frånfälle föranstaltades om likpredikningar i landets alla kyrkor.[4]

Liksom prästen hade att uppbära likstol för själva begravningen, så fick han också mottaga en — antagligen frivillig —

---

[1] Wallqvist a. a. II. 465. — [2] Wilskman a. a. I. 50. — [3] Wilskman a. a. I. 50. — [4] Modée a. a. III. 1991, V. 3094, IX. 741.

avgift för likpredikan. Frestelsen låg då nära till hands för prästen att strö rosor över den avlidne, när han kunde vänta sig en god predikolön, men spara på berömmet för de fattige.[1] Sett från denna synpunkt har likpredikan svårt att försvara sin plats. Blir det mera ett lovtal över den döde än en uppbyggelsestund för de efterlevande är kyrkan bäst betjänt med att likpredikan eller griftetalet försvinner. Nödig aktsamhet iakttages väl i allmänhet av vår tids präster men icke så alltid förr. Prästerskapet i Wäxiö fick sig åtskilliga förmaningar i mitten av 1700-talet[2] [1] att »inrätta likpredikningarna efter den dödes Christendom och lefwerne, och icke efter prediko-lönen».

Under predikan fördes kyrkhåvarna omkring, och kyrkolagen[3] förordnar, att de därvid insamlade medlen skola i särskild kista inläggas och till de husfattiges underhåll användas.

Klockor och ringning.

Bruket av klockor omnämnes först av Gregorius av Tours (död 594).[4] De användes för att uppfordra till bön för döende eller döda. Så småningom fick själva ringningen — i stället för bedjandet — en förtjänstfull betydelse.[5] Den kallades då självaringning, vilken verkställdes för den dödes själ för att hjälpa den ur skärselden. En alla »själars dag» och »alla själars afton» plägade firas den 1 och 2 nov., varvid långa ringningar förekommo. Likaledes plägade man låta ringa efter en död på veckodagen efter hans bortgång, på månadsdagen och årsdagen. Detta kallades Weckoringning, Månadz ringning och åhrs motz ringning.[6]

Klockor och bjällror.

Det beskrives också,[7] huru folket på utfärdsdagen hade med sig klockor och bjällror för att ringa, när de kommo till byarna, och därmed tillkännagiva, att man kom med lik. Förf. menar också, att »klockor skattades wara tubæ Dei, Gudz basuner hwar med then dödes Siäl måtte promoveras, och alt ondt ifrån Lijk-Processen drifwas».

---

[1] Kyrckioherden Mest:r Simon Isogæus erhöll för likpredikan år 1696 2 förgylta bägare om 90 ½ lod à 11 mark lodet = 248: 28. (Se Klemming, Ur en Anteckn:s Saml., s. 142.) Jfr Lundström, Svenska synodalakter, I. 620. — [2] Wallqvist a. a. IV. 553 f.; prästmöten i Wäxiö 1755, 1757 och 1760. — [3] Kyrkolagen 1845, s. 184. — [4] Rietschl a. a. II: 307. — [5] Dijkman a. a. 187. — [6] Ibid. 186. — [7] Ibid. 330.

Olika slag.

Ringningar, som av Laurentius Petri[1] uppräknas hava försiggått under den katolska tiden, äro »mongahanda klockeringning til tiderna Vphåldzringning Sielaringning / månade ringning / klempning» etc. Katolikerna mena detta vara »nödhtorfftiga» till syndernas förlåtelse och det eviga livet. Men L. Petri säger, att »thenna förgifften och skadeliga eetret / som the Påveske her och allestedz inmengia / förderffuar thet alt sammans som ellies vthi mongahanda måtto kunde wara lideligit».

Betydelsen.

I uppfattningen av vad klockringningen innebar måste reformatorernas lära också åstadkomma en omvälvning. Det tidigaste bevarade uttalandet härutinnan torde vi äga från conciliet i Örebro 1529 (7 febr.)[2] »Item clockoringning brukes alenest ther til at folkit scal kallas tillhopa ther medh». Man känner nog igen Olaus Petri's röst i denna formulering. Och blotta eftertanken säger, att O. Petri uppfattat denna sed rätt. Han har också längre fram rätt utförligt yttrat sig härom.[3] »I fortijdhen ... brukades clockor allenast ther til, ath folkit skulle kallas ther medh til hoopa, ey ath ther skulle skee noghor gudz tiänist medh.» Katolikerna däremot ringa för att därmed göra Gud en behaglig tjänst, som skall komma den döde till godo. Allt sådant är fåfängt. »Then ther wel lijffuer, honom är jtt gott rykte betzsta clockan epter hans dödh; clocks ringning hielper jntit, vtan såå mykit ath man måå weta, ath noghor är dödh.»

Undervisning om ringning.

Dessa naturliga och träffande omdömen, säkerligen utförligt behandlade vid lämpliga tillfällen i predikningar, ha tydligen haft ett välgörande inflytande på folkets uppfattningssätt. Visserligen bibehållas de gamla namnen ända in till våra tider och man är också angelägen om att få behålla så stor högtidlighet som möjligt genom mycken ringning. Men man kan ej märka, att under tidernas gång det svenska folket satt sig emot förändringen av denna sed så kraftigt som mången annan nyhet.

---

[1] L. Petri, Om Kyrkio Stadgar etc., bl. 34. — [2] Svenska Riksdagsakter, I. 120. — [3] O. Petri, Om Gudz Ordh och Menniskios Bodh och Stadhgar, 1533, ur Troïl a. a., II. 256 f.

Naturligen behöves undervisning om saken. Och 1571 års K. O. inskärper, att det icke är ett okristligt bruk att efter sedvänja ringa, när lik utbäres från huset. »Men folket må först wara vnderwijst om slijk tingest / så at the sker meer för theras skul som leffua / effter som ock S. Augustinus bekenner / än för theras skul som döde äro / hwilke slijkt nu intet haffua behoff.»

Hertig Carl underrättar prästerskapet i en skarp skrivelse av den 10 juni 1602,[1] att han förmenar, att på ringningar ligger föga makt uppå och »then kommer then döde litet til godo».

Samma uppfattning bibehölls alltjämt. Ringningen efter de döda fick ej ske i en »Påwesk wantro, likasom han ther medh til siälena kunde befordras». Men uppgiften växer likväl. Klockorna skola ej blott förkunna en människas hädanfärd utan också hedra henne. Och därjämte skola de väcka åhörarna att gudligen betrakta sin dödlighet och att så bereda sig på döden.[2]

Kyrkolagen 1686 fullföljer denna tankegång och stadgar i sin kärva korthet: »Efter the Döde skal ringas ... intet för någon widskepelse skull / utan at ther med förkunna then Dödas afgång / och vpväckia Christelige Tanckar om Dödeligheten / hoos them som qvarlefwa.»

Betalning för ringning.

Klockorna måste legas och det för dyr betalning såväl till kyrkan som till ringkarlarna. I sin skrivelse 1602 uttalar hertig Carl sin förvåning öfwer »hwarest sådant alt tager wäghen», som betalas för ringning, »hwilcket inga ringa summa om åhret belöper».

Fri ringning.

En gammal sedvänja var, att prästerskapet samt »Gymnasii och Scholæ-Betjänte» för sig och sina hustrur fingo åtnjuta fria gravställen och klockor, vad betalningen till kyrkan angick, men ringarna skulle ha sin lön. Detta blev lag så sent som 1664.[3]

---

[1] Stiernman a. a. I. 523 f. — [2] H. r. S. Hist., Ser. II: 3, 2: 1, s. 263 och Ibidem, Ser. II: 3, 2: 2, s. 169. — [3] Wilskman a. a. I. 320.

Den skulle ock tillämpas i avseende på barnen, för så vida de voro »i föräldrarnes hus och bröd».

Visserligen var det så, att ingen ringning för lik fick förekomma, förrän kyrkoherden blivit underrättad om dödsfallet.[1] Men väl kunde det hända, att i några församlingar sådan ringning kunde försiggå utan avgift.[2] Inträffa kunde också, att avgifter upptogos ganska godtyckligt eller efter gammal sedvänja, utan att kyrkan hade något verkligt behov av stora ringningspenningar. Det befinnes därför nödigt att stadga,[3] att sockne-männen själva få sätta upp en taxa på ringning och gravjord, vilken skulle lämpas efter socknens storlek och kyrkans bofällighet. Och då det är tydligt, att kyrktjuvar grasserade, stadgas också, att så insamlade medel skulle förvaras »inom 3 lås och nycklar». De finge ej heller användas annat än till kyrkornas vidmakthållande och förbättring.

Taxa.

Att man vid de dödas begravning försökt göra skillnad på fattige och rike, menige man och högt uppsatte hava vi redan förut sett exempel på.[4] Vid likringning kunde denna åtskillnad göras särdeles märkbar. Man kunde ringa i en eller flera klockor och i stora eller små. Ringningen kunde utsträckas till en kvart, hel timme eller flera timmar. Den kunde upprepas på bestämda tider, flera dagar i sträck ja t. o. m. fortsätta över en del av ett år.[5] Allt avsåg att utmärka den döde och låta honom komma till heders efter döden. Visserligen fingo ej den döende eller hans närmaste bestämma om sättet för eller utsträckningen av ringningen. Men då man visste, vilket stånd man tillhörde, så kunde man själv ungefärligen bestämma gränsen.

Ringning för fattig och rik.

Man försökte väl att bevara skenet av likställighet eller åtminstone rättvisa. Men inskränkande förordningar vittna om hur gärna man ville överskrida måttet, såväl de sörjande som de, vilka hade att bestämma över ringningen. Ingen skulle av högfärd få söka förmån framför andra. Men en tjänlig åtskillnad skulle göras mellan personer efter vars och ens stånd, ämbete och värde, dock icke efter någons begäran eller förmåga att bekosta ringning utan efter uppskattande av församlingens förmän. Därigenom hoppades man att undvika äregirighet, »fåfeng bekostnadt och myckin förargelse».[1]

---

[1] Wallqvist a. a. II. 272. — [2] Wilskman a. a. I. 320. — [3] Wilskman a. a. I. 321. — [4] Se denna avh. s. 25 f. — [5] Historiska Handlingar, II. 196. Efter hertig Fredrik av Holstein ringes kl. 12—1 en hel månad!

Laurelii kyrkoordningsförslag[2] bestämmer också i några särskilda fall, hur länge ringning efter döde skall pågå. För kungliga personers lik ringes så länge, som det för varje gång föreskrives. För ett riksråd skola klockorna röras en hel vecka före begravningen på den plats, där denna skall försiggå. Och för en biskop omedelbart efter hans död fyra dagar över hela hans stift.

Där omständigheterna så medgåvo, gick man till överdrifter. Icke ringa missbruk och mycken kostnad föranleddes härav. Följden blev, att höga vederbörande måste taga saken om hand och noga reglera ringningarnas antal och den tid, som fick anslås. Mest synes adeln ha velat taga klockorna i bruk. Därför utfärdades en stadga av den 30 aug. 1664,[3] att för Riddare och Adels-Person blott fyra ringningar voro tillåtna: 1. själaringning, 2. dagen före begravningen, 3. när begravningen sker, 4. när liket är jordsatt. Ingen av dessa ringningar fick taga längre tid än en halvtimma. Som en ytterligare hedersbevisning tilläts, att för dem, som tjänt i krig, några stycken skott lossades vid graven, »efter som hwar hafwer hafft tienst til».

Ringningarnas antal.

Missbruk.

Till missbruken hörde, att vid själaringning även andra församlingars klockor användes än den sockens, som den döde senast tillhört. I Stockholm kunde sålunda hända, att stadens alla klockor rördes. Och på landsbygden, där två eller flera församlingar utgöra ett pastorat, kunde då ringas i pastoratets samtliga kyrkklockor. Hur ofta ägde icke en adelsman gods i flera församlingar t. o. m. på vitt skilda ställen i landet. Nu förordnas, den 5 okt. 1664,[4] att själaringning blott får ske i vederbörande församlings klockor och ej längre tid än en halvtimma. Men om den döde »pröfwas af dhen Grad», så må vid begravning t. ex. i Stockholm ringas i alla stadens klockor. Är det däremot en person av ringare grad, så lämpas ringningen därefter. Till »dhen Grad» räknades även,[1] »ther någon förnähm Prästman kan hafwa något synnerligit interresse vthi, som med förnähme Gåfwor och Skiäncker til Kyrckian eller annat slijkt».

---

[1] H. r. S. Hist., Ser. II: 3, 2: 1, s. 263 och Ibid. Ser. II: 3, 2: 2, s. 170. — [2] Ibid. Ser. II: 3, 2: 1, s. 263. — [3] Kyrkolagen 1686, Ups. 1845, s. 209. — [4] Kyrkolagen 1686, Ups. 1845, s. 209.

En gradskillnad skall ock iakttagas mellan biskopar, superintendenter, gemene prästmän och kyrkobetjänte, som åtnjuta fria klockor. Men man måste »bruka een moderation heruthinnan, att bem:te klockor och ringningar icke hwar och een lijka efterlåtas, uthan Proportionaliter, som hans wilkor och condition kan lijkmätigt wara».

Röster höjdes nog för att ingen åtskillnad skulle vara i döden för fattiga och rika. Men de förklingade väl ohörda. Dock har i Åbo stift biskop Gezelius vågat gå så långt, att han förordnat,[2] att för lika betalning till kyrkan ringes lika för de fattige som för de rike.

Ett visst uttryck för borgarnes tankar om bönderna kan man erhålla genom att läsa Nyköpings kyrkoråds beslut av år 1681,[3] där det heter, att »bondeliken skulle begrafvas vid aftonsången för ringningens skull». Kyrkans medlemmar från landsförsamlingen aktades så litet av sina bröder i staden, att de ej unnades en lika hedersam begravning som borgarne. Man var rädd om klockorna, och onödiga utgifter i ringarelön inbesparades.

K. L. 1686 om ringning

Kyrkolagen av 1686, som nu skulle ge det förlösande ordet och göra ett slut på alla missbruk och »excesser», låter det stanna vid det gamla. Efter den döde skall ringas i en eller flera klockor »som hwars och ens stånd / i förmågo af Wåre Ordningar / tillåtit är».

Lagen synes ej heller ha haft åsyftad verkan. Överdrifterna ta ånyo överhand. En stiftssynod i Uppsala år 1750 måste låta utgå den ordern,[4] att ringningar för lik icke tillåtas flera än 3, inberäknat sammanringningen till allmänna gudstjänsten, under vilken liken pläga bäras till graven. Men flera medgivas, om så är, »at någons wälfångne privilegier flera tillåta». Det förefaller sålunda, som om allmogen har velat överskrida det antal, som för dem var tillåtet d. v. s. väl i allmänhet mindre än 4 ringningar, eftersom detta var förbehållet adeln såsom ett ståndsprivilegium.

---

[1] Ibidem, s. 210. — [2] Gezelius a. a. bl. C 4. — [3] af Schmidt, Karl, Anteckningar om Röne härad, s. 136. — [4] Lundström a. a. 368.

Likaledes på en stiftssynod i Uppsala år 1755[1] upplivas beslutet från 1750 års synod och påminnes om 1668 års förordning angående 4 ringningar för adeln, vilket ju vittnar om att dessa lagar icke över allt efterlevdes.

Ej heller tyckes man hava respekterat längden av den tid, det var tillåtet att hålla klockorna i gång. En på ett prästmöte i Uppsala 1769[2] antagen klockarestadga varnar sålunda för att ringa för länge. Men man finner, att tiden — tvärt emot kungl. förordningar — blivit utsträckt sålunda, att det ej får ringas »mera än $^3/_4$ tima för adelige personer och theras wederlikar, $^1/_2$ time för andre Ståndspersoner och $^1/_4$ dito efter menige allmogen».

Underligt var ju ej, att man ville inskränka ringningen till en viss tid. I en storstad skulle det sålunda ej ensamt väcka känslor av högtidlighet, andakt och »gudeliga betraktelser över vår dödlighet», om kyrkklockorna voro i gång från morgon till kväll. Vanan förslöar, och vardaglighet skapar sällan uppbyggelse.

Om sådana skäl ha medverkat, kan man ju ej med säkerhet veta. Men däremot torde man ha haft skäl att taga vård om de dyrbara klockorna, så att de ej i onödan förstördes eller nöttes ut. Anledning fanns nog att hava ett vaksamt öga på ringkarlar, som »vårdslöst hanterade och kastade klockorna».[3] Biskop Gezelius varnar också klockaren[4] för att låta någon ringa såväl till likprocess som till gudstjänst, »den han intet känner / och weet honom wara waan att ringia / at icke någon skada komer på klockorna».

---

[1] Ibidem, 418 f. — [2] Öhrströmer, F., Ecclesiastike Samlingar, I. 54. — [3] Ibidem. — [4] Gezelius a. a. bl. C 4.

Främmande religionsförvanter få enligt en förordning av 1781 rätten att mot vanliga avgifter för begravning använda våra klockor, vare sig den förrättas av egen eller luthersk präst.

Vid begravning i stillhet får klockringning icke förekomma.

Under 1800-talet torde ringning efter döda ha förekommit i långt mindre utsträckning än fordomdags. Själaringning har varit övlig[1] mångenstädes, åtminstone på landsbygden. Begravningsdagen ringde man under processionen till graven, vilket kunde sammanfalla med den s. k. sammanringningen. Efter gudstjänstens slut eller — om begravningsakten ej skedde under gudstjänsttid — efter jordfästningen vidtog en 15 eller 30 minuters ringning.

Hjälpmedel vid begravning.

Kors framför båren.

Då likprocessionen satte sig i gång in till kyrkogården, bars ett kors eller crucifix framför båren under den katolska tiden.[2] Därefter promenerade man kyrkogården runt, innan liket inbars i kyrkan. Denna senare sed avskaffades formellt redan 1529 genom O. Petri's ord i handboken, att när liket kommer till kyrkan, skall det strax nedläggas i graven. Men i Skåne synes det hava bibehållit sig ända till 1880-talet(!)[3]

Bruket med crucifix eller möjligen kors utan Frälsarens bild[4] kom ej att försvinna förrän med Uppsala mötes beslut år 1593. Ullman säger,[5] att »detta sköna bruk härstammar från 500-talet». Såsom förklaring till bruket angiver Bælter,[6] att det kunde beteckna den avlidnes beständiga tro på Jesus Kristus. I sådant fall medgiva vi gärna, att det är ett tilltalande bruk, att Jesu förnämsta frälsaregärning går före den döde och visar vägen. Men en deltagare i begravningståget eller en åskådare kan komma på en annan tanke. Skulle han tänka sig, att det framför gående korset skulle betyda, att den avlidne varit en korsdragare, så vore bruket mindre lämpligt. Ty i och med det att anden löst sig från kroppen, är han befriad från korset. Han är frigjord från livets vedermöda och lever i salig gemenskap med sin Frälsare. Däremot torde det hava en god nytta med sig, att de efterlevande påminna sig, att de fortfarande äro korsdragare. Men skall detta bli dem en verklig maning, bör korset ej placeras före likkistan. Bruket är, som nämnts, avskaffat. Och anledningen är given, det erinrade för mycket om det katolska begravningssättet för att i reformationens tidigare skede kunna tolereras.

---

[1] Svenska landsmålen, VIII: 2, s. 65, på 1840-talet i Skåne. I Östergötland fortgår den seden ännu. — [2] Dijkman a. a 331. — [3] Wigström a. a. 66. — [4] Bælter, s. 548 säger »et kors och en fana». Något belägg för sin uppgift har han ej lämnat. — [5] a. a. 383. — [6] s. 548.

Liket bäres. Då liken fordomdags skulle föras till kyrkan, buros de ända från sitt hem, även om det låg avlägset.[1] Hela roten var då uppbådad för att hjälpa till. Detta ansågs som det enda värdiga sättet, och den döde skulle hedras genom att bäras av sina närmaste. I Skåne lär denna sed att hela vägen bära liket ha bibehållits ända in på 1880-talet.[2] Men längsta vägen till kyrkan är väl där en halvmil. Man tog det också i så pass rask fart, att kvinnorna fingo lunka efter i småtrav. Dock iakttogs fullkomlig tystnad hela vägen. Helt annorlunda måste det gestalta sig på orter, där man hade sina goda tre mil till kyrkan — för att ej tala om norrländska förhållanden. Kyrkbåten fick upptaga den döde, eller också måste man använda vagn. Och en mera praktisk syn på saken lärde människor, att en död icke vanärades genom att — till större bekvämlighet för andra och tids vin-

Liket på vagn. nande — föras på likvagn. Här ha vi sålunda ett exempel på att en givetvis mera praktisk anordning kan komma ett gammalt ärevördigt bruk fullständigt på fall. För att göra större heder åt den döde gjordes likvagnar, särskilt avsedda för sitt ändamål. En församling kunde ha en vackrare och bättre utstyrd än en annan, varföre det hände, att kyrkobetjänte och likbjudare lånade ut sin församlings likvagn åt en annan församling.[3] På landsbygden får man ju dock i allmänhet betjäna sig av vanliga mer eller mindre lämpliga åkdon.

---

[1] Bælter a. a. 546 anm. — [2] Wigström a. a. 65. — [3] Modée a. a. XII. 213 f.

I Lappland får den kör-ren, som är använd att transportera ett lik till kyrkan, icke vidare begagnas. Han får gå sysslolös i bet till slaktetiden på hösten, då han måste släppa till livet. Egendomligt nog ätes dock köttet.[1] Antagligt är, att han till följd av sitt dragande av liket betraktats antingen sasom »helig» eller »oren» men genom livets mistande frånhänts denna egenskap. För att utmärka att någon kommer med lik, bindes ett vitt tygstycke vid seldonets stora båge. Vägen lämnas då fri av varje mötande. Seden ha nybyggarna övertagit av lapparna.

Det tygstycke, som användes såsom ett slags bårkläde, blir bortkastat liksom den dödes sista sängkläder. Även ackjan, som förde lappen till graven, får ligga kvar på kyrkogården. Naturfolken ha ju den föreställningen, att allt, som kommer i beröring med döden, blir orent.[2]

Även om liket fördes på vagn, borde det gå så värdigt och långsamt som möjligt. Hästen fick ej ha större fart än gående. Och på den, som första gången i en storstad får se en likvagn med procession i full fart köra till graven, verkar det säkerligen pinsamt. Men vanan trubbar av känslorna, och snart nog inser även den pietetskännande, att det är praktiskt nödvändigt att låta saken ha sin gång.

Likbår o. linor.

För att få liket från likvagnen till graven användes likbårar eller linor.[3] Om något av dessa medel använts före det andra, kan ej avgöras. Troligt är, att seden varit olika på olika ställen under olika tider. Likbåren hade den fördelen, att den tog sig prydlig och värdig ut. Den höljdes tillika med kistan av ett bårkläde, som understundom var så stort tilltaget, att det måste på sidorna uppbäras av särskilda personer.[4] Detta tilläts blott vid de förnämares jordafärd. Men båren var tung och obekväm att bära. Det mera praktiska bruket med linor utträngde därför den gamla ärevördiga seden.[5]

Så länge bårar begagnades, kunde det ej gå an, att samma slag användes till de olika stånden eller rik och fattig. Det fanns nämligen herrebår, borgarebår, bondebår och barnbår.[1] När t. ex. en ny borgarebår anskaffats, upplagades den gamla, som då avsågs för de fattiga borgarne. Ty den nya var lika dyr att lega som herrebåren. Åter ett bevis på, så många gånger förut konstaterat, att man även bland de döda skilde de förnäma från de fattiga.

---

[1] Salin a. a. 1908, s. 207. — [2] Jfr Schmidt a. a. 137. — [3] Ibid. 136. — [4] Bælter a. a. 546 anm. — [5] Schmidt a. a. 136.

Schmidt omnämner från ett kyrkoinventarium »4 st. Bårärmar»[2] men kan ej förklara, huru de sågo ut eller varav de voro gjorda — och antagligen ej heller vartill de användes. En konjektur må här tillåtas. Bärarne voro i allmänhet blott fyra, två, de förnämste, vid huvudet, och två, de yngre, vid fötterna.[3] För att orka bära lyfte de hela båren med kistan upp på sina axlar.[4] Men då bårens handtag eller armar skuro in i axlarna, hade man för sed, menar jag, att förse dem med bårärmar, som lindrade trycket. När nu dessa angivas vara fyra och fyra, så stämmer det förträffligt med handtagens antal. Bårärmarna voro väl sålunda förfärdigade av något tjockt, svart tyg och hade handtagens form.

Bärare.

Vad bärarna beträffar, måste de vara i släkt — men ej nära med den döde. Undantagsvis användes mågar, men i regel fingo ej närmare släktingar bära än syskonbarn.[5] Även om bördan var aldrig så tung, måste de första bärarna hålla ut ända till slutet av den dödes ägor. Skälet till dessa egendomliga bruk ha ej källorna uppenbarat. Nu för tiden är det ej så ovanligt, att de allra närmaste bära den avlidnes kista såsom en sista kärleksgärd. Det skulle kunna tänkas, att nära anhöriga fordomdags ej fingo taga någon befattning med den döde, då det skulle se ut, som om de gärna hade velat ha bort honom från gården. Men å andra sidan skulle han betjänas av sin släkt, då den i viss mån hörde honom till. Härför talar ock, att de måste hålla ut att bära honom, hans eget »husfolk», tills hans egna ägor voro slut. På främmande mark kunde han däremot taga emot tjänst av främmande. Detta gör icke anspråk på att vara mer än en hypotes, om ock en ganska rimlig. Men olyckan är, att rimliga anledningar, såsom man föreställer sig, till seder och bruk ofta icke äro de verkliga. Seden kan för sin uppkomst ha att tacka en ren tillfällighet utan samband med seden själv. Den kan också bero på övertro eller vidskepelse och är då icke rimlig i sig själv.

---

[1] Schmidt a. a. 136. — [2] Ibidem 137. — [3] Gaslander, Beskrifning om Allmogens Sinnelag, Seder etc., Uppsala 1895, s. 25 (269). — [4] Wigström, Eva, Allmogeseder i Rönnebärgs härad i Skåne, Sthlm 1891, s. 65. — [5] Gaslander a. a. 25 (269). Det sagda gäller åtminstone Småland.

Sång till och vid graven.

Utsjungning.

Ända från den katolska tiden härstammade det bruket, att liket skulle utsjungas, vilket gick så till, att när kistan bars ut ur hemmet, uppstämde prästen, klockaren eller församlade skolbarn en psalm. Härmed kunde fortsättas, ända till dess att tåget stannade vid graven.

Alla katolska seder betraktades ju med en viss misstro av reformatorerna, då människorna i allmänhet gjorde sig andra föreställningar om dessa, än de verkligen inneburo. Kyrkoordningen av år 1571 giver därför visserligen tillåtelse att sång utföres när liket utbäres, eftersom det icke är en okristlig sedvänja. Men folket skulle först undervisas om att sådant sker icke för de dödas utan för de levandes skull. Vid adeliga begravningar fingo brukas ordinarie stadspräster och den stadens eller församlingens skola, där begravningen skedde, eller den som låg närmast intill. De gudeliga sångerna utfördes såväl på gatan som sedan i kyrkan uppe i koret. På landsbygden fick man ej uppbåda härför mer än högst 10 à 12 personer, helst ett mindre antal.[1]

Skolgossar vid begr.

Att skolgossarnas deltagande i begravningar skulle inverka menligt på skolundervisningen faller av sig självt. År 1638 uppgives Schola trivialis i Stockholm ha tjänstgjort vid 304(!) begravningar.[2] Var det då så nödvändigt att försaka en god del av arbetstiden varje dag för att utföra liksång? Visserligen icke för begravningens skull, men för skolans, ty såväl skolan som lärare och lärjungar voro så fattige, att de utan den betalning de fingo för sången knappast kunde existera. Vi finna sålunda här en god sed vid begravning bibehållas så gott som enbart av ekonomiska skäl för en ovidkommande part. Ty hade skolorna varit tillräckligt understödda, hade man naturligen ej fördärvat studietiden med till skolan icke hörande göromål.

---

[1] Bælter a. a. 547. — [2] Nord. Fam.-bok, art. Likgång.

Vid förnämligare personers begravningar i Stockholm skulle »hela skolan», 32 par gossar, med rektor, konrektor och de fyra »kollegerna» deltaga. Gossarna voro iklädda svarta kåpor, vilka genom långvarigt bruk och vårdslöst förfarande blivit illa tilltygade, ehuru de förvarades i kyrkan. När mindre betydande personer begrovos, fick man nöja sig med halva skolans deltagande. Och skolgossarna tjänstgjorde även som likbärare.[1]

I 1686 års kyrkolag blev det förbjudet att »utsjunga liken». Men lagen var otydlig, och man kom till den uppfattningen, att förbudet endast gällde landsbygden, då det står »resa hem til Gårdarna». År 1688 kom en ganska barsk förklaring från Kungl. Maj:t,[2] att förbudet omfattade även städerna. Men skolgossarna kunde i förväg få infinna sig å kyrkogården och där utföra sin sång. Det ändrades sålunda intet i själva sakläget för skolorna, men kanske någon tid inbesparades, då ungdomen ej behövde deltaga i processionen.

Liksång avskaffad.

Emellertid synes den nya anordningen ha blivit mindre populär. Det var ej samma ståt och högtidlighet med sång vid graven som med en lång procession av sjungande skolgossar. Och därför finna vi liksången åtminstone på ett ställe avskaffad år 1694.[3] Det kan knappast vara en enstaka händelse utan måste ha varit ganska allmänt, ty blott några år därefter, 1712, finna vi en anhållan av »en och annan» att få hålla vocal- och instrumentalmusik, när lik-sermon hölls vid gravarna. Men detta blev av överheten avslaget.[4] Vad Stockholm vidkommer skulle seden ha fortfarit ännu i början av 1800-talet, ehuruväl i något ändrad form».[5]

---

[1] Nord. Fam.-bok, art. Likgång. — [2] Wilskman a. a. I. 404. — [3] Schmidt a. a. 136; i Nyköping. — [4] Bælter a. a. 548. — [5] Nord. Fam.-bok, art. Likgång.

Huru därmed förhåller sig, kan för närvarande ej lämnas besked. Men Schmidt nämner,[1] att »detta bruk måtte likväl åter hafva upptagits, ty på 1840- och 50-talen förekom det i Nyköping». Nu lär det väl näppeligen hava inträffat, att Nyköping varit det enda ställe i Sverige, där man efter kyrkolagens bud så småningom bekvämat sig till att avskaffa liksången men återupptagit bruket efter en viss tidrymd. Utan snarare få vi tänka oss saken så, att det i kyrkolagen givna påbudet, uppehållet till en början med stränghet, delat många andra lagars och författningars öde att bortglömmas, när ändamålet med deras tillkomst förfallit. Tämligen oveten om den gamla lagens innebörd har man tillåtit sig att trotsa den. Saken har ej blivit beivrad, då den förefallit oskyldig eller rättmätig, och så har en gammal sed brutit fram i fullt flor.

Liksång åter i bruk.

Att skolorna numera ej bestrida tjänsten som liksångare beror såväl på de för dem något ändrade ekonomiska förhållandena som intensiteten och mångfalden av deras arbete.

Men voro då skolorna, under den tid liksången ej uppehölls, lämnade åt sitt öde? Den saken synes ej vidkomma vår framställning, men gör det i själva verket. Ty Kungl. Maj:t hemställer år 1719[2] till vars och ens godtycke och fria vilja att giva något till skolor och skolgossar vid begravningar. Detta ger ju ett direkt stöd åt vår ovan uttalade mening, att skolgossarnas sång vid graven upphört. Ty presterade de verkligen sång, så hade de anspråk på och togo betalning efter en viss taxa[3] och kunde ej honoreras efter godtycke eller av fri vilja. Det förefaller för övrigt, som om understundom icke någon slags sång förekommit, ty det heter i en förordning för Österbotten år 1743:[4] »För Sången, som wid Begrafningar af Capellanen förrättas, måga wederbörande, som sådant åstunda, med honom derom öfwerenskomma; Men den som en slik Sång ey åstundar, ware för all sådan utgift derföre befriad».

Skolgåvor vid begr.

Allt pekar sålunda hän på — med ledning av ovan nämnda

---

[1] Schmidt a. a. 136. — [2] Wilskman a. a. I. 51. — [3] Se härom nedan! — [4] Modée, III. 1999.

Klockarens liksång.

källor — att skolgossarnas sång tystnat ganska snart efter 1686 års kyrkolag och varit borta under hela 1700-talet men åter börjat ljuda vid 1800-talets ingång för att till sist såsom institution vara alldeles avskaffad efter 1800-talets mitt. När sång i alla fall förekommit, har den utförts av prästen eller klockaren (kantorn), som nu för tiden oftast är den ensam sjungande. Eva Wigström (Ave) omtalar, att i Skåne på 1870-talet klockaren mötte varje liktåg utom kyrkogårdsporten för att »sjunga in liket».[1] Gaslander[2] vet berätta, att i Småland psalmen sjöngs under vägen till graven och att en psalm även sjöngs, under det att graven fylldes. Det sista är ju i full överensstämmelse med det av Olaus Petri år 1529 införda bruket, som dock avskaffades i 1811 års handbok. Det förstnämnda är däremot i strid med reformatorernas bestämda önskan att avskaffa utsjungandet av liket, förbjudet 1686 men bibehållande sig som ett obetydligt rudiment ännu två hundra år efteråt.

Begravningsståt.

Av ålder har det varit övligt, att så snart döden inträtt, man har tillslutit den dödes ögon och mun.[3] Denna handling maste ju betraktas såsom helt naturlig, då det säkerligen skulle verka stötande att se eller tänka sig den döde med stirrande, själlösa ögon och öppen mun. Men helt naturlig är den även därför, att den avlidne får utseendet av att stilla sova, en föreställning som man gärna bibehållit tiderna igenom.

Svepning.

Nästa åtgärd har varit, såsom det mångenstädes heter, att »tvätta ut liket». Det är ju en renlighetsakt, som varit en förberedande för likets balsamering,[4] där sådan i undantagsfall förekommit. Det kan också tänkas, att det är en kvarleva från den katolska tiden, då liket ovillkorligen skulle renas med vigvatten.[5] Men det vanligast förekommande har varit att svepa liket i linnelakan, vilken sed torde gå tillbaka ända till Jesu begravning.[6] Understundom har man iklätt liket uniform eller en dyrbar dräkt, smyckat det med pärlor, ädla stenar och ringar av guld.[1] Emellertid har det vanliga varit att bruka linne men även dyrbarare tyger, och ibland förekom det, att liket pryddes med peruk, antagligen den som bars i livstiden, varjämte även spetsar anbragtes pa svepningen. Detta var dock något, som ansågs höra till onödig lyx, och en förordning bestämmer, att man skall använda det billigaste material, som man har till hands.[2] En och annan har velat taga denna världens skatter med sig i den snikna avsikten att beröva eftervärlden sin egendom.

---

[1] a. a. 67. — [2] a. a. 25 (269) tr. 1774. — [3] Bælter a. a. 540.
[4] Ibidem 540 f. — [5] Schmidt, Röne härad, 145. — [6] Bælter a a. 541.

Minst sagt egendomligt är bruket att lägga en brännvinsflaska i likkistan. Man gör det åt sådana, som äro vana att ta sig en tår eller som begära att fa det.[3] Understundom lägges en stalbit eller en gnidsten i kistan, för att den döde ej skall »gå igen». Havande kvinnor få barnkläder och sax med sig, ty barnet kommer alldeles säkert att födas till världen, om ej förr så när kistan bäres genom kyrkogårdsporten. Härav den förr brukade seden att ett ögonblick sätta ned kistan därstädes.[4] Äldre personer be att få en bindel om underlivet för att ha något att skyla sig med på domens dag. Och det är ej värt att neka en döende något eller ändra om hans bestämmelser, ty då kommer han att gå igen.[5]

I Västergötland har man i Björsäters och Lugnås' socknar vid omgrävningar likaledes funnit flaskor,[6] innehållande brännvin eller »luktvatten». Ävenledes har man därstädes gjort fynd av snus, tobak, en mindre snusnosa och ett piphuvud av lera. En gammal man, som lagat eller hopsatt bössor, uppgives ha fått med sig i graven en pistol, en krutpung, en hagelflaska och en liten hammare, för att han ej skulle »gå igen». Bruket att ge sadana gåvor går tillbaka i dessa fall åtminstone till 1850-talet.

---

[1] Wallqvist a. a. IV. 545. — [2] Modée a. a. II. 928. — [3] Meddel. fr. Nord. Muséet 1890, s. 17. I V. Göinge socken i Skåne rätt brukligt på 1840-talet. I Breareds s:n i Halland enl. notis i A. B. $^{25}/_{11}$ 1914, bestyrkt av kommunalstämmans ordf. — [4] Även ifall kvinnan ej hunnit kyrkotagas efter sitt sista barn. Se Wigström, Allmogeseder, i Sv. landsmålen, VIII. 2, s. 66. — [5] Meddel. fr. Nord. Mus. 1890, s. 17 f. — [6] Fataburen 1909, s. 109 ff.

Mindre att förundra sig över är, om den döende velat ha med sig ett kärt Guds ord, den kära psalmboken eller den nötta bibeln. Unga flickor plägade man utpynta som brudar med blommor, band och bjäfs[1] eller pryda med kransar av myrten, åtminstone i det fall att de sörjdes av sin trolovade.[2]

Då man visste, att liket var skrudat, strömmade hela trakten till för att se den döde, även små barn fingo medfölja. Att »se lik» hörde till de uppbyggligare »folknöjena».[3]

Likkista.

För att förvara liket och med värdighet kunna föra det till begravningsplatsen har man sedan gammalt brukat lägga det i en kista.[4] Denna har varit och kan vara av mycket olika beskaffenhet. I vanligaste fall är det en svartmålad furukista, men vid många tillfällen har använts och användes likkistor av ek[5] eller annat dyrbart träslag i träets naturliga färg, för barnlik en vit kista. Esomoftast har förekommit (åtminstone under 1600-talet),[6] att kistorna »inuti bedragits med vackert lärft och utantil med medelmåttigt kläde». »De gamla hafwa mycket måhlat och medh bleck och silfwer figurer beslagit sina Lijkkistor, och ofwan på låcket Christi crucifix med dessa Bokstäfwer I. H. S.»[7] De fattige hade naturligen ej råd till sådant, men ibland kunde lyxen gå till »handtag av förtent jernbleck». De som hade bättre råd läto påsätta »allehanda dyra och präcktiga beslag» och använde »allehanda förgylning och beklädning af Sammet och Galoner på Likekistor»[8] Gustaf II Adolfs kista var av rent silver och därpå utritat alla Sveriges landskaps vapen.[9] Men 1686 års kyrkolag anbefaller att »aflåta med kåsteliga Lijk-Kistor och Swepningar».[10]

Sorgehuset.

Man har ävenledes varit angelägen om att låta sorgehuset framträda i sorgens färger. Så har man klätt ett eller flera rum i svart,[11] vilket naturligtvis var förenat med stora kostnader.

---

[1] Meddelanden från Nordiska Muséet 1888, Sthlm 1890, s. 33. — [2] Bælter a. a. 541. — [3] Meddel. fr. Nord. Mus. 1888, s. 34. Förf. har själv på 1880-talet varit med om dylikt. — [4] Bælter a. a. 541. — [5] Modée a. a. VIII. 7146. — [6] Wallqvist a. a. IV. 544. — [7] Dijkman a. a. 332. — [8] Hedengran a. a. 240. — [9] Ekholm, Den svenska fatburen, VIII. 164. — [10] Cap. XVIII, § 2. [11] Hedengran a. a. 240.

Men härvid brukades också dräller, lakan eller linne,[1] och denna klädnad av sorgerummet, mången gång flera rum, bibehölls under en god del av sorgetiden.[2] Understundom gick lyxen ända därhän, att man klädde stora delar av kyrkan i svart.[3] Det var kanske ej så underligt, att högsta myndigheter inför denna onödiga prakt funno sig föranlåtna att utfärda »förordningar till en och annan yppighets och överflödighets avskaffande».[4]

Sorgdräkt och sorgtid.

Man lade ner mycket penningar på de sorgdräkter, som buros. De voro av »Boijer, Frisader eller friserade Ratiner», man hade »öfwerdragne Hattar och Wärjor, Gravarer och Siden Creponer»,[5] och man bar svarta kappor. De vagnar, man begagnade, voro överklädda med något svart tyg. »Betiänte och Tiänstefålk» skrudade man också i svarta kläder. Förbud häremot gjordes också, liksom att giva dem »swart foder och stoffering» och detta vid 200 daler s:mts vite.[7] Ja, myndigheterna gingo så långt i sparsamhetsiver, att en förordning[8] bestämde, hur man skulle vara klädd såsom sörjande. En man fick ej bära annat än en »på wanligit sätt med knappar och knapphål på Råck och Wäst af Camelgarn, antingen til lifwet, eller aldeles utföre, giord klädning, och det utan något swart Flors, Rud-kardewansskors och swarta Wärjors bärande». Värst gick nog förordningen ut över »Fruentimber och Qwinspersoner», som förbjödos att ändra sin dräkt eller skaffa sig någon ny under sorgetiden. Huvudbonaden, utan flor, skulle vara av »slätt Nättel- eller Cammarduk» eller hemgjord lärft, den övriga dräkten av flanell, ylle eller, förvånansvärt nog, siden.

I full överensstämmelse härmed utfärdades också förbud för dödsfångar att »bruka hwita eller swarta sårge-kläder, utsirade med band och annan granlåt... och på hederliga Åke-tyg fara, i flere Prestmäns medfölje».[9]

På sorgetiden inskränker också en förordning.[10] Efter närmaste anhöriga anses sex månader vara en tillräcklig tid, efter barn över 15 år tre månader, och under 15 år sex veckor. Sorg efter sidosläkt i uppstigande led anlägges i det högsta tre månader. Efter fjärmare »hel- eller halvsläkt» tillåtes icke att bära någon sorgdräkt.

---

[1] Modée a. a. II. 928. — [2] Ib. III. 1716. Jfr Svenska landsmålen VIII: 2, s. 66. — [3] Modée, I. 180. Jfr Ibid. IX. 773. — [4] d. 3 juni 1720, 22 juni 1722, 19 maj 1739, 30 dec. 1771. — [5] Hedengran a. a. 240. — [6] Ibid., jfr Modée a. a. I. 180. — [7] Modée a. a. II. 1492. — [8] Ibid. III. 1716. — [9] Ibid. III. 1820. — [10] Ibid. III. 1716.

Förhållandet blev dock ett annat, när Fredrik I avlidit. Då skulle både adel, präster och borgare anlägga sorgdräkt. Då blev »all Musique i Kyrkor och Samqväm, så wäl som allehanda Lust- och Skåde-Spel, ehwad namn de hafwa måge, härjemte förbudne.[1]

Bland allmogen har man i senare tider varit enklare klädd. Så omtalas från Julita socken i Södermanland,[2] att karlarna voro iklädda sina långa blå vadmalsrockar, höga hattar, vita halsdukar och handskar. Kvinnorna hade stora vita huvuddukar av kambrik med breda fållar, djupt neddragna för ansiktet. De djupast sörjande buro även vit pannbindel och voro för övrigt helt svartklädda. Under gudstjänsten sutto de hela tiden nedhukade i bänken utan att se upp.

I Skåne brukade man på 1840-talet[3] svart och vitt i den egentliga sorgkostymen. I nödfall kunde man använda blått eller vilken färg som helst vid lättare sorg, endast icke rött, var det också blott en hårfin rand. Under sorgetiden skulle man de första söndagarna i kyrkan »ligga i sorgen» d. v. s. med huvudet lutat mot bokbrädet, de återstående »sitta i sorgen» d. v. s. icke resa sig upp då Guds ord förelästes etc. Huvudsakligen var det kvinnorna, som behövde iakttaga denna sorgeplikt. Ännu på 1890-talet tillgick det på samma sätt i Östergötland med undantag för »liggande i sorgen».[4]

Processionen. Lade man stor vikt vid den dödes utstyrsel och de sörjandes klädedräkt, så kunde givetvis själva processionen ej försiggå utan så stor lyx, som man möjligen ansåg sig ha råd med och ofta långt därutöver.

---

[1] Ibidem, V. 3076. — [2] Meddelanden från Nord. Muséet 1889, s. 34. Seden gängse intill 1860-talet. — [3] Svenska landsmålen, VIII: 2, s. 66. — [4] Personlig iakttagelse av förf.

Fran äldsta tider förtäljes,[1] att folket pa utfärdsdagen (då liket fördes till kyrkan) hade med sig klockor och bjällror för att giva tillkänna, att ett lik kom, eller måhända för att med de helgade ljuden driva bort allt ont från den dödes själ. Alla grannar och någrannar (grannars grannar) voro nödsakade att deltaga i likprocessionen vid straff för uteblivande, såvida ej laga hinder kunde åberopas. Meningen var väl att i största möjliga omfattning hedra den avlidnes minne.

Från en enskild socken[2] omförmäles, att de som bo vid vägen, där likfärden går fram, kunna visa den avlidne en heder med att lägga en fyrkant av granris på vägen och inom denna fyrkant den avlidnes namn (initialerna) i blommor, löv eller finhackat granris. Ännu kvarstår ju den seden hos oss att bekläda ett längre eller kortare stycke av vägen från sorgehuset och den väg på kyrkogården, som leder till graven, med finhackat granris.

Under tidernas lopp antog likprocessionen sådana dimensioner, som man knappast tänkt sig.

Redan 1686 års kyrkolag säger, att vid begravningar »allenast nagre få af närmaste Släckten, och inge andre, skola blifwa brukade och kallade».[3]

För att få ett tillräckligt stort begravningsfölje sände man ut inbjudningar,[4] muntliga eller skriftliga, icke blott till närmsta släktingar och grannar utan över huvud taget till den dödes alla vänner och bekanta. Verkan härav blev den, att ibland stora folkmassor kommo i rörelse, vilka ansågo en begravning vara ett behagligt avbrott i vardagslivets enformighet. Utom att detta var onödigt och föga i samklang med en begravnings innebörd, menade nog männen från den beprisade »frihetens» tid, att stora folksamlingar voro farliga, och bestämde därför, att inga notificationer[5] varken personligen eller skriftligen finge utgå till mer än närmaste släkten till och med syskonbarn. Och de, som ej notificerades, fingo ej »öfverhopa Sårg-huset med Condoleancer och Visiter». På så sätt förstod man den tiden att visa sin omtanke och välvilja mot undersåtarna. Spara med deltagandet i sorgen, så sparar man också med utgifterna!

---

[1] Dijkman a. a. 330. — [2] Jonsson, J., Hossmo-målet (Kalmar l.) 628, hskrift i Ups. Univ:s B. — [3] Cap. XVIII, § 2. — [4] Dessa kunde vara mycket högtidligt och cirklat avfattade. Se härom Klemming, Ur en Antecknares Samlingar, Sthlm 1868—73, s. 140. — [5] Modée a. a. II. 928.

En sparsamhetsåtgärd var det även, att likbärarna, som skulle förordnas särskilt av magistraten, ej fingo förses med traktamente varken före eller efter begravningen.[1] De fattige behövde ej heller underkasta sig kostnaden av legda bärare. De förmögne hade tillåtelse att på sidorna av båren bära bårklädet på sin avlidne väns kista. Ville någon för vägens längd begagna vagn eller släde var det tillåtet, och vänner till den döde fingo då bära kistan till och från vagnen.

I städerna, där man dock i allmänhet bort kunna följa processionen gående, har man använt sig av vagnar i så stor utsträckning, att det väckt bekymmer hos höga vederbörande. En förordning av 1731[2] giver därför den bestämmelsen, att om icke för lång och smutsig väg eller oväder är för handen, skall i städerna sorgfolket följa den döde till fots. Men endast tre vagnar tillåtas. De, som ej rymmas häri, få stanna hemma eller gå. Dock lättas på dessa rigorösa bestämmelser år 1749.[3] Sorgföljet får ej vara mer än 24 personer, och då dessa ej kunna rymmas i trenne vagnar, blir det tillåtet att anskaffa ett tillräckligt men icke onödigt antal vagnar. Först 1823[4] upphävdes alla förbud för praktfulla begravningar dock med den förhoppningen uttryckt, att »sparsamhet och tarflighet vid begrafningar påkallas».

När höga herrar och konungar begravdes, utvecklades en ståt, som stod i överensstämmelse med deras ställning. Så berättas om konung Gustav Vasas och hans bägge drottningars överförande till Uppsala, att det skedde »med slik medfärd och ceremonier, som personernas myndighet och efter som deras stånds lägenhet krafde».

En god bild av begravningspraktem för 1500-talets förnäma herrar kunna vi få av följande skildring från Sten Stures och Banérs begravning i Uppsala domkyrka, då de 1565 blivit skjutna i danska kriget.[1] »För hwar likbår: Först leddes en häst med svart kläde och en sadel på hästen, dernäst blef buret på ett svart ornegått ett par förgyllta sporrar, så deras himlar (hjelmar?) på föreskrefne sätt, buros dernäst deras sköld, vapen och flaggor, dernäst ett stort vaxljus svart och derpå måladt crucifix och inunder deras vapen så blefvo vaxljus burna af presten på båda sidor om bårarne och på samma vaxljus målade deras fädernes och mödernes vapen . . . Bårarne följde de närmaste, som Grefve Svante och hans söner och så de andre utaf slägterne . . . så högborne Frökner — Konung Erik gjorde öfver dem båda Epitaphium, som skulle sättas öfver deras grafwar men blefvo intet uppsatte.»

---

[1] Modée a. a. II. 928, jfr Modée a. a. II. 941, 946. — [2] Modée a. a. II. 928 f. — [3] Ibidem IV. 2850 f. — [4] Kyrkolagen, Upsala 1845, s. 212.

Salig Fältherren Jacob de la Gardies begravningsomkostnad anno 1652 uppgick till ej mindre än 36,910 dal. kpm., en ofantlig summa även för vår tid. Sverige hade ju nyss blivit en stormakt, och ställningen måste uppbäras — även vid onödiga tillfällen. På helt annat sätt ter sig Per Brahes testamentsförordning[3] (före 1590) om sin begravning: »Och min döde lekamen till en ärlig dock slätt och ödmjukelig jordefärd och begrafning vtan alt prång i Rydz kyrka vthi grafven till min Sal. och kiere Huusfru . . .» Och sina penningar visste han placera på ett lämpligare sätt, då han gav »präster, skohler och de fattige . . . Ett Tusend ortiger».

Det vanliga var nog, att de efterlevande strävade till att ge den döde »en hederlig begravning». Men understundom kunde detta »hederliga» rent av bli ruinerande för en fattig man. Därför kunde man nog vänta, att sparsamhetsifrande män bland de styrande i Sverige skulle uppmärksamma en fara i ekonomiskt avseende, som nog ej var att förakta. Och vem skulle beakta en sådan sak om ej Karl XI. År 1678 ger han en resolution[4] på prästerskapets besvär, som väl funnit faran överhängande, vari han manar detsamma att »widh dhe dödas begrafningar all Pracht / vaniter och onödig omkostnad (hwar af twifwelz vthan slijke owanligheeter / förmedelst desse tijders meddellösa förorsakas) att evitera och afskaffa».

---

[1] Wieselgren, De la Gardieska Archivet, V. 77 f. — [2] Wieselgren a. a. VI. 147 f. — [3] Ib. V. 174. — [4] Stiernman a. a. II. 1798.

Ett så mycket mera beklämmande intryck gör det, när man läser om de omkostnader och vittomfattande ceremonier, som ägnades konungarna Johan III, Fredrik I och Adolf Fredrik. Vid Johan III:s bisättning[1] förekom en vidlyftig processionsordning och därefter höll en biskop en predikan, »som gick ut på framledne Sal. Konungens stora beröm». Vid Fredrik I:s död påtogo sig Rikets Ständer en begravningshjälp,[2] som skulle utgå av varje person i hela riket utan några som helst undantag. Den, som ertappades med att ha undanhållit sig, fick böta trefaldigt. Då Adolf Fredrik 1771 skulle begravas, utarbetades ett ceremonial, som nu upptager flera trycksidor.[3] Här må blott anföras en detalj från denna begravning.[4] När konungens lik kommit in i kyrkan, skulle begravningspengar kastas ut bland folket av »Kongl. Ränte-Mästaren, sittande till häst och beledsagad af 6 Ryttare utaf Lif-Regementet». Ett sådant slöseri ansågs förenligt med de nyligen upprepade förordningarna om sparsamhet vid begravningar! Och en sådan begravningsstat gavs en konung, vilkens hela liv varit en förödmjukelse inför Rikets maktägande Ständer!

Som motsättning härtill kan uppvisas, vad en herredagsman kostas på i begravningsståt. Det uppgår till »effter uppvist riktig räkning uti ett för alt til kyrkian, prästerna, kista och svepning samt ringningar» 173 dlr kmt, till hans änkas och barns hugnad.[5] »Ryttare, dragoner och knecktar» skulle i begravningshjälp få lönen för hela den månad, i vilken den döde avlidit.[6] Men trumslagares, profossers och andre betjänters änkor erhålla ett halvt års lön till nådår eller begravningshjälp.[7] Likaledes undfår en avliden postmästares änka halva års lönen till begravningshjälp,[1] under det att »döde-åhrs Räntan» på förläningar går till begravningen.

---

[1] Werwing a. a. I. 123 f. — [2] Modée a. a. V. 3183. — [3] Modée a. a. IX. 698, 741. — [4] Modée a. a. IX. 751. — [5] Svenska Riksdagsakter (1719–1800), I. 115 f. — [6] Ibidem, I. 56. Så bestämmer Sekreta Utskottet! — [7] Modée a. a. II. 1151.

Militärbegr.

Synnerligen omständligt gick det till vid militärbegravningar. När liket bars ut och sattes på båren, kommenderades gevär av.[2] Och om den avlidne var av tillräckligt hög militär grad, skulle trumman röras och det skulle saluteras med fanor och »Handpiquar». »När det är gjordt, kasta de om sitt Gewär för lik, och marchera så af, fram för Liket med förstämt Spel, som röres, släpande Fanor, samt förwändt burne Hand-piquar och Korszgewär, til Kyrkan eller Grafwen, hwarest denna Paraden efter belägenheten upmarcherar, och låter Befälhafwaren skyldra, til dess Processen är i Kyrkan, eller Båren nedsat.» En första salva gives sedan, då liket nedsättes i graven, och en andra, då akten är slutad. Understundom kunde flera regementen närvara på en gång, och vid större tillfällen sköts även med kanoner. För övrigt var det noga bestämt,[3] vilka slags salvor skulle skjutas vid begravning av militär ända från underofficerare upp till generaler och rikets råd. Även vid »gemene soldaters och ryttares begravningar» fick skjutas.[4]

Adeliga begr.

Vid adliga begravningar var man särdeles angelägen om att framställa den dödes släktvapen. Men man höll det ock för en stor ära att inför allt folket kunna uppvisa glansen av fäderne- och möderneanor. Understundom kunde det härvid gå så långt, att man tämligen på fri hand uppdiktade släkttavlor, där man icke hade tillgång på historiska dokument.[5] Huvudbanér och anvapen uppmålades på kostbara sorgfanor, vilka liksom övriga gravminnen fördes med i likprocessionen, allt till den adelige avsomnades stora berömmelse och till den efterlevande släktens glorifierande ej att förglömma.[6] Den sparsamhetsälskande frihetstiden borttog även dessa överspändheter i begravningsfåfängan och detta — vad man får antaga — för evärdliga tider. Härvid borde man ha stannat.

---

[1] Modée a. a. III. 2161. — [2] Ibidem, V. 3167. — [3] Ibidem, II. 819. — [4] Lundström a. a. I. 455. — [5] Schmidt a. a. 94. — [6] Ibidem, 95. Obs. även den långa förteckningen på begravningsprocessionen!

Pietetslöshet.

Men liksom en föregående tid gått för långt i omvårdnad, ja, nästan avguderi av de döde, så drevs man efter mitten av 1700-talet till formlig pietetslöshet mot minnena av fordomtima begravningsståt. Vid kyrkoreparationer eller ombyggnad av kyrkor greps man av verklig förstörelselusta, så gott som alla gamla begravningsminnen av kyrkans donatorer och välgörare vräktes upp på kyrkvindar eller kastades ned i gravvalven, där de snart förstördes. Ja, det är ej utan exempel, att annars oförvitlige män velat göra sig skyldiga till gravrån för att komma åt några dyrbara silverornament.[1]

Allmogebegr.

I senare tider ha begravningsceremonierna åtminstone bland allmogen betydligt förenklats. Från Skåne ha vi anteckningar,[2] som beröra tiden omkring 1840. Och de seder, som här skildras, torde i stort sett ha varit gemensamma för hela Sverige. När alla begravningsgäster voro församlade, spikades likkistlocket till under familjens gråt. Ljusen kring kistan släcktes, denna bars ut, och talmannen höll ute på gården eller hade hållit förut inne i likrummet ett kort tal, vilket ibland ersattes med ett par böner. Bärarna lyfte den tunga likbåren på sina axlar. I liktåget gingo männen först, kvinnorna efter, utan ordning, dock med företräde för släkten och de särskilt bjudna. Likbärare måste skiftas, ty bördan blev tung, helst om vägen var lång, kanske ibland halvmilen. Tåget framskred så raskt, att kvinnorna måste lunka i småtrav. Dock härskade fullkomlig tystnad. Ringning började, då tåget kom nära kyrkan.

Begr.-kalas.

Hade man dyrbara svepningar och långa liktåg, så var det helt naturligt, att man skulle söka göra sitt bästa att förpläga begravningsgästerna med mat och dryck. Den festlighet, som härvid förekom, kallades av ålder gravöl, vilket skulle hållas på begravningsdagen.[3] Men därtill inskränkte sig ej firandet av den döde. På arsdagen av hans död höll man ett »åhrsmoots ööl»,[1] vid vilket tillfälle man drack den dödes minne.

---

[1] Ibidem, 97 f. — [2] Svenska landsmålen, VIII. 2, s. 65. — [3] Dijkman a. a. 332.

Då vi veta, att svensken av gammalt icke knusslar på mat och dryck vid högtidliga tillfällen, så kunna vi förstå, att man vid nu omtalade festligheter skulle tävla om att förtära så stora kvantiteter som möjligt. Gustaf Vasa, den store rikshushållaren, hade sina ögon väl öppna även för detta slöseri av medel och klagar i ett mandat om den dyra tiden, att »allmogen sich nu ganska myckit beflijter, att holle store gästebud», vilket han anser vara »en stor orsak til dyr spannemale». Därför bjuder och råder han, att sådana »skadelige gästebudh» alldeles bortläggas.[2]

Om nu gästabudet hölls inom det anständigas gränser, så kunde väl ej vara så mycket att säga om saken. Men mycket opassande saker förekommo säkerligen, svalg och dryckenskap icke blott frodades utan ansågos till och med höra till ett »ordentligt» begravningskalas, varvid man helt och hållet glömde den döde och ändamålet med de »sörjandes» sammanvaro. Så långt gick man härvidlag, att det icke så sällan hände, att åtskilliga av de sörjande kommo druckna med liket till kyrkan. Bland de rättänkande väckte detta stor förargelse, och man må ej undra på att man försökte sätta en damm mot sådana excesser genom stränga förordningar.[3] I städerna skulle man ej ens få hålla gravöl, men på landet kunde en »måttlig välfägnad» vara på sin plats.[4]

I Finland påbjuder biskop Gezelius 1673,[5] att det skall hållas måttlighet, så att det icke prålas över ståndet, »eller de döde kroppar snöpligen af karghet handteras». Sålunda en medelväg mellan fåfängligt prål och osmaklig snålhet.

Sådana förordningar gjordes på 1600-talet men föllo väl snart i glömska eller helt enkelt negligerades. Benägenheten att få utbyta vardagslivets jämna gång och knappa kost mot en högtidligare samvaro i många människors lag och en rikligare förtäring var alltför lockande och inrotad i människonaturen för att ej ha fordran på att få tillfredsställas. Och var man så bjuden på »kalas», tog man naturligen ej någon hänsyn till värdfolkets råd och lägenhet. Det hade ju varit att förnärma dem. Var man bjuden, måste man säga ja, och infann man sig, måste man göra »heder» åt anrättningarna. Det var gästernas mest primitiva plikter. Så följde av sig självt, att man sökte att överbjuda varandra i välfägnad. Räckte icke en dag till, så tog man ännu en, och så småningom blev det flera. Med förkärlek synes man hava valt lördag, söndag och måndag, emedan i regel liket begrovs på söndag och antagligen dessutom emedan man genom söndagens användande ej behövde förstöra en arbetsdag. Men prästerna kunde ej gärna se, att vilodagen användes till kropps- och själsförsvagande fester och gillen, lika litet som de kunde anse, att ett gravöl på en lördagsafton[1] kunde vara en passande förberedelse till nästa sabbatsdags firande.[2] Ej heller var det synnerligen lämpligt, att gravölet förlades till en måndag, ty därav kom säkerligen arbetet att lida hela veckan. Man kom salunda omsider till den förnuftiga slutsatsen, att gravöl ej alls borde hållas.[3] Detta kunde dock ej tillämpas mer än i städerna, ty för de långväga kommande på landet[4] var det ju nödvändigt att ha mat och dryck till hands. Men det skulle ske med »måttlighet och utan överflöd», och begravningsgäster — med undantag för föräldrar, barn och syskon — fingo ej välfägnas i mer än två dagar. Den som kvarstannade kunde bötfällas.[5]

---

[1] Dijkman a. a. 332. — [2] Gustaf I:s Registratur 1546, s. 43 f. — [3] Wallqvist a. a. VIII. 522, 605. — [4] Wallqvist a. a. IV. 545. — [5] a. a. bl. C 4.

Från Julita s:n i Södermanland känna vi till hur man ända in på 1860-talet förplägade begravningsgästerna.[6] Det kunde antingen gå så till, att de efter gudstjänstens slut trakterades i sockenstugan med bröd, brynt ost, brännvin samt »körkvin». Eller om det var ett riktigt »styft» bondhus, bjödos alla gästerna hem på middag, vilken då närmast liknade en bröllopsmåltid.[7]

---

[1] Wilskman a. a. I. 228. — [2] Modée a. a. II. 915. — [3] Ibidem, II. 928 f. Jfr Lundström a. a. I. 607 f. samt 629. — [4] Modée a. a. II. 928 f. — [5] Ibidem, II. 915. — [6] Meddel. från Nord. Mus. 1889, s. 34. — [7] Jfr Svenska landsmålen, VIII. 2 s. 64, 66.

En sådan bestod[1] vanligen av sillsalat, bruna bönor och skinka, pepparrotskött, soppa, fisk, korv, stek, gröt, bakelser och tårta med saftkräm. Men i mindre förmögna hus bjöds endast den närmaste släkten. I Skåne[2] på 1840-talet medtogos förningar. Ett »stort ärede» firades i två dagar med ätande, drickande och kortspel, som dock icke gällde penningar.

Onekligen är det rörande att se, hur de hädangångnes minne helgas och firas. Det är på sätt och vis en enastående efterföljd av det fjärde budets befallning. Och motsatsen — ett vanhelgande av de döda och deras missvård — vore för visso upprörande att skåda. Men det är ju ej nödvändigt att gå till den ena eller andra ytterligheten. Man kan nog iakttaga ett visst lagom, utan att det behöver misstolkas. Fjärde budet kommer till större heder genom en sonligt iakttagen vördnad under faderns hela livstid än genom en braskande begravningsståt. Vänliga ord och handlingar mot var levande människa betyda och uträtta helt säkert mera än ett omåttligt lovprisande och gråt och jämmer över död man. Och säkert är, att ett begravningskalas föder litet gott av sig. Hur motbjudande för de verkligt sörjande att se de andra försöka lägga så mycket av sorg i sitt ansiktsuttryck, att begäret efter den goda maten ej lyser igenom! Och alldeles förkastligt måste man anse det vara, att gästerna överlasta sig med mat och dryck och under inflytande härav ställa till uppträden eller slagsmål. I avlägsna delar av vårt land har understundom hänt och händer kanske ännu någon gång, att en »hederlig» begravningstillställning på tre dagar avslutats med allmän dans. Något mera främmande för en verklig begravningsstämning torde svårligen kunna uppletas.

För en värdig begravning torde det vara nödvändigt, att den kyrkliga ceremonien får vara huvudsaken. Vad som härtill bör komma, må efter omständigheterna noga prövas. Förkastligt torde vara att genom notifikationer och bjudningar till många söka framkonstla en »större» begravning liksom att genom omfattande arrangemang och vidlyftighet i mat och dryck framkalla kostnader i penningar, vilka bättre kunna komma till pass för fattiga efterlevande eller skänkas åt andra behövande. Allt som förekommer bör syfta till den avlidnes rätta hedrande, de efterlevandes andakt och uppbyggelse och rätta besinnande av livets allvar och dödens majestät. Har man sådana synpunkter levande inför sig vid ordnandet eller bevistandet av en begravning, torde icke mycket behöva förekomma, som skall verka stötande eller opassande.

---

[1] Meddel. fr. Nord. Mus. 1889, s. 31. — [2] Jfr Svenska landsmålen VIII. 2, s. 64, 66.

Graven och kyrkogården.

Gravens helgande.

Enligt katolsk och sålunda även gammal svensk föreställning borde graven särskilt helgas och invigas av prästen,[1] innan den togs i besittning av den döde. Jorden var ju av Gud förbannad, illasinnade andar kunde hava sitt tillhåll därstädes eller uppsöka den döda människans boning för att skada henne, hatfulla människor kunde också känna sig frestade att oroa den döde. Därför borde graven vigas och sålunda lysas i frid, varvid stränga straff drabbade den, som förgrep sig på den nya helgedomen. Även om protestantismen kunde gilla den gravhelgd, som härigenom åstadkoms, så kunde den likväl ej godtaga den åskådning, från vilken den utgick. Den nya läran bemödade sig om att giva en rätt tydning och innebörd av vigning, där den måste stå kvar, men avskaffade den om möjligt. Konciliet i Örebro 1529[2] förklarade om all slags vigning, att den icke sker till de invigda tingens förbättring, utan att dessa ting skola varda genom Guds ord förklarade rena, varigenom vi förhindras att missbruka dem. Vigningen sker sålunda icke till tingens utan till människornas förbättring.

Vanligast var ända från den katolska tiden, att graven uppkastades på kyrkogården, som var belägen runt omkring kyrkan. Men förnämligare folk sökte att skaffa sig säkrare vilostäder, varföre utrymmet under kyrkans golv användes till gravplatser. Först var det väl endast åt mera berömda män och kvinnor, som sådana ställen upplätos. Men snart nog kunde nästan vem som helst, som hade råd därtill, skaffa sig en trygg vilostad inne i kyrkan. Över graven lades stenar med inskrifter och ornament, såsom vi ännu kunna se i våra gamla kyrkor. Rätt ofta gjordes gravarna upphöjda både i och utom koret, vilket naturligtvis blev församlingen till hinder vid både »Herrans Hel. Nattvards bruk, Catechismi Förhör, och andra Christeliga Ceremonier». Prästerskapet besvärade sig också häröver med den verkan, att dylika anstalter i kyrkorna förbjödos år 1660.[1] Kyrkolagen av år 1686 befäster ock detta förbud och stadgar, att gravarna inne i kyrkan skola vara tre alnar djupa och icke upphöjda över själva golvet »folkets fria gång till hinder». De böra ävenledes täckas med mull eller på annat lämpligt sätt tillslutas.

---

[1] Dijkman a. a. 330 f. Jfr Uplands-Lagen, utg. av C. J. Schlyter Kirkiu B. VIII, s. 36. — [2] Ahnfelt a. a. 66.

Grav i kyrkan.

Dessa besvär och förordningar voro icke något utslag av ovilja mot likens nedsättande i kyrkorna. Tvärtom ansåg man det vara av en viss betydelse, att man hade kvar de store männens gravar med deras upplysande inskriptioner och ofta vägledande underrättelser, vilka sålunda i senare tider utgjort viktiga källor för släktforskaren och även för kulturhistorikern. Fördelen att få begravas i kyrkan var påtaglig, då en här inköpt gravplats stod orubbad i åtminstone 30 år och sedan kunde återförvärvas. Härigenom uppammades också en viss släktkärlek, även om fåfängan understundom fick en för stark näring. Det ansågs ju hedersammare att få sitt gravställe i kyrkan. Denna erhöll också en icke oväsentligt högre inkomst genom försäljning av inom kyrkan belägna platser.[2]

Förbud mot grav i kyrkan.

Men det fanns också röster, som höjdes mot likens begravande i kyrkorna, kanske mest av sundhetsskäl. I Finland sökte man före år 1755 höja mullpenningarna,[3] men det blev utan effekt. År 1770 lyckades man dock få en förordning[1] till stånd för liks begravande i Medelpads och Tavastehus' läns kyrkor, försåvida ej gravarna voro murade och med täta valv försedda. Härigenom skulle de ej tillfoga de levande men och skada. Och vid 1779 års riksdag[2] uppgiver prästeståndet sina betänkligheter och begär förbud mot liks begravande i kyrkorna. Detta förbud lät dock vänta på sig ända till 1815,[3] då ett kungl. brev därom utfärdades. Prästerskapet får sig också ålagt[4] år 1666 att eftersöka och uppspana allehanda grifter och andra notabla ting i kyrkorna. Och en sådan kungörelse var nog välbehövlig i vissa landsdelar, där skyggheten och vördnaden för graven och dess invånare fått giva vika för pietetslöshet och vårdslöshet i handhavandet av fädernas kvarlevor. Graven är ej längre så helig för dem, som se den varje dag utan att så noga lägga märke till den så småningom inträdande vanvården, och därför är det säkerligen på sin plats, då det inskärpes,[5] att de dödas gravar och gravställen skola bevisas den »wårdnad, frid och säkerhet, som med theras Christeliga instiktelser, bruk och öfning enligt är».

---

[1] Wilskman a. a. I. 632. Samma förbud i Wexiö stift 1679, Wallqvist a. a. 2 vol. 359 samt i Åbo stift 1689, Wallqvist a. a. 2 vol. 292. — [2] Schmidt a. a. 66. — [3] Jusleen, Kongl. Brev, II. 404.

Med *beklagande* av förhållandet bland oss måste vi erkänna, att i de katolska länderna vördnaden för döden och graven är större än i de protestantiska. Den större upplysningen och friheten har löst mången från ett ansvar, som ju rätteligen borde ha blivit större genom en vunnen insikt. Vi ha ingen anledning att närmare undersöka detta förhållande eller utreda detsamma. Men det är förvånansvärt, att i vårt land en förordning har behövt utgå, som förbjuder att röva eller råna andras grifter eller förbyta dem till egna gravar eller på något sätt tillfoga deras gamla och rätta ägare något men eller intrång.[6]

Än värre var det dock, när kyrkobetjänte och dödgrävare, som skulle vara vårdare av kyrkan och dess tillhörigheter, togo sig före att stjäla i likhusen, gräva upp de döda, taga deras svepning, kista eller klädning och antingen avyttra dessa ting för penningar eller skänka bort dem. Det synes ock ha varit vanligt, att de vid gravars rensande eller uppkastande ha förfarit på liknande skändliga sätt.[1] Man får antaga, att kyrkobetjänte gått så tillväga huvudsakligen mot sådana döde, vilkas gravar ingen bekymrat sig om. Men saken förbättras ingalunda därav, att de på så sätt sökt att skydda sig för efterräkningar. Att den prak-tiserats i mycket stor utsträckning kan man finna därav, att det var prästerskapets skyldighet att åtminstone en gång om året förehålla kyrkobetjänte vådorna av gravrån och de därmed följande stränga straffen.

---

[1] Modée a. a. IX. 323. — [2] Wallqvist a. a. 2 vol. 259. — [3] K. L. Ups. 1845, s. 219. — [4] Wilskman a. a. I. 22. — [5] Ibidem, I. 227, Kungl. Plakat den 28 nov. 1666. — [6] Ibidem.

Nu skildrade sorgliga förhållande är icke så mycket att förundra sig över, då man får veta, att till och med kyrkoråden företagit sig ungefär samma saker. Det har nämligen ej så sällan hänt, att då en gravägares släkt utdött eller alldeles försummat gravens underhåll, har kyrkorådet ånyo sålt graven. De nya ägarne ha då uppgrävt liken, förskingrat benen samt av snikenhet för ett ringa metallvärde sålt framstående mäns kistor och de ringar och prydnader, som funnos däri.[2] Detta kan icke betecknas annorlunda än som ren stöld eller rån från död man. Äganderätten kränkes, laga köp brytes olagligen. Pieteten för döden och de döda är försvunnen, kyrkogården är icke längre någon fristad, och den dödes hopp i livet att få ligga sida vid sida med sina kära är gäckat. När kyrkorådet övade helgerån, varföre skulle deras underlydande vara bättre? Det måtte ha gjort ett egendomligt intryck på dessa senare, när de av prästen i kyrkorådets närvaro fingo förmaningar att icke öva våld mot gravarna! Seden förefaller att ha varit inrotad. Det första förbudet kom 1756 och måste upprepas 1783.[3] Ävenledes synes den ha varit mycket utbredd, ty ett exemplar av förbudet sändes till varje socknekyrka.[4] Hädanefter blir åtminstone prästerskapet mera vaket för betydelsen av okränkta gravar, ty vid en stiftssynod i Uppsala 1797[1] tillämpar man det kungl. förbudet även på enskilda gravar, som icke ligga på kyrkogård utan »på egendomar, vilkas forna innehavare dem egt men icke få försälja».

---

[1] Wilskman a. a. I. 227. — [2] Modée a. a. XIII. 349 f. — [3] Modée a. a. XII. 724 f. — [4] Strengnäs' stifts kungörelser 1 sept. 1784.

Vandalisering. Även i sena tider har man icke dragit sig för att vandalisera gravarna. Schmidt berättar,[2] att vid en igenfyllning av gravar i en kyrka »för ej många år sedan»[3] kistorna slogos sönder med järnspett, så att liken i all sin skröplighet lågo synliga. Sedan fylldes det hela med kullersten, som bullersamt stjälptes ned i gravarna. Så sent som 1863 förstördes med kyrkoherdens och biskopens goda minne Thottska gravkoret i Torrlösa kyrka i Skåne, varvid liken buros ut och nedgrävdes på kyrkogården. Från murarna, som påstodos vara fallfärdiga och farliga för förbigående men länge motstodo vandalernas järnstänger, fördes kalkbruket ut på böndernas åkrar.[4] Och i en församling i Södermanland[5] föreslogs på en kyrkostämma, att man skulle uppgräva trenne dyrbara likkistor, beröva dem deras dyrbara silverornament, försälja dessa och inköpa någon altarprydnad. Men då lagens ord om gravrån och dess straffpåföljd upplästes, måste man — med svidande hjärta — avstå från företaget.

Kyrkobetjänte kunde också göra sig skyldiga till andra oegentligheter i avseende på gravarna. Av eget tilltag kunde de göra *Gravöppning.* gravöppning utan att först ha erhållit kyrkoherdens tillåtelse. Det kom då att ligga i dödgrävarens eget skön att bestämma gravplatsens läge och storlek, kanske på en plats, som var bekväm för honom att gräva eller som redan var såld. Avgiftens erläggande kunde också härigenom försvåras, fördröjas eller omöjliggöras. Det blev honom därför förelagt att gräva graven först »med Kyrkoherdens lof och Värdarnes sedel».[6] Ingen gravöppning borde heller företagas på en lördag eller större helgdagsafton, på det att icke sabbatens rätta firande skulle äventyras. Ty mångenstädes höllos fester till långt ut på natten den dag gravöppningen skedde.[7]

---

[1] Lundström, Svenska synodalakter, I. 631. — [2] a. a. 67. — [3] Arbetet daterat 1896. — [4] Svenska Fornminnesföreningens tidskrift, Sthlm 1872–75, I. 87 f. — [5] Schmidt a. a. 98 f. nämner ej förs:ns namn. — [6] Wallqvist a. a. 2 vol. 81. — [7] Lundström, Sv. synodalakter, I. 418.

Av bekvämlighetsskäl underlöto dödgrävarna att göra gravarna tillräckligt djupa. Kistan borde ju stå så djupt, att man väl kunde övertäcka den. Detta var ju nödvändigt redan för att förebygga likstank och sjukdomssmitta. Men det var ju ock föga värdigt den döde, om ett häftigt framfarande regnväder blottade kistan och lät den begravne utsättas för profanerande blickar och kanske våld. Men måttet »nog djup» är ju synnerligen subjektivt. Trots tvenne förordningar om gravdjupet[1] måste överståthållareämbetet i Stockholm år 1793 bestämma gravdjupet till tre alnar,[2] just det mått, som 1686 års kyrkolag föreskriver.[3] Och ett kungligt brev från 17 dec. 1808 påbjuder, att gravarna för lik från sjukhus skola vara minst fyra alnar djupa med minst två alnar mulls påfyllning. Under farsoter böra liken beströs med kalk.

Gravdjup.

Som ovan antytts, hände det nog så ofta — och händer än i dag — att gravarnas skötsel och vård försummas. Mestadels beror ju detta därpå, att den begravnes anhöriga eller släkt utdött eller flyttat för långt bort att personligen kunna hava någon tillsyn över sin släktings grav. Mången gång ha ju donationer gjorts, vilkas avkastning skola tjäna till att hålla en grav i värdigt skick. Men tyvärr får man bevittna, att sådana smådonationers ändamål förfelas, om kontroll saknas. Där kyrkoråd och gravvårdare icke göra sin skyldighet, kan man sålunda få se gravar i sorgligt förfall. Händer det så, att under den missvårdade gravkullen sover en berömd man, så kan mycket av värde gå förlorat. Store mäns bedrifter böra hållas i ära. Deras gravmonument och dess inskription kan vara av stor betydelse för historieforskningen. Det var säkerligen sådana synpunkter, som bestämde höga vederbörande att 1753[4] avsända en cirkulärskrivelse till konsistorierna med en begäran att efterforska adeliga gravar i stiftet samt de däri liggande personerna samt dem an-

Vården av grav.

---

[1] Öhrströmer a. a. I. 53. Klockarestadga i Upsala 1769 samt Wallqvist a. a. 2 vol. 80. Stockholms Consistorium 1799. — [2] Modée a. a. XV. 459. — [3] Jfr Handlingar rörande Sveriges historia, Ser. II: 3, II: 2, s. 516 ur biskop Emporagrius' förslag till Klockareordning. — [4] Wallqvist a. a. 1 vol. 182.

gående inskriptioner och minnesmärken, över allt detta upprätta en förteckning och insända densamma till kollegiet. Detta ville sedan efter verkställd prövning föranstalta om publik vård av i något avseende betydande gravar. Mera detaljerade bestämmelser om minnesmärkens bevarande å gravar och kyrkogårdar gåvos den 17 april 1828.

Namn.

Den numera vanligaste benämningen på de dödas viloplats är ju kyrkogård. Av gammalt har den dock haft många varierande namn. Enligt en äldre källa[1] kallas griftgårdarna »Herrans Huusgårdar, de dödas hwijlokamrar, Gudfruchtiges lägerstäder, wåra afsomnade wänners til sidsta dagen hemvist, allmenne randesvus och sambleplatsar, der wij oss en gång præsentera». Klart är, att icke alla dessa begagnats i dagligt tal, men namnet lägerstad är det vedertagna i alla förordningar ända in på 1800-talet.

Kyrkogård helig.

Förut har framhållits, huru under den katolska tiden graven och döden höllos i vördnad. I full analogi därmed var man under medeltiden angelägen om att hålla kyrkogårdarna oskärade. »Hulikin man hæst ellæ annæt fæ later sialswiliande i kirkiu gard, böte kirkiu III öræ», säger Södermannalagen.[2] Efter ett sådant oskärande skulle kyrkogården åter renas och av biskopen helgas på dens bekostnad, som givit anledning till föroreningen. Vi nödgas fortfarande vidhålla, att en så öm omvårdnad om det heliga och vördnadsvärda är riktig, om ock uppfattningen av det heligas natur och sättet för dess åstadkommande är mindre tilltalande. Protestantismen frigjorde oss från ett oriktigt betraktelsesätt av kyrkogården och graven, men olyckligtvis följde därmed hos många en frigörelse från helighållandet av dessa ting. Några år höll den gamla respekten i sig, men 1554 måste Gustaf Vasa sända ut ett förmaningsbrev,[3] att gravplatserna ej fingo förorenas av djur och deras vidrigheter utan hållas och bevaras på ett kristligt sätt. Hur pass kristligt kyrkogårdarna höllos långt ute i landsändarna kan man nog förstå. Ännu i våra dagar har man kunnat iakttaga, hur de aktats på sina håll som verkliga

Oskärande.

---

[1] Dijkman a. a. 54. — [2] Utg. av Schlyter, Lund 1838, s. 43, Kirkiu B XVIII. — [3] Baazius a. a. 271.

skräpbackar med gångstigar kors och tvärs i alla riktningar och ogräset frodandes på den feta marken.[1] Fordom hände det ej så sällan, att kreatur och andra djur beredde sig tillträde genom öppnade grindar och bristfälliga stängsel till kyrkogården, där de ej kunde undgå att göra ohägn. Visserligen hade klockarne[2] och i Stockholm dödgrävarne[3] skyldighet att förhindra detta. Men man har svårt att förstå vad kraft och verkan detta kunde ha, då man besinnar, att det just hörde till klockarens löneförmåner att få låta sina kreatur avbeta kyrkovallen. Han skulle sålunda mota ut andras kor men låta sina egna gå där och beta. Behövdes det verkligen lagparagrafer, för att han skulle skydda sina egna intressen? Omsider bestämdes, år 1819, att kyrkovallen ej får betas, men gräset får slås och tillfaller klockaren.[4] Härmed är ju så mycket vunnet, att man slipper se oskäliga djur på människors helgade gravplatser draga till sig dessas märg och must. Men allt är icke vunnet för kyrkogårdens förskönande. Ty givet är, att där så ske kan låter klockaren gräset stå — med allt dess ogräs — tills det uppnått sin fulla höjd. Och mer än en gång torde han yttra sin förargelse över att finna det nedtrampat. Det är sålunda i detta hänseende mångenstädes på landsbygden icke såsom det bör vara. I städerna däremot torde kyrkogårdar och begravningsplatser väl vårdas och underhållas, och många kunna tjäna såsom mönster, även om de icke nå upp till de berömda katolska kyrkogårdarnas skönhet.

Benhus.

När gamla icke köpta gravar efter en viss tids förlopp grävdes om, hände ofta, att de dödas ben fingo ligga där de blevo kastade. Under katolska tiden var nog vanligt, att dessa samlades ihop och lades i s. k. benhus eller »benchurar», små hus, som uppfördes intill kyrkogårdsmuren. Avsikten var klar nog: man ville ta vård om de gamles kvarlevor. Men i dessa benhus inlades förmodligen också ur gravarna upptagna ben av såsom heliga ansedda personer, till dess man kunde sätta in dem i relikvarier, varvid en ivrig dyrkan ägnades dem. En sådan dyrkan övergick nog mången gång till själva benhusens innehåll. Det är antagligt, att denna tillbedjan, såvida den var reformationens män bekant, av dessa sågs med oblida ögon.[1] Men något direkt förbud för benhus' uppförande har jag ej lyckats upptäcka längre tillbaka än år 1644[2] vid en stiftssynod i Uppsala. Härvid heter det, att »Beenhws skole intet liidas wid kyrckiorna, som mångenstedes sedh är, vthan the skola förwaras vthi jordenne, som wår Herre förordnadt hafwer, ty, såsom the af jord äre komne, skola de ock warda [jord] igen». Detta uttalande upplyser oss om att åtminstone i Uppsala stift benhus blivit avskaffade, om också många funnos kvar. Nu är detta över hundra år efter reformationens införande, men såväl de kraftiga begynnelseorden, »skole intet liidas», som slutklämmen i motiveringen med det äkta protestantiska kynnet tyda på att man rätt lång tid arbetat på deras borttagande — men föga lyckats. Från Strängnäs' stift ha vi en uppgift om att dödgrävarne i Nyköping år 1653 blivit tillsagda att samla och nedlägga de dödas ben vid gravgrävningarna.[3] Detta tillvägagångssätt måste man väl också anse såsom det enda riktiga.

---

[1] Schmidt a. a. 138. — [2] Gezelius a. a. A 3, år 1689, Modée a. a. V. 3124, år 1751, Öhrströmer a. a. I. 53, år 1769. — [3] Wallqvist a. a. vol. 2, 80, år 1799. — [4] Schmidt a. a. 138.

Men egendomligt nog slog opinionen ganska hastigt om — eller också hade protestantismens åskådningssätt aldrig trängt riktigt igenom och försöket med dess genomförande uppgivits. Att de dödas ben ej skulle få ligga kringspridda på kyrkogården var man äntligen på det klara med. Av föreskrifterna att döma synes man ha varit mest angelägen om kyrkogårdens »renhållande», ehuru man någon gång[4] tillägger en liten välment fras om »de framlednas ben, som sig där hwila til Christi tilkommelse til Domen». Den vilan var minsann ej ostörd, då benen först uppkastades ur graven, blandades med andras skelettdelar, lagrades upp i ett benhus huller om buller och sedan vräktes ned i en stor gemensamhetsgrav, där två ben av samma människa endast av en lyckträff kunde få plats bredvid varandra. Omsorgen om de dödas kvarlevor, att lämna dessa i ostörd ro, borde va varit den bestämmande synpunkten. Då hade inga förordningar om kyrkogårdarnas renhållande från de dödas ben blivit behövliga. Då hade man ej heller behöft se det sorgliga skådespelet, när hundar och »andra oskiäliga diur» sletos om benen och sprungo bort med dem från begravningsplatserna.[1]

---

[1] Schmidt a. a. 135. — [2] Lundström, Svenska synodalakter, I. 69. — [3] Schmidt a. a. 136. — [4] Wallqvist a. a. 2 vol. 359.

Som sagt, den gamla åsikten om benhusens förträfflighet kom till heders så snart som 1679.[2] Åren 1688,[3] 1689,[4] 1769,[5] 1795[6] och 1799[7] tala alla om nödvändigheten att ej låta benen »lijga och vräka» utan uppsamla dem och inlägga dem i benhus eller i det för dem bestämda rummet. Emellertid hade man i slutet av 1700-talet fått upp ögonen för det mera riktiga sättet att låta benen vila i jorden, ehuru nog ett och annat benhus måste ha stått kvar ända till 1800-talets mitt och ännu längre. Ehuru jag personligen besett många hunrda kyrkogårdar i skilda delar av vårt land, kan jag aldrig påminna mig ha sett några rester av benhus eller blivit uppmärksamgjord på var de i gammal tid legat. Men äldre personer uppgiva sig ha sett eller hört talas om benhus och deras ändamål.[8] Ännu händer det i vårt land, att vid omgrävningar av kyrkogårdar de dödas ben få ligga för länge där och »vräka» inför allas blickar.

Kyrkogårdsfrid.

Den ro och ostörda frid, som skulle komma de döda och deras kvarlevor till del, utbredde över kyrkogården en helgd och ett fridstillstånd, som ävenledes kom att åtnjutas av de levande. Bland Israels folk redan kunde en flykting påräkna fullkomligt skydd, om han kunde hinna undan sina förföljare och gripa fatt i brännofferaltarets horn. Hos de kristna övergick denna sed på kyrkor och kloster och utsträcktes att omfatta även det område, som begränsades av kyrkans eller klostrets murar. Gustaf Vasa fann detta vara alldeles i sin ordning vad kyrka och kyrkogård beträffar och låter 1528 föreskriva, att »then som welleliga tagher noghon wtaff kyrkio eller kyrkio gård som tith haffuer fflyth fför ffred skwldh, eller then elles noghen slår ther, böthe konunge för ffredz brwtith».[1] Om det också var sällsynt, så hände det dock någon gång, att på de gamla »Slåpekamrar eller huilosenger» tillställdes »perlmamente eller slagsmål».[2] Ja, det berättas till och med att ett mandråp skett uti Algudtzboda socken i Linköpings stift[3] år 1549[4] å kyrkogården, varvid Gustaf Vasa själv ingrep och förordnade om den brottsliges bestraffning till livet.

---

[1] Lundström, Sv. synonalakter, I. 165. — [2] Wallqvist a. a. 2 vol. 359. — [3] Lundström a. a. I. 165. — [4] Gezelius a. a. A 4. — [5] Öhrströmer a. a. I. 53. — [6] Wallqvist a. a. 2 vol. 565. — [7] Wallqvist a. a. 2 vol. 80 f. — [8] Jfr Schmidt a. a. 136.

Oftare hände nog, att det uppstod trätor på kyrkovallen — före eller efter gudstjänsten — mellan hetsige allmogemän, som här upptogo sina privatstrider till larmande diskussion. Tillfället var onekligen lockande, men plats och tid voro synnerligen illa valda. Sådana tilltag bestraffades ej mindre än med exkommunicering, om ej de tvistande lovade allvarlig bot och bättring.[5] Naturligtvis kunde förargelse också åstadkommas på annat sätt — den bekanta svenska råheten var tyvärr nog uppfinningsrik även då för tiden — men utbrotten blevo också beifrade. Om kyrkoherden ej mäktade med det »för sakens groffheett», skulle han »omstendeligen skriffuan till consistorium».[6]

En bättre blick på kyrkogårdens helgd och oförkränkthet kan ej givas, än den som 1571 års kyrkoordning skänker oss med dessa ord: »Kyrkiogårdar eller och annor rum, ther Christet folk plägar begraffuas, skola hållas ährliga för theras skul som ther hwilas, och ändock thet gör lika myckit aff sigh til salighetena, hwar som helst en warder begraffuen, likwel hwar nogor effter then grunden wille förachta almennelig Christne menniskjors lägrestadh, then samme är icke heller werd warda ther begraffuen.»

Smitta.

De dödas gård behövde icke blott lysas i frid för människors illvilja och obetänksamhet, man måste också vakta den för smittosamma sjukdomar, så att den ej blev en fara för människor utan verkligen en fristad. Påhälsningar av smittosamma sjukdomar ha vi ju i Sverige haft sedan gammalt. Man tvekade att börja med ej att begrava pestsmittade i de vigda kyrkogårdarna ty att jordfästas i icke vigd jord var ju att vanäras. När Gustaf Vasa därför år 1549 förbjöd begravning av i pesten döde inom Stockholms hank och stör,[1] vållade det säkerligen mycket motstånd. »Ther motte bliffve tilpynthet en städt på malmerne, ther begraffningen skee kunne». Om befallningen verkligen åtlyddes eller behövde fullgöras, veta vi ej. Men vi se häri ett bevis på nydanarkungens öppna blick för en ordning, som först i sena tider sattes i verket, griftgårdarnas förläggande utanför städerna eller bortom människoboningar.

---

[1] Gustaf I:s registratur, 1528, s. 27. — [2] Ibidem, 1542, s. 431. — [3] Numera Växiö stift. — [4] Gustaf I:s registratur, 1549, s. 253. — [5] Ahnfelt a. a. 29. — [6] Lundström, Undersökn. och aktstycken, s. 89.

Uppslaget var givet och dog ej bort, men det dröjde ända till 1710, innan det upptogs. Under detta år hade utgivits ett påbud,[2] att de som dogo i pesten skulle få begravas endast på särskilda begravningsställen. En del av prästerskapet ivrade tyvärr däremot,[3] varav följden blev den, att konsistorierna ålades att förehålla prästerskapet att icke understå sig att uppträda mot så hälsosamma förordningar. På grund härav utfärdade biskop Jesper Svedberg år 1711 till sitt stifts präster ett i denna sak så upplysande brev, att höga vederbörande påbjödo dess tryckande och uppläsande i alla rikets kyrkor.[4] Huvudsumman i brevet är den, att kroppen kan begravas var som helst, under krig där soldaten faller, i havet eller på enskilda gravställen, såsom uppvisas med exempel från Gamla Testamentet och våra förfäders sedvänjor. Begravningssättet har också mången gång varit olika, somliga prunka och föra stor ståt, andra ha i oträngda mål varit för njugga. Skulle man nu ej kunna rätta sig efter en vis förordning, som hade hälsans bevarande till mål, då de döda fingo begravas »på vissa platser, där skiöna trän stodo planterade, och härliga örter wäxte, hwilka liknade upståndelsen».[5] Detta brev har ju sin stora betydelse, emedan det röjer väg för den upp-

Pest.

---

[1] Gustaf I:s registratur 1549, s. 51. — [2] Kungl. förordning av d. 8 nov. 1710. — [3] Bælter a. a. 532. — [4] Wallqvist a. a. vol. 1, s. 188 ff. — [5] Ibid.

fattningen, att begravningsplatsen ej är ovillkorligt bunden vid kyrkomurarna. Visserligen hade det ej den åsyftade effekten i ett enda slag, ty prästerskapet fick ånyo 1711 sig ålagt att allvarligen förmana åhörarna till hörsamhet. Men en kyrkans betydande man hade ställt sig i spetsen för en idé, vars förverkligande myndigheterna sågo med nöje. Härigenom bröts så småningom prästerskapets motstånd och den nya seden kunde — efter ej fullt ett århundrade införas.

En och annan gång fick man påtagliga bevis för faran av smitta. Och att detta ej hände ständigt och jämt, berodde på en ren slump och ej på iakttagna försiktighetsmått. Med smittosamma sjukdomar behäftade lik fördes till kyrkan för att begravas, de ställdes in i kyrkan bland den hoppackade mängden under trånga valv, varest gudstjänsten påstod i flera timmar. Det kunde lätt ha blivit en »folködande sedvana».[1] Det berättas ock, att man vid ett tillfälle grävt upp ett lik, som trettio år förut dött i kopporna. Man hade väl knappast tänkt sig möjligheten, att det efter så lång tid kunde vara smittoförande. Men vid en begravning strax därpå, som bevistats av 170 åskådare, hade 150 sjuknat i rötfeber, dödgrävarna fingo plikta med livet, och smittan utbredde sig över hela städer.[2]

Försiktighetsmått.

Försiktighetsmått behövde också iakttagas beträffande kistorna. Numera är det ju vanligt, att bräderna i kistan fogas ihop och locket påskruvas. Vid smittofall ansåg man icke detta vara tillräckligt. Under »sommarmånaderna» eller närmare bestämt från april månads början till september månads slut borde alla kistor vara tätt kittade eller hartzade i alla fogar, springor och spikhål och likaledes vid lockets påskruvning kittade i öppningen mellan locket och kistan.[3] Var smitta misstänkt eller konstaterad, förbjöds vid begravningen all folksamling, procession och gravöl. Svepningen verkställdes av den som skött den sjuke. Jordfästning förrättades »senare på aftonen» eller efter solens nedgång.[4]

Så mycket hade nu emellertid upplysningen om smittofara

---

[1] Modée a. a. XIII. 351. — [2] Ibidem. — [3] Modée, XV. 459. — [4] Kyrkolagen, Uppsala 1845, s. 632 f.

Särskilda begravningsplatser.

och de särskilt bekanta smittofallen uträttat, att Gustaf III år 1786 med nöje kan konstatera, att vissa församlingar ha valt särskilda begravningsplatser.[1] I de av honom själv nyanlagda städerna infördes denna nya anordning. Han hade gärna velat utgiva en allmän förordning därom, men han hade »uti en sak, så öm för menigheten, icke welat med myndighet uträtta hwad Kongl. Maj:t kunnat wänta af et uplyst folks egen omtanka och öfwertygelse». Därvid har han förut hänvisat därtill, att människor i forna tider, även Guds eget folk, »nedgrawit sina döda på fria fältet, högder, sandåsar, och i skogar, på rymmeligt afstånd ifrån städer och boningar».[2]

Den nya seden synes ha tagit god fart, ty redan 1805[3] befinnes det nödvändigt att bestämma något närmare om de nyinrättade begravningsplatsernas utseende. De böra förses med »anständigt stängsel» och sådana tecken, som utmärka platsens ändamål, samt träd därom planteras. Ritningar därtill böra äga vederbörlig stadfästelse. — Från det föregående känna vi, att främmande religionsbekännare ha rättighet till egna begravningsplatser.[4]

Renande av kyrkogård.

Som vi ha sett, ha kyrkogårdarna på mångahanda sätt kunnat bli ohelgade eller orenade. Under den katolska tiden skulle det oskärade stället tvättas med vatten, varpå biskopen kom och skärade kyrkogården »under åthskillighet af ceremonier».[5] Gustaf Vasa var väl mest böjd att taga bort detta bruk, men han har icke alltid varit konsekvent. Så tidigt som 1528 anbefaller han, att kyrkogården skall skäras, om den genom vålds utövande å densamma blir oskärad.[6] År 1542 finner han det onödigt att helga en kyrkogård, trots ett där bedrivet »perlamente», med någon »kirkegårdzwigning eller annat sligt Swermerij».[7] Men 1549 har han ånyo skiftat mening i denna sak och anser det icke såsom ett svärmeri att föranstalta om en kyrkogårdsvigning efter ett förövat dråp.[1] [2] Så småningom har tydligen allt »skärande» kommit ur bruk. Det har betraktats som en katolsk kvarleva, som borde utrensas. När kyrkogården en gång blivit helgad såsom begravningsplats, mister han ej sin karaktär därigenom att gudlösa människor öva något våld inom dess område. Detta vigande har ögonskenligen så kommit ur bruk, att en pastor i Borstel år 1689 måste förfråga sig vid stiftssynoden i Uppsala, »om kyrkiogården på Gräsön måtte inwias med några ceremonier».[3] Att så skulle ske, faller ju av sig självt.

---

[1] Modée, XIII. 351. — [2] Ibidem, 350. — [3] Öhrströmer a. a. I. 8. — [4] Kap. 18, § 12 i nu gällande kyrkolag meddelar de nya föreskrifterna om begravningsplatser. — [5] Dijkman a. a. 54 f. — [6] Gustaf I:s registratur 1528, s. 27. — [7] Gustaf I:s reg. 1542, s. 431.

Norra sidan. Genom egendomligt sammanträffande omständigheter har norra delen av kyrkogården råkat komma i vanrykte såsom en mindre hederlig begravningsplats. Dijkman[4] har förklarat detta beroende därpå, att kyrkorna byggdes så nära norra gårdsmuren, att det blev mycket knappt med utrymmet och att den väggen betraktades såsom en bakvägg. Men *varför* byggde man så nära norra gårdsmuren, måste då nästa fråga bli. Det ligger frestande till hands att svara: därför att norra delen var föraktad. Men därmed ha vi kommit in i en cirkel, och någon förklaring är ej lämnad. Nu giver emellertid Dijkman även den upplysningen, att kyrkornas norra väggar äro helt utan fönster. Och skälet härtill skulle vara, menar jag, att man i gamla tider ville så mycket som möjligt i de ouppvärmda kyrkorna skydda sig för den bistra nordan, varföre också huvudingången förlades till vapenhuset på södra sidan. Ytterligare skyddades kyrkan genom att läggas så nära norra gårdsmuren som möjligt med dess höga planterade träd, varigenom den södra sidan fick spela in hela sitt solljus och värme i kyrkan. Nu aktas ju huvudingången till vilket hus som helst såsom den förnämsta och även den sida, på vilken den ligger. Södra sidan blev sålunda framsidan och den norra baksidan.

Men härtill lägger Dijkman ytterligare ett skäl. Man aktade det »af större æstim» att få sin lägerstad i kyrkan. När denna ej längre räckte till, »så äro de rum förnemsta blefne kallade, som näst Kyrckedören woro, och sedan så successive och bortåth». Detta bestyrkes också av Bælters[1] mening, att det »räknades för en förmån, ju närmare man nalkades Martyrernas ben, hwilka i Kyrkan lågo begrafna». I regel funnos väl här inga martyrer men många heliga och ansedda män.

---

[1] Förklaringen till den förändrade ståndpunkten ligger måhända däri, att Gustaf ville förfara varsamt med de gamla kyrkobruken i Småland, där nyligen Dackefejden, riktad mot konungens nyheter inom kyrkan, kämpats till ett lyckligt slut för Gustaf. — [2] Gustaf I:s reg. 1549, s. 253. — [3] Lundström, Svenska synodalakter, I. 171. — [4] a. a. 60 f.

Dock skulle måhända norra delen icke råkat så i missaktning, om icke ännu ett moment tillkommit. Där nedsattes nämligen mördade barn eller sådana som, med obevisad misstanke om självmord, omkommit och som sålunda skulle jordfästas »i stillhet».[2] När det kommit därhän, är det naturligtvis ej att föundra sig över att den delen av griftgården råkat i fullkomligt vanrykte. Ty vem ville ligga bland så föraktade varelser? Det hade varit att prisgiva sig själv.

När nöden så krävde, gjordes ett eller annat försök att upplysa allmogen om rätta förhållandet. Så var utrymmet på Dehlsbo kyrkogårds södra sida år 1698 upptaget och av fruktan för smittofara vågade man ej begrava liken på varandra. Allmogen vägrade att låta begrava sina döda på norra sidan. Prosten därsammastädes föreslår därför på en stiftssynod i Uppsala nämnda år,[3] att konsistorium skall avlåta »it alfwarsamt bref och sådan vanitet them för ögonen ställa». Förslagsställaren fick sin önskan uppfylld, men om delsboborna föllo till föga och ändrade tänkesätt, förmäla icke hävderna.

Mången gång hade väl myndigheterna ock sin del i ökandet av »en sådan vanitet». På Gustaf II Adolfs tid levde en man, som hade 17 oäkta barn.[4] Horsbrott bestraffades den tiden strängt, men mannen kunde åberopa till sin förmån, att alla dessa 17 barn voro krigsmän. Han blev på grund härav av konungen benådad. »Men till ett straff, när han blefwe död, skulle han begrafwas på norra sidan om Kyrkan; hwilket redan den tiden hölls wara ganska nesligt». Slutorden äro ju ganska märkliga, ty de bevisa ju riktigheten av vår mening, att genom så småningom sig ökande omständigheter har föraktet för nämnda sida av kyrkogården efter hand tilltagit. De kasta även ett skarpt ljus över gångna tiders egendomliga straffmetoder, »till ett straff när han blefwe död», vem straffar då utom Gud allena?[1] [2]

---

[1] a. a. 548. — [2] Schmidt a. a. 145. — [3] Lundström, Svenska synodalakter, I. 210 f. — [4] Ekholm, E., Den Swenska Fatburen, Sthlm 1767—1771, III. 175 f.

Ehuru man i många fall kan iakttaga, att norra delen av våra gamla kyrkogårdar har en liten plats sig beskärd, så torde dock numera åsikten om dess mindrevärdighet vara ganska försvunnen. Hur detta har tillgått, kan naturligtvis ej med tillbörliga dokument uppvisas. Men att det måste ha berott på en allt mer tilltagande upplysning och frigjordhet från fördomar är påtagligt. Belysande härför är ett protokoll år 1811 från Allhelgona kyrka i Nyköping:[3] »Sedan flere aflidne hederlige och kände personer, efter deras i lifstiden förklarade önskan fått sin lägerstad på norra sidan om kyrkan, blef nu enhälligt beslutadt att denna del av kyrkogården skulle anses och hållas i lika värde till begrafningar som den södra sidan.» Här är det påtagligen några fördomsfria män, som vågat risken att bryta väg för en sundare uppfattning. Att en sådan också mera allmänt härigenom kommit till stånd är uppenbart, ty hur skulle man annars kunna »besluta» i en sak, om den mötts av en hel församlings kompakta motstånd!

---

[1] Detta är utförligare behandlat vid frågan om självspillingar och deras straff.

[2] Ännu kan iakttagas, hur ringaktandet för norra delen av kyrkogården lever kvar, i de flesta fall ganska omedvetet och nästan alltid utan vetskap om orsaken. Schmidt säger om Allhelgona kyrkogård, Nyköping (a. a., s. 145): »Ehuru ingenting hindrar begravningsplatsens utvidgande åt denna sida (norra), har det icke varit ifrågasatt, utan tillökningarna hava alltid skett åt söder.» Förf. påminner sig också, att på Vikers kapellförsamlings kyrkogård (annexförsamling till Nora stads), anlagd år 1871, den norra delen upptog ungefär en fjärdedel av utrymmet, där knappast några lik begrovos, åtminstone ej till år 1889. På Asks (säkert ej senare än från 1300-talet) församlings lilla kyrkogård i Östergötland är utrymmet mycket knappt på norra sidan. Här äro visserligen gravplatser, men ej många och ej heller »de förnämligares». Åt detta håll skulle kyrkogården utan olägenhet kunna utvidgas. På Mariestads kyrkogård är förhållandet enahanda, utvidgningen åt norr har omöjliggjorts genom anlagd gata och skolbyggnad, men södra sidan var från början rymligt tilltagen. Exemplen skulle kunna mångfaldigas, men de redan anförda från så vitt skilda trakter av vårt land kunna ju vara tillräckliga.

[3] Schmidt a. a. 144.

Ej så oväsentligt bidragande till föraktets bortskaffande torde ha varit, att de gamla vapenhusen borttogos, huvudingången förlades på västra sidan under tornet, någon »bakvägg» fanns således ej längre, fönster insattes även på norra sidan, och några mörka tankar fingo nu ej längre rum under våra protestantiska kyrkors höga och ljusfyllda valv.

Stängsel.

För att freda kyrkogården för obehörigt intrång försågs den med stängsel av betryggande fasthet. I äldsta tider byggdes det av träbalkar, varför den kallas kyrkobalken, och täcktes till skydd med spåntak. Det tillhörde socknemännen att bygga och underhålla var sin del,[1] vilket man var böjd att icke taga så noga med. Detta byggnadssätt bibehöll sig ned till sena tider, men mangenstädes började man rätt snart att uppföra inhägnaden av sten, varvid denna murades och ofta försågs med tak av spån. Den kallades då bogårdsmur eller senare kyrkogårdsmur.[2] Träbalkarna voro ganska ovaraktiga, och förhållandet var enahanda med de rappade stenmurarna, varföre de snart fingo ett ovårdat utseende. Ett kungl. brev av år 1764[3] bestämmer därför, att kyrkogårdsmurar skola uppföras av gråsten utan murbruk, kalkband eller vitlimning. För att få en rätt kraftig motivering härtill yttrades, att »på det att en så skadlig kvarlefva från påfvedömet(!) dädanefter måtte varda alldeles afskaffad, det skulle åligga presterskapet att varna samt kronobetjeningen med eftertryck tillhålla alla socknebor» att uppföra sådan inhägnad.[4] År 1804 gavs tillåtelse att uppföra stenmur med kalkbruk, om den täcktes med skiffer eller tegel.[5]

Genom balken eller muren ledde portar in till kyrkogården. För att i vanliga fall blott tillåta människor att passera voro de försedda med luckor, Stegelukor, varigenom folk steg över den nedre delen av porten.[1] Numera finnas grindar och på sidorna ha för gående anbringats »kors», på västgötska kallade »komota».[2]

---

[1] Dijkman a. a. 54. — [2] Schmidt a. a. 137. — [3] Bælter a. a. 538, anm. 3. — [4] Schmidt a. a. 138. — [5] Bælter a. a. 538, anm. 3.

Likstol.

Uppkomst.

Under den katolska tiden hade naturligen utbildat sig den sedvänjan, att de prästerliga förrättningarna gäldades med större eller mindre gåvor. Från att vara en frivillighetens sak övergick denna sed till en skyldighet, som lekmännen icke kunde undkomma vid äventyr av repressalier från kyrkans sida. Och var man angelägen om sin salighet, så måste kyrkan och hennes organ tillfredsställas. Gav hon sitt andliga och himmelska goda, så var det ej mer än tillbörligt, att en kyrkans medlem återgäldade detta med något av sitt lekamliga goda.

Skulle givmildheten vid något tillfälle överflöda, så borde det vara vid begravningarna. Det gällde ju att förskaffa den hänsovne en salig hädanfärd och säkerställa hans arvelott i det himmelska. Inga offer finge härvidlag anses för stora. Det gick t. o. m. så långt, att det icke ansågs orättmätigt, att bonden av sex kor gav prästen en för besväret med en begravning eller såsom det kallades »likstol».

Namn.

Namnet kommer väl av »stolæ jura». Vissa rättigheter medföljde den prästerliga dräkten (stola). När den pådrogs för liks begravning, hade prästen rättighet att upptaga en viss avgift, då kallad likstol.

Rättmätighet och missbruk.

Som nämnt var »likstol» väl först en frivillig gåva men blev snart en prästens rättighet. Och om han till en början nöjde sig med en ganska skälig ersättning, blev han dock snart fordrande, när en rikeman »skämt bort» honom med frikostiga skänker, gående långt utöver vad han rimligtvis kunde begära i ersättning för omak och arbete. Snart hade fordringarna inga gränser, man tog helt enkelt allt vad som fanns i huset och ställde familjen på bar backe. Vid sådana missförhållanden måste höga vederbörande ingripa, och vi skola i det följande finna detta äga rum ända fram till gränsen av det föregående århundradet.

---

[1] Dijkman a. a. 55. — [2] = som motar kor, sålunda i ordagrann överensstämmelse med inhägnadens ursprungliga uppgift att utestänga kor.

Gustaf Vasa bestämmer likstol.

Gustaf Vasa får tidigt nog ögonen öppna för det orättmätiga i prästernas förfarande. I Wästerås ordinantia[1] förbjudes att taga mer i likstol än vad kyrkobalken innehåller. Till yttermera visso sänder riksrådet ett öppet brev[2] till menige man av samma innehåll som ordinantians stadga, och Gustaf förklarar stadgans mening till alla stift i riket,[3] att prästen ej får ta *mer* än vad kyrkobalken innehåller, men han har rättighet att taga likstol. Prästen skall »lifwa vthåf sith prestabord, tiende och offer».[2]

Men ett missbruk har väl sällan genom en enda förordning fått dråpslaget. De följande åren får Gustaf gång efter annan i skilda landsdelar göra särskilda förklaringar eller påbjuda stadgans förnyande. För bönderna i Hälsingland och Gestrikland stadgas år 1528, att prästen skall ha 5 öre i penningar för likstol.[4]

Ett öppet brev skickades till alla biskopsstift i riket år 1528[5] med förordning, att prästerna ej finge taga mer »än som lagboken eller goda gambla siduenier tilsagde». »I somlige landzendar nödgadis fattigt folk att giffua en oxa eller en koo.» Angående samma fråga underrättades menigheterna i Småland och på Öland.[6]

Med stöd av möten i Västerås, Örebro och Strengnäs[7] utgavs en ordinantia i Skara år 1529 av den lydelse, att »ytermere skall oc icke Cleriker högre vpkreffuia aff sijna socknabönder Likstoll — än som för:ne lagh och kirke balken jnneholler».[8]

I Sunnerbo i Småland synas prästerna icke ha velat rätta sig efter givna föreskrifter.[9] Ty det klagas angående dem år 1533, att de taga i likstol efter hustru eller bonde »icke minre änn ene Koo ... eth halfft pund kyött och någre Kakur». Nu förordnas, att prästen för sitt omak att jorda liket skall ha 5 öre i penningar. I Jämtland göres samma stadgande, ehuru prästen »entelig vil ha en koo i vtferd».[1] Åren 1534 och 1535 kunna ej heller gå till ända, utan att — det förra året — invånarne i åtskilliga landskap underrättas om vad som är laglig likstol, och likaledes — det senare året — inbyggarne i Växiö stift få nya påminnelser.

---

[1] Gustaf I:s registratur 1527, s. 242; jfr Svenska Riksdagsakter, I. 91. — [2] Gustaf I:s registratur 1527, s. 255. — [3] Ibidem, s. 309 f. [4] Ibidem 1528, ss. 60, 66. — [5] Ibidem 1528, s. 24. — [6] Ibidem 1528, s. 161. — [7] Ahnfelt a. a. 149. — [8] Gustaf I:s registratur 1529, s. 305. — [9] Ibid. 1533, s. 228.

Upp till Österbotten når ej förordningen om likstol förrän år 1553. Prästerna förmanas att »hålla sig vid thet, som christeligitt och tilbörligitt ähr, och ved Sverigis lagh, och att the ther utöffwer menige man um lijkstooll eller annet ingelunde schole besväre».[2] I Sverige förnyas stadgan åter 1556,[3] varvid prästen förständigas att låta sig nöja med frivilliga gåvor.

Det är nu några år tyst angående olagligheterna vid utkrävande av likstol. Men år 1572 berättas om prästerna i Västergötland och Småland,[4] att de av sina åhörare utpressa oskälig ersättning för likstol och t. o. m. tilltvinga sig testamenten. Detta ådrager dem en sträng tillrättavisning av ärkebiskopen på conciliet i Uppsala år 1572. Vid äventyr av ämbetets förlust finge sådant ej mera förekomma. Men väl skulle de ha rättighet att mottaga mindre gåvor och frivilligt givna testamenten.

Karl IX:s räfst.

Under Gustaf Vasas närmaste efterföljare hölls icke någon hård hand över prästerna. Men Karl IX, fadrens arvtagare i så mycket, blev hans efterföljare även i detta stycke. Det klagas fortfarande över att prästen tagit enda kon i likstol, oavsett att hustrun eller bonden suttit kvar med många små barn. I det Rosengrenska lagförslaget, som utkom under Karl IX:s tid, förordas, att »ingen Prest skall mere fordre ... än ett lodh sölff för hustru och bonde» och att likstol ej får tagas på annat ställe än där liket begraves. Dör någon fattig stackare, så må givas »effter rådh och ewpne», och skall en fattig vägfarande begravas, så måste prästen jorda liket för ingen lön. Överträdelse härutinnan bestraffas med böter.[1]

---

[1] Gustaf I:s registratur 1533, s. 206. — [2] Ibidem 1553, s. 166.
[3] Ahnfelt a. a. 32. — [4] Ibidem, 30.

Hertig Karl grep med egen hand in i osedens stäfjande, då han 1599 förbjöd prästerna[2] att taga för mycket av bönderna i likstol. På ett möte i Stockholm 1602 anförde han besvär mot Clerkerijet.[3] Tvivelsutan var detta ett verksammare sätt än förslag till lagar, som aldrig blevo av. Men den prästerliga snikenheten visste utvägar. Fick man ej taga en ko eller fanns ingen ko att taga, så nöjde man sig med »penningar, skurin kläder, koppar, rogh, korn, fisk eller fänader».[4] Man tog sålunda vad som fanns. Att Karl IX:s omvårdnad om bönderna illa skulle förlikas med detta prästernas tillvägagångssätt kan man finna av det förslag till stränga straffbestämmelser, som skulle följa på utkrävande av för stor likstol. Denna bestämmes till sex öre, som må tagas av både gammal och ung, dock ingen »huusfattig». Tager prästen något därutöver, miste han sitt ämbete, återgälde det han tagit och böte till kronan »fyrtije mark».[5] Här skulle sålunda det onda ryckas upp med roten, och man behöver icke tvivla på att icke Karl lyckats därmed i sitt hertigdöme, ehuru förslaget aldrig blev allmän lag.

Det förefaller väl vår tid obilligt för att ej säga upprörande, att kyrkans män kunnat låta så svår snikenhet komma sig till last. Det är ej nog med att prästen ansåg sig hava rättighet att taga en ko av sex, d. v. s. en hel sjättedel av den förnämsta lösegendomen, utan t. o. m. *enda* kon, d. v. s. den nödvändigaste födan från hustru och barn. Att icke allmogen kraftigare reagerat däremot måste synas underligt. Vördnaden för kyrkan och dess män måtte ha varit djupt rotad, när icke klagomål framförts oftare än skett av den tidens handlingar att döma. Men också skall det bli föga av barmhärtighet att vänta av dem, som en gång vakna upp för de oförrätter som skett. Det är icke utan att man kan se, huru djupa brunnar av hat, missnöje och grämelse grävts under gamla tider och fyllts till brädden därmed för att i vår tid rinna över och uttömma sitt innehåll, så att de nu synas bottenlösa. Det är ett drygt ansvar, som en härskande kast samlar på sig, då dess missgärningar även gå ut över sena släktled, vilka till synes utföra ett lönlöst arbete att reparera vad föregående århundraden felat.

---

[1] Ur »Handlingar rörande Sv. historia, Ser. II: 1, s. 266 f. — [2] Werwing a. a I. 454. — [3] von Stiernman, A. A., Riksdagars och mötens beslut 1728—1733, I. 524. — [4] Handl. rörande Sv. historia, Ser. II: 1, s. 90. — [5] Ibidem.

Likstol under 1600-talet.

Under hela 1600-talet fortfor osedan att frodas. År 1624 [1] klagas över att likstol tages även av de fattige, som för sin fattigdom icke förmå att någonting giva. Och desslikes klandras, att prästen för egen nyttas skull håller människor från att åtnjuta sakramentet. År 1653 [2] hålles en stiftssynod i Uppsala, varvid klagomålen upprepas över fordran på ett »olijdeligt testamente». Därvid förordas en »moderation» av den beskaffenhet, att man allrahelst skall taga penningar efter kornas antal, nämligen 2 daler koppar för varje ko under 6. Men denna uppmaning till moderation har ej större effekt än att ärkebiskopen tvingas ånyo på en stiftssynod 1657 [3] förmana prästerskapet att vara »billige medh lijkstool». Nya bestämmelser äro emellertid av nöden i samma stift redan 1662,[4] varvid prästerna få en förmaning att icke vara så »snikne, at... taga enda koon af de fattiga». Av de »mycket fattiga» bör ingen betalning fordras, av dem, som förmå att giva, kan krävas en daler silvermynt för varje ko under 6. Denna överenskommelse om att fordra penningar i stället för ko måtte ha varit svår att få genomförd, ty ehuru den är omnämnd så tidigt som 1528 och senast 1653, synas nya och mera detaljerade bestämmelser vara av nöden 1665. Detta gäller nu om Uppsala stift, där nyssnämnda år hölls en synod.[5] I Helsingland hade man icke haft för vana att giva ko,[6] varför det bestämdes för denna del av stiftet, att de »förnämste» skulle giva 3 Rdr, »de andre ringere» 2 Rdr och »sedan effter lägenheten». Men för Uppland säges uttryckligen, att en ko skall givas, för så vida bonden äger 6 kor eller därutöver.

---

[1] Stiernman a. a. I. 771. — [2] Lundström a. a. I: 2, s. 95 f. — [3] Lundström ibid. 104. — [4] Ibid., s. 116. — [5] Ibid., I: 2, 125. — [6] Sedan 1528.

Det sista uttalandet i denna fråga från 1600-talet, som vi lyckats uppleta i tillgängliga källor, är av biskop Terseras från hans biskopstid i Linköping 1671—1678.[1] Frågan om likstol ligger här i samma läge, som vi bevittnat i andra stift, ehuru man kommit längre fram i tiden. Hvena församling frambär klagomal angaende likstol och biskopen finner sålunda anledning förklara, att den som har 6 kor, skall giva *en* ko i likstol, den som har mindre, $^1/_6$ (av värdet). Men om den döde är utfattig, fordrar den kristliga kärleken, att liket begraves utan betalning.

Likstol under 1700-talet.

Den allmänna tendensen under 1700-talet synes vara att vid likstols givande låta kon ersättas av penningar. Visserligen förefinnes en viss benägenhet att fasthålla vid det gamla bruket, men det nya synes vinna allt mera terräng, och man får till och med uppleva, att förbud utfärdas att både giva och taga likstol. Det händer ock, att en eller annan kategori av människor fritages fran den annars så rigoröra bestämmelsen, allt företeelser, som vittna om att nya idéer börja att vinna allt större burskap.

Så stadgas 1723, att »Ryttare, Knecktar och Båtzmän» icke skola betala något till prästen. Samma år förbjudes i Skåne att taga eller giva likstol.[2] Men prästen äger att i »uppbörd» erhålla 5 daler s:mt för begravning och likpredikan vid en bondes eller hustrus frånfälle, dock av mindre förmögne 3 dal. s:mt, och för endast begravning 1 dal. s:mt. För barn och tjänstefolk betalas 24 öre. Klockaren får ock här sin beskärda del, 8 öre för bonde och 6 öre för tjänstefolk.

Det är självfallet, att klandret mot prästerna icke skulle upphöra med det nya århundradets ingång. Så inkommo till riksdagen år 1743 åtskilliga klagomål över prästernas tillvägagångssätt vid rättigheters utkrävande.[3] Prästeståndet ansåg visserligen, att klagomålen voro ogrundade, men fann det vara nödvändigt för prästerna att i synnerhet vid likstolars uttagande vara efterlåtna hälst mot de fattiga.

---

[1] Wallqvist a. a. III. 349 f. — [2] Hedengran, Register över Kungl. Förordn. 1719—1736, s. 23 f. Jfr Modee a. a. I. 417. — [3] Wallqvist a. a. II. 250.

En klagoskrift ankom också till stiftssynoden i Uppsala 1746,[1] som vill ådagalägga, att prästerna stegrat betalningen för begravningen från lagliga 2 dal. s:mt till 8 à 10.

Gamla förordningar upplivas såsom å Gottland 1747[2] och i Växiö stift på prästmöten 1755, 1757 och 1760[3] samt på Dalsland 1763,[4] varest likstolen graderas i s:mt efter kornas antal.

År 1767 föreslås,[5] att en konsistoriefiskal skulle tillsättas, som bl. a. skulle vaka över att prästerna ej toge för stor likstol.

Andra avgifter och gåvor.

De kostnader, som voro förenade med en begravning, voro ej obetydliga. Den drygaste var likstolen, och även gravölet kunde taga djupt av samlade förråd. Men härtill kommo dessutom en hel mängd utgifter, somliga mer eller mindre frivilliga, andra nödtvungna.

Allmosor till de fattige.

Under den katolska tiden hade man sin beräkning med de frivilliga gåvorna. De jämnade vägen till saligheten för den avlidne, menade man, eller »at hans siel mz sådana gifft skulle lösas aff Skärseeld».[6] Vid reformationens införande stötte det på svårigheter att förbjuda sådant givande, ty många behövande skulle därigenom ha blivit utan en välkommen hjälp, som reformationens män säkerligen icke missunnade dem. Men det var nödvändigt att tillse, att dessa barmhärtighetsverk skedde icke för att förvärva saligheten utan för att på grund av »Gudz budh hielpa the fattigha». I annat fall gjorde de mera skada än gagn.

Antagligt är väl, att den goda seden rätt länge bibehöll sig. I kyrkoordningarna före 1686 finnes saken omnämnd i samma ordalag som ovan är angivet. Men kyrkolagen tiger i denna del. Anledningarna kunna ha varit flera. Vi ha redan påpekat dess kärva ton och stränga lagform i så skarp kontrast med kyrkoordningens av 1571 undervisande och rådgivande karaktär. Och en frivillig gåva kan tillrådas men icke lagligen påbjudas, ty då är den icke längre frivillig. Carl XI var ju dessutom en vän av förståndig hushållning. Nu hade ansatser börjat göras till en ordnad fattigförsörjning. Det var då icke klokt att belasta socknen med sådan men ända fordra frivilliga gåvor till de fattige. I stället få vi se, att frivilligheten förbytes i skyldighet[1] år 1698. Var och en som anställer begravning, skall ihågkomma de fattige »efter sin förmåga», varvid sålunda med avseende på gåvans storlek skenet av frivillighet uppehålles. Under sådana förhållanden bortfaller naturligen varje tanke på att förskaffa sig en förtjänst till salighet. Det blir i stället en skatteplikt. Vi kunna ej dölja följderna av protestantismens upplysning härutinnan. Den första följden var, att motivet befanns vara orent och måste bort. Den andra, att därmed bortföll själva gåvan. Det första var en protestantismens förtjänst, men det andra var därför icke dess fel. När nu för tiden allmosor ges åt de fattige vid begravningar, sker det vanligen i form av »fattigbjudning», som består av en mer eller mindre riklig måltid. Svårt är härvidlag att få verklig klarhet över motivet. I ett eller annat fall är det säkerligen av oren natur, samvetspengar, som skola betalas eller orättvisor, som skola gottgöras. Eller kanhända anledningen är den, att man i sammanhang med begravningen vill se den döde omnämnd som en välgörande, en god man. Men å andra sidan få vi ej föreställa oss, att dessa skäl skulle vara de alltid bestämmande. Mången, som övat barmhärtighetens verk under en lång levnad i det tysta, kunde ej gärna tänka sig sin sista dag ovan jord utan en vänlig hågkomst av sina skyddslingar. I de förra motiven se vi tron på gärningarnas förtjänst inför Gud, i det senare en god frukt av protestantismens upplysningsverksamhet.

---

[1] Lundström a. a. I: 4, 361. — [2] Modé a. a. III. 2441. — [3] Wallqvist IV. 533 f. — [4] Modée VIII. 5834 f. — [5] Ekholm, Den svenska fatburen, I. 6. — [6] K. O. 1571. LXI.

Kostnad för grav.

En dryg utgift betingade gravstället, dock beroende på var det önskades. De förnämsta voro inne i kyrkan, och av dessa de som voro belägna i koret. Lägerstad i kyrkan kostade omkring

---

[1] K. L. (1845) s. 184.

Mullpenningar.

år 1627 i Åbo stift, Finland, 2 riksdaler eller i små träkyrkor 2 daler svenskt silvermynt.[1] En murad arvgrav i koret måste dock ha stigit till en ansenlig kostnad, men skedde gravsättning under kyrkogolvet, »på gångarne, under bänkarne»[2] var väl avgiften den ovan nämnda. Man kunde också för viss avgift skaffa sig en arvgrav ute på kyrkogården, vilken då ej fick användas av andra än ägarens arvingar, så länge graven nämligen underhölls. Kostnaderna växlade dock på olika ställen och efter kyrkornas olika behov.[3] I Nyköping t. ex. skulle givas ej mindre än 5 lod silver[4] för gravöppning inne i kyrkan. För grav å allmän begravningsplats betalades s. k. mullpenningar[3] efter en måttlig taxa, bestämd å sockenstämma, med större kostnad för främlingar.

Dödgrävarens taxa.

Dödgrävarna skulle ock ha betalt för sitt arbete med gravens uppkastande. I Nyköping var hans taxa år 1629 om sommaren 12 och om vintern 24 öre.[5] Även ringarna skulle ha sin lön, utom det att särskild avgift erlades för klockorna allt efter deras storlek och användning.

Skolans taxa.

Men icke ens därmed var det slut. Skulle »skolepiltar och dieknar» medverka med sång, var deras taxa penningvärdet av en halv tunna öl, sålunda verkliga drickspenningar, ett nog så egendomligt betalningssätt för hjälp vid begravning. Detta var den ordinarie tributen. Men extra kunde betalas »efter råd, lägenhet och sedvänja».[6] När prästen sjöng vid graven, skedde detta efter överenskommet pris.[7]

På vissa håll har, då prästen dött, en bok ur hans bibliotek överlämnats till Gymnasie-Bibliotequet. Den anordningen blev helt naturligt i längden opraktisk, varför den ersattes med kontanta avgifter vid tillträdet till en ny prästerlig befattning.[8] Ecclesiastikstaten hade dock fria klockor och gravställen för sig och de barn, som voro i föräldrarnes hus och bröd. Men ringare och dödgrävare skulle njuta sin lön oavkortad.[9]

---

[1] Wallqvist a. a. 1 vol., 273. — [2] Gezelius a. a. A 1. — [3] K. L. (1845) s. 211. — [4] Schmidt a. a. 136. — [5] Schmidt a. a. 136. — [6] Nord. Famb., art. Likgång. — [7] Modée a. a. III. 1999. — [8] Wallqvist a. a. 2 vol. 156. — [9] K. L. (1845) s. 211.

Det är, såsom vi sett, varken små eller få utgifter, som skola utgå vid ett begravningstillfälle. Ingalunda är det tilltalande att se varje möjlighet utnyttjad att förskaffa kyrkan penningar vid ett sådant tillfälle. Det går efter den principen, att den som använder sig av kyrkan för begravning skall betala i förhållande därtill. Men efter den måttstocken handlar kyrkan blott i vissa fall. Att just vid begravningar pressa ut penningar på mångahanda sätt verkar så obarmhärtigt och frånstötande. Och att t. ex. vid familjeförsörjarens frånfälle, då för mången varje liten smula är dyrbar, taga kanske sista skärven, är icke kyrkan värdigt. Frågan är, om icke lämpligast vore, att alla delar av begravningskostnaderna ginge ut efter en skäligt fördelande taxa, som drabbade alla församlingens medlemmar.

Begr.-hjälp.

Insikterna om misshälligheterna härvidlag är det förvisso, som givit upphov till tanken på begravningshjälp. Den är i Sverige åtminstone så gammal som från 1758, då en sådan ordnades för »gratialisters» efterlevande.[1] Den har sedermera införts för så gott som alla statens tjänstemän i någon form, men har ändrat namn. Enskilda föreningar med varierande namn ha upptagit tanken och sörja för att dess medlemmar genom årsinbetalningar eller annorledes tillförsäkra sig om medel att erhålla en »hederlig begravning». En sådan vore varje hederlig människa värd, utan att hon i livet skulle behöva plågas av tanken på att själv styra om sin jordafärd.

Förvägrad begravning.

Att jordas under stora högtidligheter och med tillopp av en myckenhet deltagande människor har ju alltid ansetts som en stor heder. Det kan nu en gång ej hjälpas, att människonaturen är så beskaffad, att den till och med inför de döda gör skillnad på människor av olika beskaffenhet. Beklagligtvis skall det nog visa sig, att detta otillbörliga sätt att gradera människor icke så snart om ens någonsin kommer att upphöra.

---

[1] K. L. (1845) s. 85.

Förvägrad begravning ett straff.

Nu må det vara, att mindre eller större grad av hedersbevisning kan åstadkomma motsatsen till begravningens ändamål, förargelse i st. f. uppbyggelse. Men än längre går man, då man vägrar begravning för att därmed åstadkomma ett straff. Visserligen är det ej meningen, att den döde skall straffas, därför att man vet, att man ej längre kan tillfoga honom något ont. Försvunnen är väl nämligen åtminstone numera den tron, att de obegravna irra omkring utan att finna ro. Men det är naturligen lika förhatligt, att man skall använda de döda såsom ett medel för de efterlevandes förbättring, då man tydligen anser, att den dödes bestraffning skall tjäna såsom en varnagel.

“Tartare” få ej begravas.

Under olika tider har man förfarit olika i avseende på normen att vägra begravning. Längst gående tillbaka är en förordning angaende tartarer från 1560.[1] Denna utgick från ärkebiskopen L. Petri och vann konungens samtycke. Stadgan säger i avseende på begravning, att prästen icke skall befatta sig med »Tartare» och icke jorda deras lik. De ansågos förmodligen vara utan religion eller möjligen hylla katolicismen (helt ytligt), vilket var lika förkastligt i protestanternas ögon. Tänker man nu på den effekt, som behandlingen av sådana människor åstadkom, så kan man tryggt säga, att det var ingen alls. Sveriges inbyggare kunde icke öka sitt förakt eller sin fruktan för dem, emedan prästerna läto bli att begrava dem. Ty dessa kringströvande halvvildar kunde ej gärna bli mera illa tålda än de voro och äro än i dag. Ej heller brydde de sig själva om ett negligerande från prästens sida. Snarast voro de glada att slippa kontroll från någon myndighet. De voro ju nödsakade att existera, och sitt vandringsliv i Sverige slutade de ej, om det befanns, att en myndighet mindre lade sig i deras görande och låtande. En större eller mindre grad av förakt från allmänhetens sida bekymrade dem föga. De kunde av många orsaker icke vinna människors aktning och hade aldrig beräknat detta. När nu kyrkan väl visste, att hon aldrig kunde vinna några av dessa människor, var det fullkomligt onödigt att slunga sitt anatema över dem.

---

[1] Hallman, Olaus Petri och L. Petri Lefwerne och Wandel, 117 f.

Ännu 1646 ansågs det nödvändigt att i Uppsala stift påminna om den behandling, prästen skulle ägna tattarna. Han skulle ej få begrava dem i de gudfruktigas lägerstad, och skälet är det, at »the af riiket förwiiste äre och et ogudacktigt och oskickeligt lefwerne medh stöld, truldom och andre sådana laster föra». Folkets uppfattning av tattarna är än i dag densamma. De kunna trolla och förgöra folk, stjäla, när de komma åt, taga fräckt vad de vilja t. o. m. med våld, utan att man vågar opponera sig av fruktan för deras trolldomsförmåga. Endast när de göra sig skyldiga till dråp eller större stölder, blir det anmälan till myndigheterna. Men tvivelsutan äro de nu mera hanterliga, än när de hotades med att ej få begravas i de kristnas kyrkogårdar.

Liffie kierlingar.

Ett ungefär liknande behandlingssätt som nu nämnda kom också andra samhällets olycksbarn till del. Man synes till långt fram i tiden hava trott, att »leffie kierlingar och gubbar» stått i förbund med eller försvurit sig åt djävulen. Och en sådan tro delade även lärde och högt bildade med de enfaldige och okunnige. När ärkebiskop Lars i sin kyrkoordning kan tala om spöken såsom för honom verkliga och »djävulen som spöker», så är det ju föga att undra på att konciliet i Uppsala 1572[1] behandlar »lyfvie käringar och gubbar» såsom av Gud förkastade, varföre de böra exkommuniceras och, när de dö, »bortkastas vthi dy och kiär och icke komma til the chrestnes lägerstäder». Även härvidlag skydde icke kyrkan att tillägna sig en domsrätt, innan hon undersökt och kommit till insikt om de misstänktes eller anklagades sinnestillstånd eller förbrytelse. Bibeln talade om trollkarlar, en viss person omtalades allmänt såsom övande trolldom, »vittnen» bestyrkte det, och så var saken klar. Man utgick sålunda från den falska förutsättningen, att vad som ansetts förekomma i forna tider även skulle finnas i närvarande. Men även om så varit, var det den rätta behandlingen av kyrkan att utlämna dem åt den eviga vreden utan att göra några bättringsförsök med dem? Även i detta fall användes människor såsom medel att avskräcka andra från att begå samma slags »brott».

---

[1] Svenska Riksdagsakter. II. 441. Jfr Ahnfelt a. a. 29.

När vi nu betänka, att dessa »leffie kierlingar» antingen voro stackars sjuklingar, som behövt en förståndig vård, eller i de flesta fall fullkomligt oskyldiga till de brott, för vilka de anklagades, så framstår behandlingen av dem såsom obarmhärtig, grym och orättvis.

Vid nyssnämnda koncilium gick man så öppenhjärtligt tillväga, att man för vissa förbrytelser stadgade de straffen, att neka de kristnas lägerstad och ej tillåta en ärlig och uppenbar begravning.[1] Vi skola ej inlåta oss på de olika former av kyrkostraff, som nu med rätta försvunnit men vilka förr ansågos böra ligga i kyrkans hand och föra sin nytta med sig. Men den formen, att neka de döda en hederlig begravning och i vigd jord eller hota med sådant straff hör till det mest osympatiska i de kyrkliga straffåtgärderna. Det blir alldeles ofrånkomligt, att detta är ett sätt att hämnas på en död man, emedan man ej kunde nå honom under hans livstid.

Kyrkoordningen av 1572 vägrar begravning för mördbarn,[2] självspillingar,[3] bansmän, som dö oavlösta, Guds ords försmädare och uppenbara syndare, som dött bråd död och utan kristlig bekännelse. Motivet till vägran synes ha varit, att man velat ha garantier för att de döda bekänt sig vara kristna människor och *Självspillingar.* därigenom berättigade till den eviga saligheten. På självspillingar göres skillnad mellan dem, som »genom willo», och dem, som med berått mod taga sig av daga. Med de förra synes man hysa försyn, då de äro undantagna, men de senare har man ingen misskund med. Motiveringen är dock egendomlig. »Ty the haffua warit förtwifladhe».[4] Här räknas tydligen förtvivlan till dödssynderna i överensstämmelse med katekesens uttryck, »förtvivlan och andra svåra synder och laster». För en nutidsmänniska bär det väl mycket emot att hänföra ett sådant olyckligt tillstånd som förtvivlan till en svår synd. Men vi få besinna, att man fordom uppfattade detta såsom ett Guds straff för upprepade synder, varvid en människa kommit i den belägenheten, att hon ej längre kunde trösta sig med möjligheten av Guds förlåtande nåd. Det må nu så vara, att man i gamla tider ej hade förmåga att uppfatta ett överretat nervöst tillstånd såsom sådant utan tillskrev det övernaturliga orsaker. Men det var lika omöjligt för kyrkan att avgöra, om ett självmord begåtts »genom willo» d. v. s. till följd av saknad av förståndets fulla bruk eller med berått mod d. v. s. då denna sista utväg ansetts som den enda möjliga. Nu för tiden är i de fall, då man aktar nödigt att utleta orsaken till »den förtvivlade gärningen», den vanliga rubriken den, att självmordet skett »i hastigt påkommen sinnesförvirring». Hur mången är det, som i livets svåraste stunder frågar efter om självmord är berättigat? När man blott ser en väg att gå, bakom stängd och med oöverstigliga berg å ömse sidor, har man då någon annan möjlighet än att gå, även om det bär i bråddjupet? Att sitta till doms över en självspilling torde höra till de största vanskligheterna i fråga om domar. Det är under sådana förhållanden bäst att avhålla sig från att döma och sålunda även att straffa — allrahelst efter döden.[1]

---

[1] Ahnfelt a. a. 25 f. — [2] Detta fall behandlat under »barns begravning». — [3] Jfr Wallqvist a. a. VIII, 606. — [4] Gezelius (a. a. bl. C 4) talar om dem, som äro melancholiske, och menar då sådana, som här kallas fötvivlade. De böra väl »acktas, undervisas och tröstas», och om de dö i ett sådant tillstånd, skall av pastor uppsättas en noggrann relation av deras hela leverne och i synnerhet deras sista ord, vilken sedan skickas till Consistorium. Hur detta senare har att förfara, förbehåller han sig själv.

Här träffa vi nu åter på kyrkans övertygelse att genom stränga domar kunna skrämma människor att leva. Vad brydde sig självspillingen om sin kropp, när han aktade sitt liv för ett intet! Och ha självmördarnes antal förminskats? Nej, tvärtom, det är en hemsk tidssjukdom, som årligen kräver allt flera offer. Det är överretade nerver, som ej längre kunna »spännas» utan brista i den sista kraftansträngningen. Skola sådana olyckliga fördömas? Nej, de skola behandlas såsom sjuka, strängt och allvarligt eller milt och förlåtande, allt efter sitt sinnes art.[2] Ännu på

---

[1] Gezelius (a. a. bl. C 4) vill, att man i fråga om självspillingar först skall förfråga sig hos världsliga domare. — [2] Enligt förordning av 4 febr. 1720 förfares med personer genom olyckshändelse omkomne eller självspillingar efter Underrätternas utslag — ej efter Kungl. Hovrätten.

1840-talet begrovs självspillingars stoft i »villande skog», vilket dock ej verkade självmordens avtagande i antal.[1]

Bansmän.

Samma slags straff, förvisning från kyrkogården, träffar också »bansmän», som dö utan att ha fått avlösning. Tänker man härvidlag på människors avsky att efter döden kanske få ligga sida vid sida med en fräck mördare, så är *den* känslan ganska naturlig. Men antagom det fall, att mördaren ett långt liv framhärdat i sin onda vilja men till sist strax före den oundvikliga döden erkänt,[2] att hans gärning varit ond, och fått avlösning, är denna av dödsfruktan framkallade bekännelse så mycket värd, att den kan borttaga de många årens ovilja mot honom? Han har uppfyllt en av kyrkan fordrad formell handling och därmed är han befunnen ren och utan fläck, värdig att begravas bland »andra» goda kristna. Man måste erkänna, att om behandlingen av »mördebarn» och självspillingar förefaller grym, så är proceduren med banemännen synnerligen lättvindig. Man må ej härvidlag peka på den botfärdige rövaren och Kristus. Ty prästen eller kyrkan är icke Kristus, som prövar hjärtan och njurar. Och rövaren visade åtminstone genom att taga sin medbroder i upptuktelse och genom att själv lida för sina då bekända ogärningar, att hans ånger var av verklig art och ej berodde på en uppjagad dödsfruktan, som för övrigt i allmänhet var ganska främmande för den tidens människor.

Guds ords föraktare.

Att Guds ords föraktare och sakramentens försmädare[3] böra ha ett straff, som kan komma dem att ändra tankar, vilja vi icke bestrida. Men att det icke är lämpligt att neka dem begravning i kyrkogård och tillåta dem detta, ifall de före dödens inträdande giva en »ret wederkännelse», torde vara tämligen påtagligt. Ty om en människa någon längre tid vidhållit sitt förakt för de heliga tingen, hur mycket är en bekännelse värd, gjord i en hastig stund? Man har tyvärr sett så många exempel på bekännelser, framtvungna under trycket av ovanliga omständigheter, som återtagits, då normala förhållanden inträtt, att värdet av sådana häftiga själsrörelser förefaller högst problematiskt just i de fall, då döden trätt emellan och avklippt varje tanke på ett återtagande.

---

[1] Schmidt a. a. 145. — [2] Biskop Gezelius i sina Perbreves Commonitiores (1673, bl. C 4) anser, att om en grov syndare på sitt yttersta gör sann bot och bättring, skall han åtnjuta en Christelig begrafning. — [3] Jfr Wallqvist a. a. VIII. 606. K. O. för Wäxiö stift 1619.

Bråddöde.

Liknande är förhållandet med dem, »som vthi slemma och uppenbara laster få brådh dödh,[1] så at tå ingen haffuer hördt aff them någor Christeligh bekennelse». Utövandet av en last är ju av den beskaffenheten, att den häråt hemfallne behöver genomgå en verklig kris, vars tidsförlopp icke lämpligen mätes i minuter, om utgången av kampen skall bli beståndande. De som omkomma genom olyckshändelse få åtnjuta hederlig begravning, om de äro på »sine rätte vägar och i sin kallelse».[2] Att i dessa och liknande fall kyrkan uppsatt som villkor för hederlig begravning blott och bart en bekännelse eller ett återtagande, vars halt man icke hunnit pröva, måste anses vara ett utslag av en formalistisk anda, som icke tagit tillbörlig hänsyn till livets realiteter. En och annan torde vara benägen att häri se ett uttryck för ett förlåtande och barmhärtigt sinnelag hos kyrkan. Men i så fall måste detta anses som skäligen malplacerat. Snarare synes det vittna om ett bristande ansvar i utövningen av det kall, kyrkan har här i världen, då hon förskjuter och fördömer den, vars sak hon blott ytligt betraktat men ej allvarligt prövat, under det hon upptager den brottsling i sin famn, som dödsfruktan skrämt till en munnens bekännelse. Skola varandra liknande fall behandlas på olika sätt, bör undersökning härav ske så omsorgsfullt, att ingen misstanke om mannamån eller förhastande kan uppstå. Och kunna människor icke avgöra en tvivelaktig sak, så har skördens Herre förbehållit sig rätten att skilja mellan den goda säden och ogräset.[3]

En ny kyrkoordning kom till stånd 1575.[4] Den uppräknar ej mindre än 29 crimina notoria, för vilka åtskilliga kyrkostraff föreslås. Bland dessa återfinna vi: neka the Christnas lägerstadh, ingen ährlig och uppenbara begraffning widerfara låta, föbiuda klockorna.

---

[1] Jfr Wallqvist a. a. VIII. 606. — [2] Enligt Gezelius a. a. bl. C 4. — [3] Om botfärdiga brottslingar, som skola avrättas, talas i »Begravning i tysthet». — »Förslag till K. O. under Gustaf II Adolfs regementstid» behandla nu berörda delar på samma sätt som K. O. av 1571. — [4] Nova ordinantia ecclesiastica anno [15]75 conscripta et vnanimij epischoporum consensu approbata. Handl. rör. Sv. hist., Ser. II: 2, 1. s. 254.

Onyktre begr.-gäster.

En egendomlig och på samma gång beklaglig anledning att förvägra begravning finnes omtalad i K. O. för Wäxiö stift 1619.[1] Det synes ha varit vanligt eller ej så sällan förekommande, att en del av eller hela begravningsföljet kommit till kyrkan för mycket rört av starka drycker för att med uppmärksamhet kunna taga till sig Guds ords undervisning och förmaning. Prästen har då haft rätt att för den dagen vägra begravning, tillsäga folket att sätta liket innanför kyrkodörren samt vid böter och kyrkostraff tillhålla dem att infinna sig nyktra och skickliga. Lämpligast, ansåg K. O., borde »jordölet» anordnas efter begravningen.

Straffpredikan.

En annan form för offentlig bestraffning efter döden hade man i den likpredikan, som hölls efter den döde. Hade den döde uppfyllt alla sina förpliktelser till kyrkan, hade man givetvis ingen anledning att gå till rätta med honom. Om han däremot var en »säker och obotfärdig syndare», förteg man ingalunda hans syndaregister. Det förkunnades visserligen »med beskedlighet», men det skulle ändock så starkt framhållas, att det bleve andra till varnagel och bättring.[2] Härvidlag kunde särskilda fall inträffa, som fordrade domkapitlets avgörande. Så berättas[3] t. ex. om en cammererare från Walby s:n i Uppland, att han för ett lägersmål pliktat civiliter men icke ecclesiastice. Konsistorium resolverade då, på förfrågan av præpositus i Enköping, att eftersom »hans öfriga lefwerne effter menniskio-omdöme hafwer warit ostraffbahrt», skulle han få begravas på en söcknedag i kyrkan med övliga ceremonier, men »en sådan text til predikan wäljes, hwadan predikandten kunde hafwa anledning att warna församlingen ifrån sådant fall, som han wore råkad vthi».

---

[1] Wallqvist a. a. VIII. 606. — [2] Wallqvist a. a. VIII. 623. Jfr Kyrkolagen, Cap. 17 §§ 4—5, 10 § 5. — [3] Lundström, Svenska synodalakter, I. 190 f.

Skuld till prästen.

På ett synnerligen okristligt sätt framträdde allt emellanåt prästens makt och myndighet ifråga om begravningar. Det kunde nämligen hända, att den döde häftade i skuld till prästen eller att han icke till fullo betalat den tribut han var skyldig erlägga till församlingens herde. I sådana fall gives det exempel på att prästen vägrat begrava den döde, innan skulden var gäldad. Man får hoppas, att sådant icke hänt många gånger, men i Skåne blev man 1723 nödsakad att stävja missbruket genom en kunglig förordning.[1]

Drunknade på svag is.

På vilken farlig väg man verkligen var inne, då man använde vägran av begravning såsom en strafform och »varnanagel«, torde förstås av följande rätt kuriösa bestämmelser. År 1737[2] utgavs en förordning av det innehåll, att eho som vågade sig ut på svag is, skulle straffas med 10 par spö eller ris. Drunknade han, skulle han anses som självspilling och hans kropp skulle ej få i kyrkogård begravas! En välment omsorg om medborgaren tvang myndigheterna till en straffåtgärd, som måste uppväcka tvivel på deras omdömesförmåga. Var man måste ju inse, att den som ger sig ut på svag is, gör detta i överdåd, till följd av lättja att gå en omväg eller av pojkaktig äventyrslusta. Hans sorglösa sinnelag är väl så långt från självmordsgrubblarens, som något kan vara. Och den drunknades död är väl ett tillräckligt hårt straff för hans lättsinne, utan att det behövde utökas med förakt för honom som självspilling och förvägrad begravning. I huvudstaden synes man ett ögonblick ha vaknat till besinning, då Överståthållareämbetet 1784[3] anmanar allmänheten att använda de med ruskor utmärkta isvägarna. Men den önskade effekten tyckes ha uteblivit, ty åtta år därefter[4] klagar Ämbetet över att »olyckshändelser» förekommit, varföre det känner sin plikt likmätigt att icke blott påminna om sin sista kungörelse utan även uppliva den gamla barbariska bestämmelsen om vägrad begravning för drunknade. Hur pass strängt dessa förordningar ha tillämpats, har icke varit möjligt att kontrollera.

---

[1] Hedengran a. a. 188. — [2] Modée a. a. II. 1337. — [3] Modée XIII. 137. — [4] Modée XV. 350 f.

Men även om vartenda inträffade fall hade beivrats, så är det att tvivla på att verkan skulle ha blivit den åsyftade. Ty det är icke möjligt, att människor kunna uppfostras till självbehärskning genom skrämsel. Och trots t. o. m. en stigande upplysning bringa dumdristigheten och övermodet årligen hundratals människor att bli de svaga isarnas offer. Det nu skildrade myndigheternas tillvägagångssätt torde ha uppfattats som en konsekvens in ridiculum av vägrad begravning, vilket antagligen har påverkat den allmänna opinionen till fromma för ett riktigare betraktelsesätt av döden och begravningens ändamål.

Duellanter.

Med samma bestraffningsform — förbjuden begravning å kyrkogård — sökte man även komma duellväsendet till livs. Både den i duell dräpte och dråparen skulle behandlas som illgärningsmän,[1] den senare mista livet, och båda i jorden nedgrävas utan några ceremonier. Att duellväsendet i vårt land upphört är icke nämnda förordnings förtjänst utan beror på helt andra omständigheter. Egentligen torde duellen aldrig ha varit populär hos oss. Svensken är trög och i allmänhet godmodig. Retas han över sitt tålamods gränser, älskar han icke långa ceremonier utan slår genast till med första bästa tillhygge eller knytnäven. Med en tillräcklig kraftutveckling är också vreden över och »äran» återupprättad. Till dessa omständigheter kommer också, att en hel mängd straff voro stipulerade för dem, som på något sätt medverkade till en duells åstadkommande: avsättning från tjänst, höga böter, landsflykt eller fängelse. Sådana straff voro säkerligen verksamma nog och verksammare än straff efter döden.

Anatomiobjekt.

En mången gång ovärdig behandling vederfors de döda, som genom sitt dödssätt voro bestämda att föras till de anatomiska institutionerna i Uppsala, Lund och Stockholm. Låt vara, att de föga bekymrat sig om sin egen kropp och att de fingo offra sig för vetenskapen till fromma för lidande människor! De som på så sätt fingo tjäna ett gott ändamål efter döden[2] voro oäkta mördade barn, alla för grövre brott häktade, som avlidit, alla hängda och självspillingar samt kringstrykande tiggare, »ziguenare och tartarer», alla dessa uppräknade inom ett visst område omkring ovan angivna städer. Den som dött i grovt brott eller hängts kanske ej kan få räkna på misskund utan får självfallet till sin kropp utsättas för en misshandel med högre syfte. Men oäkta barn, självmördare och kringstrykare voro utan tvivel värda en bättre behandling. Fullkomligt upprörande är det att se, vilka extraordinära åtgärder man tillgriper för att fylla behovet i Stockholm, då det tryter. Detta aktstycke torde förtjäna att anföras.[1] Man »må äga att, så snart bland dem (inom stadens Församlingar aflidande fattige) kan förekomma och anmälas en person, som i lifstiden för fortsatt wanart och liderlighet sig utmärkt, som hwarken sjelf eller uti någon cassa äger tillgång till begravningskostnaden och som saknar anhörige och bekanta, hwilka dermed sig befatta, då låta erbjuda ett sådant lik till behörigt bruk för Anatomiska inrättningen, hwilken åtgärd således tillika skulle åsyfta en tjenlig correction för sjelfwa fattighjonen». Tydligen ha höga vederbörande härvidlag varit mycket belåtna med allt det goda de uträttat genom en vis förordning. De ha nämligen försett den vällovliga vetenskapen med nödigt material, de ha med rätta straffat en liderlig och vanartig människa, de ha ej betungat församlingen med någon begravningskostnad, och de ha slutligen givit fattighjonen en tjänlig korrektion. Vetenskapliga, juridiska, ekonomiska och moraliskt-religiösa synpunkter! Kan man mera begära? Skada blott, att fattighjonen ej blevo så »corrigerade», att något liderligt subjekt ej mera kunde anträffas!

---

[1] Modée a. a. II. 1341. — [2] Kyrkolagen, Leffler & Sebell, Upsala 1845, 227 ff.

Även ett fattighjon har väl såsom människa rättighet till en värdig behandling efter döden och skall väl ej utan eget medgivande prisgivas till sönderstyckning. Är en fattig människa straffvärd, så bör hon som andra människor lida sitt straff. Men graden av lidande eller straff må ej ökas på grund av hennes ställning såsom människa, redan lidande förut genom fattigdom. Tyvärr ha vi ännu icke ens i vår tid kommit ifrån ett sådant askådningssätt. Inför och i döden borde ju alla vara likställda.

---

[1] Kyrkolagen, Uppsala 1845, s. 229.

Men hur oerhört stor skillnad plägar det ej vara mellan ett fattighjons och en rik mans begravning, mellan den förres lilla gravkulle av sand och den senares marmorgrav med gyllene inskriptioner!

Vår nya tid har dock i åtskilligt medfört förändringar till det bättre. Enligt nu omarbetad kyrkolag, kap. 18, förvägras ingen död människa vigd jord. Man har dock bibehållit begravning »med mindre högtidlig ordning» för dödfödda barn, varvid ingen klockringning får äga rum och varvid prästen beder en bön och uttalar begravningsformeln samt Fader Vår och Välsignelsen. Därjämte förekommer begravning i stillhet för den, som blivit avrättad eller ljutit döden under förövande av grovt brott. Därvid äro alla ceremonier avlysta, blott anhöriga få närvara, och prästen läser begravningsformuläret samt Fader vår och Välsignelsen.

(Odöpta) barns begravning.

Om ett barn avgått med döden, innan man hunnit att låta det komma i åtnjutande av dopet, fick dess begravning en särskild form. Så sträng var uppfattningen av dopets meddelande såsom ett införlivande med den kristna församlingen, att man ej alls beaktade Jesu ord: »Låten barnen komma till mig» etc. och att man vägrade barnen såsom icke »kristna» en vanlig begravning. För visso ett formalistiskt betraktelsesätt! Ty visserligen har kyrkan ej något att skaffa med dem, som stå utanför densamma, således ej med odöpta barn. Men å andra sidan får man besinna, att detta stående utanför kyrkans gemenskap ej var självförvållat eller gjort med berått mod utan beroende på oförskyllda omständigheter. Ja, hade barnets föräldrar och ordets tjänare i månget fall varit tillräckligt skyndsamma i sina plikters utövning, så hade säkerligen ej barnet behövt vidkännas en nedsättande behandling efter döden, som efter vanliga begrepp om brott och straff bort falla över de skyldige och ej en oskyldig.

Olaus Petri har icke haft anledning, såsom det synes, att sysselsätta sig med denna fråga. Men året efter hans död, 1553, har man haft överläggningar i Vadstena,[1] varvid man kommit till den åsikten, att odöpta barn skulle få begravas i kyrkogården men dock på en särskild sida utan närvaro av präst. I denna riktning går också kyrkoordningen av år 1571. Här är också denna anordning motiverad därmed, »at the woro befalat j Gudz hender genom närwarandes Christna menniskiors bön». Därmed synes en slags kyrklig upptagningsakt hava skett, då den kristna församlingen utbett sig av Gud, att han av nåd skall anse den lilla döde såsom sitt barn. Församlingen tyckes liksom vilja gå i godo för barnets värdighet till medlemskap i Guds rike. I överensstämmelse därmed heter det ock, att prästen icke behöver befatta sig med dylik begravning. Får man måhända tolka detta såsom ett medgivande, att där församlingen i sin helhet inträtt såsom förhandlande med Gud, där har det särskilda prästadömets rättigheter för tillfället blivit ersatta?

Odöpta barn i kyrkogård.

Ett tillägg göres emellertid här, som förtjänar sitt särskilda omnämnande. »Men mörd barn skola ther icke begraffuas». Tankegången har väl här varit den, att man genom att förvägra mördade barn kristnas begravningsplats skulle inverka avskräckande på dem, som stodo i begrepp att mörda sina barn. Förordningen skulle sålunda vara dikterad av välvilja mot barnen och önskan att förbättra sedligheten. Har man nu lyckats uppnå vad man åsyftat? Ingalunda.

Mördbarn.

Först och främst har barnet rätt till vigd jord, ifall det är döpt oavsett på vad sätt det ljutit döden. Det är under nämnda villkor orätt och inkonsekvent att vägra det hederlig begravning. Men för det andra är det väl en skriande orättvisa att låta barnet plikta för ett brott, som begåtts *emot* barnet. Men det är ej ens nog härmed. Det är möjligt, att vissa straff ha förmågan att avskräcka *vissa* individer från att begå brott. Men denna möjlighet förefinnes härvidlag i mycket liten utsträckning. Ty väl är det sant, att en och annan ung moder velat dölja sitt felsteg genom att döda barnet. Men motivet till barnamord har i många fall icke varit detta utan tvärtom moderskärleken, som ej kunnat se sitt barns ovissa öde utan hellre tagit dess liv. Man må visserligen säga, att detta är en missriktad moderskärlek. Men tror man verkligen, att moderskärleken någonsin varit eller skall bli så kallt beräknande, vare sig när felsteget begåtts eller då hon darrat i ångest för sitt stackars barns hårda lott i världen? I sådana stunder hjälpa blott barmhärtighetens ord men icke stränga lagparagrafer.

---

[1] Ahnfelt, Bidrag till svenska kyrkans historia i 16:de årh., s. 3, (Lund univ:s årsskrift 1895) Wadstena-artiklarna 1553.

Emellertid blev det allmänna tänkesättet ej så litet humaniserat föga lång tid därefter. Så kan man i Wäxiö stift år 1619 utgiva en kyrkoordning,[1] som berättigar nyfödda barn, vilka ej hunnit få dopet för sin »hastiga afgångs skull», att begravas med vanliga kristliga ceremonier. Men denna rättighet utsträckes även att omfatta de barn, »som äro fullbordade och i moderlivet hafva haft lif, och dock likväl födas döde». Och förnuftigt nog motiveras denna nya anordning därmed, att »barnens Föräldrar samt hela Församlingen behöfva aldramäst i sådane fall undervisning, tröst och hugsvalelse utaf Guds ord». Men för »mörde-barn» har man fortfarande ingen pardon. De likställas med Guds ords försmädare och missgärningsfolk och skola liksom dessa »kastas bortt i Häste-backen». Undras, om icke en ung barnamörderska också kunde ha haft nytta av undervisning, tröst och hugsvalelse av Guds ord! Det kan hända, att om den beklagansvärda modern i tid blivit omhändertagen av förstående människor, så hade både moder och barn räddats åt samhället och för evigheten. Men gamla tider ha mycket litet sysslat med problemet att söka förekomma brott, och i den delen återstår nog ännu mycket att göra.

Dödfödda.

I samma anda som förenämnda kyrkoordning yttrar sig också Laurentius Paulinus Gothus.[2] De barn, som avlidit, innan de hunnit bliva delaktiga av det heliga dopet, skola erhålla en fullständigt kristlig begravning i vigd mull.

Under tiden kom man underfund med att man ej kunde lagstifta angående barns begravning utan att taga hänsyn till sär-

---

[1] Wallqvist a. a. VIII. 606. — [2] Lundström, Laur. Paul. Gothus, III. 82.

För tidigt födda.

skilda fall. Vi ha redan sett, att man behandlat olika möjligheter: 1) odöpta barn i allmänhet, 2) barn som dött före dopet, 3) dödfödda barn och 4) »mördebarn». Men härmed voro ej möjligheterna uttömda. Man hade också att tänka på »för tidigt födda barn» eller, såsom man mera ingående uppdelar dem på en stiftssynod i Uppsala 1638,[1] »infantes qui moriuntur vel in utero vel in ipso partu». Härvid diskuterades frågan, om de skulle anses fördömda och sålunda berövas begravning i kyrkogård. Svaret blev enhälligt nekande, och ärkebiskopen tillade, att man icke borde förvägra dem en hederlig begravning. En senare stiftssynod å samma ställe 1649[2] synes ha åtminstone delvis glömt den gamla överenskommelsen, ty vid detta tillfälle heter det, att »de barn, som födas i förtijdh ... skola intet upbrännas i ugnen ... uthan skole begrafwas i kyrkegården, dock uthan någhre ceremonier». Men åter heter det å ett annat ställe,[3] att de dödfödda, som äro fullgångna, må sättas ned på en sida i någon uppkastad grav, innan det för graven avsedda liket där jordas. Ofullkomliga foster och missfödsel kunna »hemligen af en Gudfrugtig menniska inom Kyrkogårdsbalken eller muren nedgrafwas».

Härtill kommer ytterligare behandlingen av späda barn, som av mödrar eller ammor kvävas till döds eller som dö på annat sätt av oaktsamhet. De skola erhålla en hederlig begravning[4] enligt biskop Gezelius' förslag i hans Perbreves commonitiones. Detta blev lag i Sverige år 1714.[5] Och om nyfödda barn, som avgått med döden, innan de hunnit döpas, stadgar Kongl. Senaten 1712,[6] att de skola åtnjuta sina föräldrars lägerstad och av prästen få tre skovlar mull och ett par böner, nämligen Fader vår och Välsignelsen. Nöddöpta skola enligt en förordning av år 1841 behandlas såsom döpta.[7] Men de barn, som oäkta födas och mördas, skola läggas avsides på kyrkogården.[8]

---

[1] Lundström, Svenska synodalakter, I. 40. — [2] Ibidem, I. 89 f. — [3] Wallqvist a. a. VI–VII, 324 f. — [4] Ibidem. — [5] Wilskman a. a. I. 39. — [6] Ibidem. — [7] Kyrkolagen, Ups. 1845, s. 225. — [8] Ibid.

Främmande religionsbekännares begravning.

Från begravningsstriderna under Sigismunds dagar minnas vi, hurusom katolikerna erhöllo tillåtelse att begrava sina döda å Klara kyrkogård.[1] Helst hade man väl den tiden sett, att inga katoliker alls hade haft tillstånd eller möjlighet att uppehålla sig i detta land. Men då det måste finnas utländska beskickningar av katolsk bekännelse, kunde man icke undkomma dem. Ej heller var man sinnad att tolerera bekännare av annan tro. Gustaf II Adolf infordrade 1623 vissa biskopars utlåtande angående reformerta bekännare,[2] varvid den åsikten uttalades, att om de på sitt sista anammade sakramentet med ett botfärdigt hjärta, så kunde man ock med vanliga ceremonier begrava deras lik. Toleransen och medgivandet voro, som man ser, icke stora, och små utsikter fanns det väl för att en reformert på dödsbädden skulle avsvärja sin livstro.

Ej bättre behandling rönte de s. k. dogmatisterna. Om dessa doge »uti sitt vränga förehafvande» utan rättsinnig bättring, fingo de ej begravning med vanliga ceremonier, och ej heller fingo de lägerstad tillsammans med församlingens medlemmar. En instruktion utfärdades 1629 för superintendenten i Göteborg särskilt angående främmande trosbekännares begravning.[3]

Enligt Gustaf III:s religionsplakat av år 1781[4] måste en luthersk präst på begäran förrätta jordfästning av främmande religionsbekännare efter det svenska formuläret med de förändringar, som omständigheterna i varje särskilt fall krävde. Skolsång och likpredikan voro vid sådana tillfällen förbjudna i 1686 års kyrkolag,[5] och därom påmintes särskilt konsistoriet i Göteborg år 1751.[6]

För mosaiska trosbekännare gäller en särskild lag från 1838.[7] Här upprepas deras gamla rättighet att begrava sina döda å egna begravningsplatser. Men det tillägges också, att ingen äger rätt att störa dem i utövningen av deras religiösa ceremonier.

---

[1] Se denna avh. ss. 105 f. m. fl. — [2] Norlin a. a. I: 2, 161 f. — [3] Ibidem, I: 2, 162. — [4] Kyrkolagen, Uppsala 1845, s. 16. — [5] Cap. XVIII, § 11. — [6] Kyrkolagen, Uppsala 1845, s. 110. — [7] Ibidem, s. 20.

Begravning i stillhet.

Då Olaus Petri skrev sitt begravningsformulär, utgick han väl därifrån, att samma ceremonier och ritual skulle kunna användas vid alla begravningar med undantag av de avrättades. Begravning utan ceremonier, eller såsom det nu heter, i stillhet eller tysthet, var någonting, som ej ingick i planen. Och det dröjer ganska länge, innan den anordningen tänkes möjlig.

Odöpta barn.

Emellertid talar 1571 års kyrkoordning om att nyfödda barn, som man ej hunnit döpa, få vid sin död njuta kristna människors kyrkogård, utan att prästen befattar sig något med deras begravning. Detta är naturligtvis en form för begravning i stillhet, ehuru det ordet ännu icke är använt. En ändring härutinnan föreslås 1619,[1] i det att sådana barn anses böra få sådan kyrkotjänst, som man giver åt andra i Herranom avsomnade. I stället få »mördebarnen» enligt förslaget rätt att begravas i stillhet å kyrkogården.

Ångrande syndare.

Likaledes omnämner 1571 års kyrkoordning, att avrättade personer, som före executionen avlagt fullständig bekännelse och ångrat sin synd eller, såsom det heter, »skickat sigh Christeligha när the gingo till dödhen», skulle få begravas å kyrkogården. Men detta borde i varje fall underställas överhetens godkännande. Förslaget av år 1619 upprepar denna anordning. Vi ha således tidigt nog tvenne kategorier av människor, som föras i den vigda jordens sköte, utan att kyrkan själv vill taga någon befattning med dem.

Begr. utan ceremonier.

Emellertid tyckes detta sätt att överlämna människans kropp åt jorden ha tilltalat en del människor. Vi levde ju under ständiga krig, och i dessa blev det ju ej alltid tid med en begravning efter ritualets alla föreskrifter. Måhända funno många, att det var ett värdigare sätt att bli begravd utan buller och bång, och man tilltalades av en tystnadsfull ro och andakt. Saken blev föremål för Kungl. Rådets granskning år 1702, vilket ställde sig sympatiskt gent emot denna nya sed.[2] Men icke så präster-

---

[1] Handl. rör. Sv. hist., 2: 2, I. 498. — [2] Wallqvist a. a. II. 165.

Begr. i tysthet.

skapet i Wäxiö. Det ville ha kvar kyrkans ceremonier och likpredikan. Rådets beslut gick dock ut på att en begravning i stillhet, förrättad av prästen utan likpredikan, skulle tillåtas den, som »sjelf så äskar och begärar». På stiftssynoden i Uppsala 1703 överlade man också härom, varvid man fann, att prästerna vid den av rådet medgivna begravningsformen icke skulle tillåta »någon annan adparat och ceremonier än the, som tiänlige äro».[1] Tydligen hyste man sina farhågor för att begravningsseder kunde innästla sig, som föga stode i samklang med den evangeliska läran och gammal praxis. Kanske var det obelåtenheten med den gamla, stela enformigheten i gällande ritual, som drev människor att söka nya former för en ceremoni, som kräver den största andakt. Månget sinne behöver en omväxling i bruket för att finna nödig uppbyggelse, under det att ett annat stötes tillbaka av en enda modern verbform. Men prästerskapet var på sin vakt och erhöll år 1719 kungl. resolution därpå, att vid begravning i tysthet skulle endast få brukas bönerna av handboken.[2] Formeln »begravning i tysthet» synes nu (från 1702) hava fått hävd.

Särskilda förordningar utkommo nu i rask följd. Ävenledes år 1719 bestämmes, att den, som i duell dräpt, halshugges och begraves i kyrkogård utan präst och ceremonier.[3] Ej längre fram än 1725 kungöres vad som icke får förekomma vid en begravning i stillhet.[4] Ingen procession får anordnas och inga ceremonier utföras. Klockorna få ej ringa, inga vagnar begagnas, och likpredikan må ej hållas — allt vid böter för överträdelse av 200 daler smt. Om präst deltager i sådan begravning, suspenderas han på ett halvt år. I dessa rigorösa föreskrifter göras eftergifter redan 1727.[5] Prästen erhåller då tillåtelse att kasta mull på den döda men endast läsa Fader vår och Välsignelsen.

Enligt en förordning av 1725[6] kunde domaren särskilt döma till begravning i stillhet. Denna må ske enligt föregående förordningar men dock med »oumgängelige Bärare». 1811 års handbok tillåter, att prästen härvidlag kastar mull på liket samt uttalar jordfästningsformeln och Fader vår och Välsignelsen.

---

[1] Lundström, Svenska synodalkter, I. 229. — [2] Wilskman a. a. I. 51. — [3] Modée a. a. I. 122. — [4] Ibidem, I. 631. — [5] Hedengran a. a. 23. — [6] Ibidem.

En särskild förordning av år 1841 angående dem, som dött genom omåttligt förtärande av starka drycker, stadgar, att de skola varda i tysthet begravna.[1] Angående dem, som skola begravas i stillhet, stadgas år 1862—63 vid riksdagen,[2] att hit höra avrättade förbrytare, de som förgjort sig själva och de i fängelset döde, som dömts till döden eller straffarbete på livstid.

Ett förslag antogs vid 1903 års riksdag om upphävande av begravning i stillhet för självmördare, men det vann ej kyrkomötets bifall.[3]

Likbränning.

I det föregående ha vi utgått från endast ett begravningssätt, den kristna kyrkans jordfästning och likets överlämnande åt jordens förstörelseprocesser. I senare tider ha dock röster höjts för att detta begravningssätt skulle utbytas mot den urgamla likbränningen, ehuru i mera modern och estetiskt tilltalande form.

Skäl för bränning.

De skäl, som förebragts för en ändring härutinnan, äro förnämligast följande: Genom förbränningen vinnas hygieniska fördelar, smittofara från lik undvikes och vatten i närheten av kyrkogårdar blir ej såsom nu förorenat. Ekonomiskt sett blir det ej så betungande att anlägga kyrkogårdar och underhålla dem. En urna med den dödes aska uti tar liten plats, vilken kan få behållas i all tid. Man undviker också därigenom det pietetslösa uppgrävandet av gamla gravar och förstörandet av de dödas ben. Det måste, säger man vidare, vara för känslan och tanken mera tilltalande att få kroppen förbränd än veta, att den överlämnas åt en långsam förruttnelse med dess ohyggliga vanställande av kroppen och dess vidriga lukt. Man kan med större ro, menar man, hängiva sig åt tankarna på livet och uppståndelsen. Döden med dess fasa försvinner för inbillningen och lämnar plats för hoppet om en stilla frid.[1]

---

[1] Kyrkolagen, Ups. 1845, s. 226. — [2] Cleri Com. Circ. 1862—63, s. 24. — [3] Nord. Familjeb., art. Begravning.

Skäl emot.

Från den motsatta sidan göres gällande, att det är »paganiserande naturvetenskaperi», som förordar likbränning och balsamering. Detta är emot Guds ordning.[2] »Till jord skall du åter varda» passar ej i styck med likets förbränning till aska. Att sänka ned den döde i jorden är en urgammal kristen sed, invigd av Kristus själv och sålunda ställd i motsats till hedendomens begravningssätt. Förbränningen ger sken av en plötslig tillintetgörelse *mot* naturens ordning.[3] Naturen har själv sörjt för att en förändring av kroppens beståndsdelar kommer till stånd. Kyrkan vill varken fördröja detta genom balsamering eller påskynda det genom förbränning. Hon går medelvägen och låter naturen utföra sitt arbete.[4] För mången blir en förbränning lika med ett förintande av kroppen, varigenom hoppet om uppståndelsen utsläckes.

Som synes stå åsikterna diametralt motsatta. Det ena partiet håller på sin individuella uppfattning och söker uppvisa, att den kan förenas med kyrkans. Det andra låter kyrkan vara den bestämmande och håller före, att den icke kan ändra grunden för sitt begravningssätt utan att uppgiva sig själv. Det starkaste stödet för den senare åsikten är naturligen traditionens makt, som nog ej så lätt låter sig betvingas.

Att våra hedniska förfäder brände sina döda är ju nogsamt känt. Detta bruk blev vid kristendomens införande stämplat såsom fördömligt. Man överlämnade ju kroppen på en gång åt helvetets eld. Denna åskådning trängde snart igenom och vann i styrka. När Gustaf Vasa beskrev Kristian Tyranns illgärningar för Sveriges allmoge, räknar han också dit, att Kristian efter ett slag lät bränna några döda svenskar, »som the icke hade warit christit folk, vtan rysser eller kettare».[5]

Att få ligga begraven i kyrkan eller den henne omgivande kyrkogården räknades, såsom vi ovan sett, som den största heder. När pestilentia rasade, ville myndigheterna för undvikande av smittofara begrava de i pesten döde på avsides liggande ställen. Detta väckte skarp opposition. Och på en så radikal åtgärd som att bränna liken vågade man ej ens tänka. Tvärtom åberopades det såsom ett skäl av Jesper Svedberg i hans bekanta brev[1] år 1711, att »ther eld kommer och lägger Kyrkan i aska, blifwa ock theres lik vpbrände», varföre det vore bättre att begravas i jord, vore den ock ovigd.

---

[1] Meddelanden från Svenska Likbrännings-Föreningen, Sthlm 1883—1914, h. 1, s. 15 f., h. 3, s. 11 f. — [2] Klietoth a. a. I. 185. — [3] Binterim a. a. VI: 3, s. 378. — [4] Martensens åsikt enl. Medd. fr. Sv. likbränn.-för., h. 3, s. 13. — [5] Gustaf I:s registratur 1531, s. 428.

Såsom ovan framhållits, var det Gustaf III angeläget att få begravningsplatserna flyttade utanför städerna av rent hygieniska skäl. Men ej heller han vågade gå så långt som att föreslå likens bränning, ehuru han väl insåg nyttan därav, då det heter i en kunglig förordning:[2] »At bränna liken eller at balsamera dem, torde i början icke hafwa warit annat, än medel at förekomma deras skadeliga dunster». Man kan säkerligen betvivla riktigheten av detta påstående, men det hör ju ej hit att undersöka. Intressant är i alla fall att iakttaga, huru en upplysningstidens banérförare använder ändamålet med den urhistoriska likbränningen såsom ett medel att övertyga sitt folk om nödvändigheten att uppfylla vissa hygieniska bestämmelser i avseende på de döda.

Det skulle emellertid dröja ända till 1857,[3] innan frågan om likbränning ens bragtes till tals i Sverige. I saken blev ej heller någonting åtgjort förrän 1882, då »Likbränningsföreningen i Stockholm» bildades, vilken 1883 ändrade sitt namn till »Svenska Likbränningsföreningen».[4] Dess ändamål är »att få likbränning använd i Sverige i de fall, då sådan önskas, samt att ordna och övervaka densamma» . . .[5] Den har sedermera fått lokalavdelningar i ej mindre än 7 av rikets städer. Medlemsantalet, som år 1884 genast steg till 1,267, har dock ej ökats till mer än 3,703 år 1913. Under åren 1887—1913 ha 1,741 likbränningar verkställts.[1] Den svenska kyrkan har ställt sig direkt avvisande mot denna rörelse, då kyrkomötet 1888[2] förklarade, »att den svenska kyrkans begrafningsritual icke öfverensstämmer med likbränningen och icke heller bör bringas till en sådan öfverensstämmelse». Kungl. Maj:t tillät dock på vissa villkor, att en inom riket uppförd likbränningsanstalt fick för sitt ändamål begagnas. Sedan en provisorisk sådan en tid varit i bruk,[3] fick föreningen sitt nya krematorium å Norra begravningsplatsen i Stockholm färdigt, så att det den 18 april 1909 kunde invigas.[4] Lättnader i villkoren för eldbegängelse ha en gång sökts och erhållits, men den rättsmedicinska undersökningen lägger nog för närvarande det största hindret i vägen för populariseringen av detta begravningssätt.

---

[1] Wallqvist a. a. I. 192. — [2] Modée a. a. XIII. 350. — [3] Meddelanden från Svenska likbr.-för., n:o 38, s. 4. — [4] Ibidem, s. 4 f. — Ibidem, n:o 1, s. 12.

För närvarande står saken så, att när ett lik skall brännas, föregås den processen av det vanliga jordfästningsritualet. Vad som sker därefter tar kyrkan icke befattning med. Den har fått utföra vad den anser stå i överensstämmelse med kyrkans lära och tradition, och den enskilde får sin särskilda rätt tillgodosedd genom stoftets överlämnande åt elden.

---

[1] Meddel. fr. Sv. likbr.-för., n:o 47, s. 49. — [2] Bihang till Allm. kyrkomötets protokoll 1888. Beslut, s. 9. — [3] Meddel. fr. Sv. likbr.-för., n:o 38, s. 11. — [4] Ibidem, n:o 39, s. 16.

TABLÅ

ÖVER

BEGRAVNINGSRITUALEN 1529—1894

Tablå över begravningsritualen åren 1529—1894.

1529 (1533, 1537).	1541 (= 1548).	1557 (= 1586).	1602.	1614.	1682.
			Hertig Carls Hof Försambling.	(= 1637, 1671, 1682)	En ny och nyttigh Svensk Hand- eller Altare-Book, Malmö 1682.
Huru man skal wiya lijck.	För än lijk uthbärs aff hwset. »en gammal osedh».				
1. Tröst och förmaning med ord från S. Johannes.	1. Tröstelígh ord jämte Joh. 11.				
2. En bön.	2. En bön.				
Huru man skal iorda lijck.	Huru lijk skal iordas.	Huru lijk skal begraffuas.	Nu fölier huru handles skal, när lijk skole begrafwes.	Huru Lijk skal jordas.	Huru Lijk skal jordas.
1. Gravsättningen.	1. Gravsättningen.	1. Gravsättning.	1. En förman. el. tröst med 1 Tess. 4.	1. Gravsättning.	1. Gravsättning.
2. »Av jord» etc.	2. »Av jord» etc.	2. »Av jord» etc.	2. Skriftställen.	2. »Av jord» etc.	2. »Av jord» etc.
3. Bön.	3. Bön.	3. Bön med 1 alternativ.	3. Uppm. att glädjas.	3. Bön.	3. En Böön när Lijk jordas. Likpsalm (i ps.-samblingen).
4. Graven fylles under *psalmsång* (en ps. med 8 v.)	4. Graven fylles under *psalmsång* (flera psalmer anförda).	4. Graven fylles under *psalmsång* (3 ps. anförda).	4. Bön.	4. Graven fylles under psalmsång (4 ps.)	
5. Läsning av »epist.» (1 Tess. 4).	5. Läsning av »epist.» (1 Tess. 4).	5. Läsning av »epist.» (1 Tess. 4).	5. Gravsättning.	5. Läsning av »epist.» (1 Tess. 4).	
6. Förmaning till folket.	6. Förm. till folket. *Alternativ.*	6. Förman. till folket med alternativ.	6. »Av jord» etc.	6. Förman. till folket. *Alternativ.*	
	7. Ytterligare skriftställen, »hwar så teckes». *Men förm. till sist!*	7. =.	7. En ps. (14 v.)	7. Joh. 11.	
				8. Förmaning.	
				9. Andra skriftst., som avslutas med förmaning n:o 6 el. 8.	
	I 1548 äro flere psalmv. tillagda, och ordn. är omkastad i skrift				

	(= 1799 års förslag).	(= 1856).	(= 1893).	
Huru Lik skal jordas. 1. Gravsättning. 2. »Av jord» etc. 3. Bön. 4. Graven fylles under psalmsång (4 ps.) 5. 1 Tess. 4. 6. Förman. till folket. *Alternativ.* 7. Joh. 11: 21 etc. 8. Förmaning. 9. Andra skriftst., som avslutas med förmaning n:o 6 el. 8.	Huru Lik skall jordas. 1. Gravsättning. 2. »Av jord» etc. 3. Bön. 4. Tjänliga böner, ps. och 5. Skriftens språk. 6. Fader vår och väls. Likpredikan med efterfölj. särsk. bön.	Huru Lik skall jordas. = 1811. **1856** flera skr:s språk. Likpred. el. begravn. med altartj. = högmess., då H. H. N. ej hålles, dock med särskild bön. **1856** bön m. alternativ.	1893. Om jordfästning.* Huru lik skall jordas. 1. Tre skovlar mull och »Av jord» etc. 2. Bön. 3. Herrens ord om döden och uppstånd. och tjänl. psalmer. 4. Fader vår och väls. *Alternativ:* 1) Med altartjänst. 2) Med likpred. och altartjänst. * Griftetal före jordfästn.	Om jordfästning.* 1. Tre skovlar mull och »Av jord» etc. 2. Bön. 3. Herrens ord om döden och uppstånd. samt lämpl. psalm. eller ps.-verser. 4. Fader vår och väls. *Alternativ:* 1) Med altartjänst. 2) Med likpred. och altartjänst. * Griftetal före jordfästn.
Vid odöpta barns begrafning kastas jord på them och läses allenast Fader wår och wälsignelsen.	Vid dödfödda [1] o. odöpta Barns begrafning kastas 3 skoflar jord samt läses »Av jord» etc. och Fader vår och välsignelsen. [1] utesluten 1799.	Vid dödf. o. odöpta Barns begr. = 1811.	Vid dödf. o. odöpta barns begr. = 1811 med en föreg. allokution. Vid äldre icke-döptas begr. 1. »Av jord» etc. 2. Tjänl. skriftst. eller psalmer. 3. Fader vår och väls.	Vid dödfödda barns begr. 1. Allokution. 2. Tre skovlar mull och »Av jord» etc. 3. Fader vår och väls.
	Begravning i tysthet = dödf. barns begr.	Begravning i tysthet = 1811.	Begravning i stillhet. = 1811.	Begravning i stillhet. 1. Tre skovlar mull och »Av jord» etc. 2. Fader vår och väls.